

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

На правах рукопису

ЦИГАНОК Ганна Миколаївна

УДК 811.161.2'342

**РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ФОНЕТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ
XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник:
Висоцький А.В.,
д.філол.н., професор

Київ – 2017

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	5
ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ФОНЕТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ	25
1.1. Українська лінгвістична термінологія ХХ – початку ХХІ ст.: етапи формування і динаміка методологічних підходів дослідження	25
1.2. Українська фонетична термінологія ХХ – початку ХХІ ст. як об’єкт сучасного мовознавства	38
1.2.1. Фонетичні школи в Україні з погляду історичного та функціонального термінознавства	38
1.2.2. Джерела вивчення процесу кодифікації УФТ	43
1.3. Принципи парадигматизації та опису УФТ	47
1.3.1. Поняття “термін” і “термінологічне словосполучення”	47
1.3.2. Поняття “термінологічна система” і парадигматизація термінів	51
1.3.3. Парадигма підсистеми УФТ: структура, об’єкти диференціації	58
Висновки до Розділу 1	66
РОЗДІЛ 2. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ПАРАДИГМАТИЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ФОНЕТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.	68
2.1. Термінологічне мікрополе сегментної фонетики: склад і розвиток поняттєвого змісту	68
2.1.1. ТГ «акустична фонетика»	70
2.1.2. ТГ «артикуляційна фонетика»	75
2.1.2.1. ТГТ «мовний апарат»	75
2.1.2.2. ТГТ «артикуляція»	90
2.1.2.3. ТПТ «артикуляційна класифікація»	93
2.1.2.3.1. ТМТ «артикуляційна класифікація голосних»	93

2.1.2.3.2. ТМТ «артикуляційна класифікація приголосних»	97
2.1.3. ТГ «функціональна фонетика»	113
2.1.3.1. ТГТ «фонемний ряд»	116
2.1.3.2. ТГТ «ознаки фонем»	117
2.1.3.2.1. ТПТ «типологія фонемоутворювальних ознак фонем»	117
2.1.3.2.2. ТПТ «позиційні ознаки фонем»	123
2.1.3.2.3. ТПТ «позиційні зміни фонем»	124
2.1.3.3. ТГТ «система фонем»	124
2.1.3.3.1. ТПГ «система вокалізму»	125
2.1.3.3.2. ТПГ «система консонантизму»	125
2.1.3.4. ТГТ «фонемі в мовному потоці»	126
2.1.3.4.1. ТПТ «звуковий закон»	126
2.1.3.4.2. ТПТ «модифікація фонем»	127
2.1.3.4.3. ТПТ «чергування фонем»	131
2.2. Термінологічне мікрополе суперсегментної фонетики: склад і розвиток поняттєвого змісту	133
2.2.1. ТГ «складоподіл»	134
2.2.2. ТГ «звукосполучення»	136
2.2.3. ТГ «акцентологія»	137
2.2.4. ТГ «інтонологія»	142
2.3. Термінологічне мікрополе експериментальної фонетики: склад і розвиток поняттєвого змісту	153
2.3.1. ТГ «артикуляційні прийоми дослідження»	155
2.3.2. ТГ «акустичні прийоми дослідження»	157
2.3.3. ТГ «методи експериментальної фонетики»	159
Висновки до Розділу 2	160

РОЗДІЛ 3. СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНІ ТА СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ФОНЕТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

162

3.1. Структурно-граматична характеристика УФТ	162
3.1.1. Питання частиномовної належності фонетичних термінів	162
3.1.2. Способи творення фонетичних термінів	163
3.1.3. Способи творення термінологічних словосполучень УФТ	165
3.2. Особливості семантичних відношень у парадигмі УФТ	170
3.2.1. Гіперо-гіпонімічні співвідношення в УФТ	171
3.2.2. Контрастивні відношення між фонетичними термінами	175
3.2.3. Явище синонімії в УФТ	178
3.2.4. Полісемія та омонімія УФТ	185
Висновки до Розділу 3	192
ВИСНОВКИ	194
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	201
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	225

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

Багмут 1970 –	Багмут А. Й. Інтонаційна будова простого розповідного речення в слов'янських мовах / А. Й. Багмут. – К. : Наук. думка, 1970. – 176 с.
Багмут 1980 –	Багмут А. Й. Інтонація як засіб мовної комунікації / А. Й. Багмут, І. В. Борисюк, Г. П. Олійник. – К. : Наук. думка, 1980. – 244 с.
Багмут 1985 –	Багмут А. Й. Інтонація спонтанного мовлення / А. Й. Багмут, І. В. Борисюк, Г. П. Олійник. – К. : Наук. думка, 1985. – 216 с.
Багмут 1994 –	Багмут А. Й. Інтонаційна виразність звукового мовлення засобів масової інформації / А. Й. Багмут, Т. О. Бровченко, І. В. Борисюк, Г. П. Олійник. – К. : Наук. думка, 1994. – 192 с.
Багмут 1991 –	Багмут А. Й. Семантика і інтонація в українській мові / А. Й. Багмут. – К. : Наук. думка, 1991. – 168 с.
Багмут 2000 –	Багмут А. Й. Сприйняття українського мовлення в умовах шумових завад / А. Й. Багмут, І. В. Борисюк, О. М. Покидько. – К., 2000. – 171 с.
Баженов –	Баженов М. М. Виразне читання і культура усної мови / М. М. Баженов. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Рад. школа, 1949. – 204 с.
Бас-Кононенко 1999	Бас-Кононенко О. В. Склад в українському мовленні: складотворення та артикуляторна типізація (експериментально-фонетичне дослідження артикуляційної динаміки) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец.: 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Бас-Кононенко. – К., 1999. – 23 с.

Бас-Кононенко 2001	Бас-Кононенко О. В. Домінанта вокалічності в артикуляторній динаміці українського складотворення / О. В. Бас-Кононенко // Українське мовознавство. – 2001. – № 22. – С. 21-25.
Бевзенко –	Бевзенко С.П. Українська діалектологія. Фонетика : навч. пос. / С. П. Бевзенко – О., 1974. – 51 с.
Берковець –	Берковець (Бондаренко) В. В. Словникове і фонетичне слово в сучасній українській мові / В. В. Берковець (Бондаренко) // Дивослово. – 1999. – №1. – С. 10-11.
Близниченко –	Близниченко Л. А. Про інваріант інтонації мовлення / Л. А. Близниченко // Закономірності розвитку українського усного літературного мовлення. – К. : Наук. думка, 1965. – С. 134-146.
Бондар –	Бондар О.І. Система голосних фонем української мови (динамічний підхід) / О. І. Бондар // Записки з українського мовознавства. – О., 2005. – Вип. 15. – С.12-19.
Бондаренко –	Бондаренко В. В. До питання про подвійний наголос в українському слові / В. В. Бондаренко // Українське мовознавство. – 2008. – Вип. 38. – С. 19-24.
Борисюк –	Борисюк І.В. Інтонація українського питального речення / І. В. Борисюк. – К. : Наук. думка, 1975. – 128 с.
Брахнов –	Брахнов В. М. Явище асиміляції в консонантизмі української мови / В. М. Брахнов. – К. : Наук. думка, 1970. – 103 с.
Бровченко –	Бровченко Т. О. Словесний наголос у сучасній українській мові / Т. О. Бровченко. – К. : Наук.

	думка, 1969. – 188 с.
Бузук 1927 –	Бузук П. Нарис історії української мови. Вступ. Фонетика і морфологія / П. Бузук. – К., 1927. – 96 с.
Бузук 1929 –	Бузук О. Діалектологічний нарис Полтавщини / П. Бузук // Український діалектологічний збірник. Кн. II / ред. : О. Синявський та акад., А. Кримський. – К. : З друкарні ВУАН, 1929. – С. 159-197.
Булаховський 1943 –	Булаховський Л. А. Український літературний наголос. (Характеристика норми) / Л. А. Булаховський. – Уфа. – Вид-во АН УРСР, 1943. – 43 с.
Булаховський 1955 –	Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства / Л. А. Булаховський. – К. : Рад. Школа, 1955. – 248 с.
Булаховський 1975 –	Булаховський Л.А. Вибрані праці в п'яти томах. Том перший. Загальне мовознавство / Л. А. Булаховський. – К. : Наук. думка, 1975. – Т.1. – 495 с.
Булаховський 1977 –	Булаховський Л.А. Вибрані праці в п'яти томах. Том другий. Українська мова / Л. А. Булаховський. – К. : Наук. думка, 1977. – Т.2. – 632 с.
ВТССУМ –	Великий тлумачний словник сучасної української мови : 170 000 слів і словосполучень / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
Винницький 1983 –	Винницький В. М. Акцентна дублетність і кодифікація / В. М. Винницький // Мовознавство. – 1983. – №6. – С. 25-35.
Винницький 1984 –	Винницький В. М. Наголос у сучасній українській

	мові / В. М. Винницький. – К. : Рад. школа, 1984. – 160 с.
Винницький 2004 –	Винницький В.М. Акцентуаційні етюди / В. М. Винницький. – Львів : ТЗОВ «УКРПОЛ Лтд», 2004. – 282 с.
Гальчук –	Гальчук І.Ю. Проблеми акцентології в науковому доробку Івана Огієнка та шляхи внормування сучасного наголосу / І. Гальчук // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: наукові розвідки, матеріали та публікації, рецензії. – Х.: Харківський інститут – філологічне товариство, 2009. – Т. 13. – С. 279-288.
Гладишева –	Гладишева А.О. Сценічна мова. Дикційна та орфоепічна нормативність / А. О. Гладишева. – К., 1996. – 267 с.
Дорошенко –	Дорошенко С. І. Вступ до мовознавства / С. І. Дорошенко, П. С. Дудик. – К. : Вища шк., 1974. – 295 с.
Жилко 1955 –	Жилко Ф.Т. Нариси з діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. – К. : Рад. школа, 1955. – 316 с.
Жилко 1963 –	Жилко Ф.Т. Фонологічні особливості української мови в порівнянні з іншими слов'янськими. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 36 с.
Жилко 1968 –	Жилко Ф.Т. Нейтралізація фонологічних опозицій в українській літературній мові / Ф. Т. Жилко // Мовознавство. – 1968. – № 4. – С. 17-24.
Жовтобрюх 1965 –	Жовтобрюх М. А. Приголосні в українському усному літературному мовленні / М. А. Жовтобрюх // Закономірності розвитку

	українського усного літературного мовлення. – К. : Наук. думка, 1965. – С. 55-84.
Жовтобрюх 1976 –	Жовтобрюх М. А. Основи і принципи української літературної вимови / М. А. Жовтобрюх // Українська мова і література в школі. – 1976. – № 6. – С.64-73.
Жовтобрюх 1979 –	Жовтобрюх М.А. Історія української мови. Фонетика / М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, В. Г. Склярєнко. – К. : Наук. думка, 1979. – 368 с.
Жовтобрюх 1980 –	Жовтобрюх М.А. Історична граматики української мови / М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко, І. І.Слинько. – К. : Вища школа, 1980. – 320 с.
Залеський –	Залеський А.М. Вокалізм південно-західних говорів української мови / А. М. Залеський. – К. : Наук. думка, 1973. – 156 с.
Івченко –	Івченко М. П. Сучасна українська літературна мова / М. П. Івченко. – К. : КДУ, 1960. – 390 с.
Йогансен –	Йогансен М. Г. Літературна вимова / М. Г. Йогансен // Загальний курс української мови / [за заг. ред. Л. А. Булаховського]. – Х., 1931. – 126 с.
Карпенко 1983 –	Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства / Ю. О. Карпенко. – К. – О. : Вища школа, 1983. – 192 с.
Карпенко 1998 –	Карпенко Ю.О. Фонологічна історія українського вокалізму / Ю. О. Карпенко // Мовознавство. – 1998. – № 2-3. – С. 78-91.
Ковалик –	Ковалик І.І. Історія системи голосних фонем у староруській і українській мовах / І. І. Ковалик //

	Питання українського мовознавства. – Кн. 1. – Львів, 1956. – С. 3–14.
Коструба 1962 –	Коструба П. П. Про систему приголосних фонем сучасної української літературної мови / П. П. Коструба // Питання українського мовознавства. – Львів, 1962. – Кн. 5. – С. 112-121.
Коструба 1963 –	Коструба П. П. Фонетика сучасної української літературної мови (Курс лекцій для студентів філологічного факультету) / П. П. Коструба. – Львів, 1963. – Ч. 1. – 100 с.
Коструба 1965 –	Коструба П. П. Основні поняття фонології / П. П. Коструба // Українська мова і література в школі. – 1965. – №7. – С. 21-25.
Коструба 1966 –	Коструба П.П. Фонетика, фонологія і морфологія // Методологічні питання мовознавства / П. П. Коструба. – К., 1966. – С. 94-99.
Кочерган –	Кочерган М.П. Зіставне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Вид. центр «Академія», 2006. – 289 с.
Курило 1925 –	Курило О. До характеристики і процесу монофтонгізації чернігівських дифтонгічних звуків. Відбитка з «України». – К., 1925. – Кн. 5. – 37 с.
Курило 1928 –	Курило О. Спроба пояснити процес зміни о, е в нових закритих складах у південній групі українських діалектів / О. Курило. – К. : З друкарні Всеукраїнської Академії Наук, 1928. – 88 с.
Курило 1929 –	Курило О. Про незалежну від наголосу зміну А по м'яких консонантах та по І в українських діалектах / О. Курило // Український діалектологічний збірник.

	Книжка II / ред.: О. Синявський та акад., А. Кримський. – К. : 3 друкарні Всеукраїнської Академії Наук, 1929. – С. 75-107.
Курило 1930 –	Курило О. До поняття “фонема” / О. Курило // Збірник секції граматики української мови. – 1930. – Кн. 1. – С. 217-234.
Матвіяс –	Матвіяс І. Варіанти української літературної мови / І. Матвіяс. – К., 1998. – 198 с.
Медушевський –	Медушевський А. П. Складовий і словесний наголос української мови / А. П. Медушевський // Українська мова і література в школі. – 1972. – № 9. – С. 18-21.
Михальчук –	Михальчук К. Зауваження до праці В. Науменка: «Обзор фонетических особенностей малорусской рѣчи» (Київ, 1889 р.) / К. Михальчук // Український діалектологічний збірник. Кн. II // редактори: О. Синявський та акад., А. Кримський. – К. : 3 друкарні Всеукраїнської Академії Наук, 1929. – С. 43-74.
Мойсієнко –	Мойсієнко В.М. Фонетична система українських поліських говорів у XVI–XVII ст. / В. М. Мойсієнко. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – С.80-331.
Москаленко 1947 –	Москаленко А.А. Фонетика сучасної української літературної мови / А. А. Москаленко. – О., 1947. – 48 с.
Москаленко 1960 –	Москаленко А.А Історична фонетика давньоруської і української мови / А. А. Москаленко. – О., 1960. – 65 с.

МФТ –	макрополе фонетичної термінології
Огієнко 2009 –	Огієнко І. Наголос іменників на -ння / І. Огієнко // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: наукові розвідки, матеріали та публікації, рецензії. – Х., 2009. – Т. 13. – С. 289-298.
Орел –	Орел А. Застосування понятійного апарату синхронної фонології в діахронії (лінгвіоісторіографічний аспект) / А. Орел, К. Тищенко // Теоретичні і прикладні проблеми сучасної філології : зб. наук. праць. – Слов'янськ, 2015. – Вип. 2. – С. 17-22.
Перебийніс 1964 –	Перебийніс В. С. Дослідження системи фонем української мови структурними методами / В. С. Перебийніс // Структурно-математичні дослідження української мови. – К. : Наук. думка, 1964. – С. 3-35.
Перебийніс 1970 –	Перебийніс В. С. Кількісні та якісні характеристики системи фонем сучасної української літературної мови / В. С. Перебийніс. – К. : Наук. думка, 1970. – 272 с.
Петличний –	Петличний І.З. До питання про систему голосних фонем в сучасній українській літературній мові / І. З. Петличний // Питання українського мовознавства. – Львів, 1956. – Кн. 1. – С. 15-20.
Пилинський –	Пилинський М.М. Деякі явища акцентології іменників / М. М. Пилинський // Закономірності розвитку українського усного літературного мовлення. – К. : Наук. думка, 1965. – С. 85-94.
Плевако –	Плевако Н. Г. Характеристика складу за його місцем

	у слові / Н. Г. Плевако // Мовознавство. – 1974. – № 1. – С. 27-34.
Плющ –	Плющ Н.П. Інтонація вставності в українській мові / Н. П. Плющ. – К. : Наук. думка, 1976. – 132 с.
Прокопова –	Прокопова Л. І. Приголосні фонemi сучасної української літературної мови / Л. І. Прокопова. – К. : КДУ, 1958 – 56 с.
Прокопова 1962 –	Прокопова Л.І. Пряме палатографування в експедиційній роботі / Л. І. Прокопова, В. О. Скворцов, Н. І. Тоцька // ІХ Республіканська діалектологічна нарада : тези доп. – К. : Вид-во АН УРСР. – 1962.
Прокопова 1963 –	Прокопова Л.І. Пряме палатографування українських голосних і приголосних / Л. І. Прокопова, В. О. Скворцов, Н. І. Тоцька // Питання історії та культури слов'ян. Ч. II. – К. : Вид-во Київ, ун-ту. – 1963.
Росетті –	Росетті А. Вступ до фонетики / А. Росетті. – К. : Вища шк., 1974. – 139 с.
Семчинський –	Семчинський С. В. Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – К.: Вища шк., 1996. – 236 с.
Синявський 1929 –	Синявський О. З української діалектології (Про фонематичний принцип у діалектології) / О.Н.Синявський // Український діалектологічний збірник. – К., 1929. – Кн. II. – С. 233-273.
Синявський 1931 –	Синявський О. Н. Норми української літературної мови / О.Н.Синявський. – Х. – К., 1931. – 112 с.
Скалозуб –	Скалозуб Л. Г. Склад як найменший сегмент звукової форми мовлення [Електронний ресурс] /

	Л. Г. Скалозуб, О. В. Бас-Кононенко // Режим доступу до статті: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Mikks/2010_31/266_269.pdf
Скляренко 1969 –	Скляренко В.Г. Історія акцентуації іменників а-основ української мови / В. Г. Скляренко. – К. : Наук. думка, 1969. – 148 с.
Скляренко 1979 –	Скляренко В.Г. Історія акцентуації іменників середнього роду української мови / В. Г. Скляренко. – К. : Наук. думка, 1979. – 111 с.
Скляренко 1983 –	Скляренко В.Г. Нариси з історичної акцентології української мови / В. Г. Скляренко. – К. : Наук. думка, 1983. – 240 с.
Скляренко 1998 –	Скляренко В.Г. Праслов'янська акцентологія / В. Г. Скляренко. – К. : Наук. думка, 1998. – 342 с.
Скляренко 2006 –	Скляренко В.Г. Історія українського наголосу. Іменник / В. Г. Скляренко. – К. : Наук. думка, 2006. – 710 с.
СЛТ Ганич –	Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Головне видавництво видавничого об'єднання «Вища школа», 1985. – 360 с.
СЛТ Єрмоленко –	Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор.; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
СЛТ Кротеви́ч –	Кротеви́ч Є. В. Словник лінгвістичних термінів / Є. В. Кротеви́ч, Н. С. Родзевич; заг. ред. Є. В. Кротеви́ча. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. –

	236 с.
СЛТ Слов'янський –	Словарь славянской лингвистической терминологии / науч. ред. А. Едличка. – Praha, 1977. – 553 с.
СУМ Білодід –	Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – 635 с.
СУМ Бондар –	Бондар О.І. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфографія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Друженець. – К. : Академія, 2006. – 268 с.
СУМ Булаховський	Курс сучасної української літературної мови; за ред. Л.А. Булаховського. – К. : Рад. школа, 1951. – Т.1. – 287 с.
СУМ Грищенко –	Грищенко А.П. Сучасна українська літературна мова / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. – 3-тє вид. допов. – К. : Вища шк., 2002. – 439 с.
СУМ Жовтобрюх –	Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К. : Вища школа, 1965. – 402 с.
СУМ Плющ –	Плющ М.Я. Сучасна українська літературна мова / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін.; за ред. М.Я. Плющ. – К. : Вища шк., 1994. – 414 с.
СУМ Пономарів –	Пономарів О. Д. Сучасна українська літературна мова / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін.; за ред. О. Д. Пономарева. – 2-ге вид. перероб. – К. : Либідь, 2001. – 400 с.

СУМ Тоцька –	Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, фонологія, орфоепія, графіка, орфографія / Н. І. Тоцька. – К. : Наук. думка, 1981. – 183 с.
СУМ Ющук –	Ющук І. П. Українська мова. Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / І. П. Ющук. – К. : Либідь, 2003. – 640 с.
Сунцова –	Сунцова І. П. Фонема. Історичний нарис і спроба визначення поняття / І. П. Сунцова // Мовознавство. – 1934. – Кн. 2. – С. 113-126.
ТГ –	термінологічна група
ТГТ –	тематична група термінів
Тимченко –	Тимченко Є. Курс історії українського язика / Є. Тимченко. – К., 1929. – С. 34-46
ТМ –	термінологічне мікрополе
ТМЕФ –	термінологічне мікрополе експериментальної фонетики
ТМСегФ –	термінологічне мікрополе сегментної фонетики
ТМСупФ –	термінологічне мікрополе суперсегментної фонетики
ТМТ –	тематична мікрогрупа термінів
Тоцька 1964 –	Тоцька Н.І. Палатографічне дослідження голосних у говірках української мови / Н. І. Тоцька // Праці XI республіканської діалектологічної наради. – К. : Наук. думка, 1964.
Тоцька 1973 –	Тоцька Н. І. Голосні фонемі української літературної мови / Н. І.Тоцька. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1973. – 193 с.
Тоцька 1987 –	Тоцька Н. Побічний наголос в українській мові /

	Н. Тоцька, О. Кононенко // Українське мовознавство. – 1987. – Вип. 14. – С. 23–27.
ТПТ –	тематична підгрупа термінів
ТР –	тематичний ряд
УМЕ –	Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тарасенко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. Енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
УФТ –	українська фонетична термінологія
Шевельов –	Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Ю. Шевельов. – Х. : Серія «Класика української науки», 2002. – 1054 с.
Шило –	Шило Г.Ф. Палатограми українських звуків і система фонем української мови / Г. Ф. Шило // Питання слов'янського мовознавства. – 1948. – Кн. 1. – С. 226-231.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Термінологічна система лінгвістики перебуває в постійній динаміці, що спричинено насамперед розширенням теоретичних і практичних напрямків досліджень мови в усіх її формах і функціональних різновидах. До того ж проблеми формування лінгвістичного терміноапарату актуалізує поглиблення інтегративних зв'язків мовознавства з суміжними науками (філософією, мистецтвознавством, журналістикознавством, історією, психологією, соціологією) та тими, предмет яких, з першого погляду, віддалений від зацікавлень лінгвістів (синергетика, герменевтика, біологія, інформатика тощо). Через це розвиток філології потребує пильної уваги з погляду вироблення, стандартизації та культури послуговування термінологічним апаратом у царинах мовних підсистем.

Українська лінгвістична термінологія – це стратифікована система спеціальних номінацій (однослівних і дво-, три-, багатокomпонентних), що забезпечують пізнавально-інформативну діяльність фахівців.

Розвиток лінгвістики, що поглиблює і розширює пізнання тих чи тих мовних явищ, потребує на певній часово-просторовій вісі узагальнень, відображених у різних джерелах, які відбивають процеси розвитку та кодифікації її поняттєвої бази. Насамперед – словниках лінгвістичних термінів, наприклад Є. В. Кротевича, Н. С. Родзевич (1957 р.) [СЛТ Кротевич], Д. І. Ганича, І. С. Олійника (1985 р.) [СЛТ Ганич], С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибики, О. Г. Тодор (2001 р.) [СЛТ Єрмоленко], О. О. Селіванової (2006 р.) [206], А. П. Загнітка (2012 р.) [75] та ін., а також у енциклопедичних виданнях («Українська мова. Енциклопедія» (2000, 2004, 2007 рр.) [233-235]), зведених спеціалізованих словниках («Словарь славянской лингвистической терминологии» (1977 р.) [СЛТ Слов'янський]). Вагомими джерелами інформації з погляду історії становлення та функціонування лінгвістичної термінології є також підручники, посібники, монографічні праці.

Стале зацікавлення історією становлення і розвитку, принципів кодифікації термінів мовознавства засвідчують насамперед роботи з історії граматичної термінології І. Огієнка (1908 р.) [174], Н. А. Москаленко (1959, 1962, 1965 рр.) [157], О. В. Медведь (2001 р.) [146-148], І. А. Ярошевич (2008, 2010 рр.) [262], І. А. Казимирової (2016 р.) [86], з питань термінотворення у галузі словотвору (М. Я. Плющ (1957 р.) [190], І. І. Ковалик (1958 р.) [99-103], Н. Ф. Клименко [91-98]), ширше – лінгвістики (Є. С. Регушевський (1961 р.) [198]), В. В. Німчук (1985 р.) [170], Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк (1994 р.) [182]), В. В. Захарчин (1995 р.) [80-81], М. П. Лесюк (2007 р.) [132]). Утім, розвиток усіх напрямків філології потребує особливої уваги в контексті формування термінологічних підсистем науки про мову. Серед таких мало досліджених є й підсистема *української фонетичної термінології*, під якою розуміють парадигму однослівних термінів та термінологічних сполук таких напрямків, як загальна, експериментальна та історична фонетика (акустична, артикуляційна, функціональна), акцентологія, інтонологія, складоподіл.

Формування і розвиток української фонетичної термінології (далі – УФТ) тісно переплетені з історією граматики, діалектології, історичної фонетики / фонології, історії мови, організацією експериментальних фонетичних досліджень. Історія української фонетики як науки, “що вивчає звуковий бік мови” [УМЕ, с. 700], сягає своїм корінням кінця ХІХ ст., коли з’явилися праці П. Г. Житецького, А. Ю. Кримського, К. П. Михальчука, О. О. Потебні, О. О. Шахматова та ін., у яких, крім іншого, було закладено фундамент дослідження фонетичної мовної підсистеми. Далі власне в Україні формувалися Харківська (Л. А. Булаховський, В. М. Ганцов, М. Г. Йогансен, М. Ф. Наконечний, Ю. В. Шевельов), Київська (Є. К. Тимченко, О. Б. Курило, О. Н. Синявський, І. П. Сунцова, В. С. Перебийніс, Л. І. Прокопова, Н. І. Тоцька, Л. Г. Скалозуб, А. Й. Багмут, Н. П. Плющ, І. В. Борисюк, Г. П. Олійник, Л. М. Хоменко, О. М. Покидько, О. В. Бас-Кононенко та ін.), Одеська (Т. О. Бровченко, В.Т. Волошин, Ю. О. Карпенко,

О. І. Бондар та ін.) фонетичні школи, що стали не лише локальними осередками досліджень у галузі фонетики, але й репрезентантами теоретико-методологічних і практичних напрямків у ній.

Дослідники-фонетисти в Україні, як засвідчили матеріали «Словаря славянської лінгвістическої термінології» (вийшов у 1977 р.) [СЛТ Слов'янський], до середини ХХ ст. мали парадигму термінів понад 570 одиниць, сконцентрованих у 28 тематичних групах. Утім, фонологічні напрацювання після 60-х рр. ХХ ст. лише набували темпів розвитку і розширювали напрямки, удосконалювали методологію експериментальних досліджень, що не могло не стимулювати динаміку системи УФТ, розширення й ускладнення її мікропарадигм, термінологічних класів і підкласів. Такі аспекти в напрямку вивчення лінгвістичної термінології допоки не привертали увагу дослідників, але проблеми терміноапарату підсистем мовознавства набувають актуальності у зв'язку з потребою осмислення поняттєвого наповнення галузі, уніфікації її метамови.

Дослідження питання розвитку УФТ ХХ – початку ХХІ ст. ґрунтуються на диференціації таких історичних етапів і виконаних у цей період досліджень у галузі фонетики: **1) початок – 20-ті рр. ХХ ст.** (Є. К. Тимченко [Тимченко], О. Н. Синявський [Синявський 1929; Синявський 1931], О. Б. Курило [Курило 1925; Курило 1928; Курило 1929; Курило 1930], І. І. Огієнко [174]); **2) 30-ті – початок 50-х рр. ХХ ст.** (академічні праці за редакцією Л. А. Булаховського [Булаховський 1943; Булаховський 1955; Булаховський 1977], дослідження М. Г. Йогансена [Йогансен], І. П. Сунцової [Сунцова], Г. Ф. Шила [Шило], А. А. Москаленка [Москаленко 1947]); **3) кінець 50-х – початок 60-х рр. ХХ ст.** (М. А. Жовтобрюх [Жовтобрюх 1965], Т. О. Бровченко [Бровченко], П. П. Коструба [Коструба 1962; Коструба 1963; Коструба 1965; Коструба 1966], А. А. Москаленко [Москаленко 1960], М. П. Івченко [Івченко], Л. І. Прокопова [Прокопова; Прокопова 1962; Прокопова 1963] та ін.); **4) 60-ті – 70-ті рр. ХХ ст.** (Н. П. Плющ [Плющ], І. І. Ковалик [Ковалик],

В. М. Брахнов [Брахнов] М. А. Жовтобрюх [Жовтобрюх 1976; Жовтобрюх 1979; Жовтобрюх 1980], М. Ф. Наконечний [СУМ Білодід], В. С. Перебийніс [Перебийніс 1964; Перебийніс 1970], Н. І. Тоцька [Тоцька 1964; Тоцька 1973], Л. А. Близниченко [Близниченко], А. Й. Багмут [Багмут 1970], Ф. Т. Жилко [Жилко 1955; Жилко 1963; Жилко 1968], Ю. О. Карпенко [Карпенко 1983], Ю. В. Шевельов [Шевельов], В. Г. Скляренко [Скляренко 1969; Скляренко 1979], І. В. Борисюк [Борисюк]); **5) 80-ті рр. ХХ ст.** [Багмут 1980; Багмут 1985; Винницький 1983; Винницький 1984; Скляренко 1983] та ін.); **6) 90-ті рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.** (праці І. Г. Матвіяса [Матвіяс], О. І. Бондаря [Бондар], В. М. Мойсієнка [Мойсієнко], В. Г. Скляренка [Скляренко 1998; Скляренко 2006], В. М. Винницького [Винницький 2004] та ін., а також підручники для вишів за редакцією М. Я. Плющ [СУМ Плющ], А. П. Грищенка [СУМ Грищенко], О. Д. Пономарева [СУМ Пономарів], І. П. Ющука [СУМ Ющук] та ін.

Отже, **актуальність** вивчення УФТ ХХ – початку ХХІ ст. зумовлена потребою: 1) комплексного і всебічного вивчення якісного та кількісного складу підсистеми фонетичних термінів; 2) визначення ієрархії структурно-семантичних і формально-граматичних відношень у ній; 3) окреслення етапів і шляхів формування УФТ у зв'язку з періодизацією розвитку мовознавства і кодифікацією понять і категорій фонетики, змінами у поняттєвому наповненні фонетичних термінів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну працю виконано в контексті науково-дослідної теми кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова «Лінгводидактичний опис функціонування української мови», що передбачає дослідження української фонетичної термінології.

Тему затверджено на засіданні вченої ради НПУ імені М.П. Драгоманова (протокол №9 від 19 травня 2011 р.), а також на засіданні Наукової ради «Українська мова» (протокол №63 від 13 грудня 2012 р.).

Мета роботи – комплексне дослідження розвитку, функціонування та кодифікації української фонетичної термінології ХХ – початку ХХІ ст. у зв'язку з її ієрархічною, структурно-семантичною та формально-граматичною організацією.

Мета дисертації передбачає такі **завдання** дослідження:

1) виявити витoki фонетичних термінів у системі сучасної української літературної мови у зв'язку з етапами розвитку відповідної підсистеми лінгвістичних термінів і становленням наукових шкіл в Україні;

2) визначити основні тенденції в розвитку й уніфікації системи фонетичних термінів у їхньому якісному та кількісному оновленні впродовж ХХ – початку ХХІ ст.;

3) з'ясувати структурно-семантичні особливості УФТ;

4) схарактеризувати лексико-семантичні процеси, що супроводжують розвиток системи УФТ (гіперо-гіпонімічні відношення, опозиційні кореляції, парадигматизації УФТ; синонімії, полісемії, омонімії), встановити їх роль у парадигматизації УФТ;

5) простежити способи творення УФТ і схарактеризувати їх продуктивність;

6) встановити ієрархію парадигматичних класів та підкласів термінологічних одиниць фонетики.

Об'єкт дослідження – українська фонетична термінологія ХХ – початку ХХІ ст.

Предмет дослідження – система, структура й кодифікація української фонетичної термінології ХХ – початку ХХІ ст.

Джерельна база дослідження – словники лінгвістичних термінів ХХ – початку ХХІ ст., енциклопедичне видання «Українська мова»; монографічні праці українських мовознавців, у яких порушено загальні теоретичні і практичні проблеми фонетики, підручники та посібники з фонетики, журнальні публікації, різні типи словників української мови тощо (99

джерел). Матеріал дослідження склали понад 700 однослівних термінів та термінологічних словосполучень на позначення понять фонетики.

Достовірність отриманих результатів і висновків забезпечує використання таких **методів дослідження**: а) загальнонаукові: *зіставний* (встановлення диференційних ознак категорій і понять-термінів фонетики), *моделювання* (для визначення системи мікропарадигм, класів та підкласів УФТ, гіперо-гіпонімічних та корелятивних співвідношень між термінами), *описовий* (інтерпретація особливостей досліджуваного матеріалу); б) спеціальні лінгвістичні: *лінгвістичного спостереження* (для з'ясування обсягів кодифікації фонетичної термінології), а також прийоми *діахронно-синхронного аналізу* (для простеження динаміки становлення фонетичної терміносистеми), *компонентного аналізу* (для встановлення семантичної структури термінів), *словотвірного аналізу* (для виявлення словотвірних особливостей термінів фонетики), *кількісних підрахунків* (для визначення кількості парадигматичних рядів, структурно-граматичних типів УФТ).

Наукова новизна одержаних результатів. Уперше в українському мовознавстві виокремлено фонетичні школи в Україні згідно з територіальним критерієм, а також критерієм теоретико-практичного спрямування діяльності дослідників-фонетистів; запропоновано аналіз системи і структури УФТ ХХ – початку ХХІ ст. в її розвитку відповідно до визначених етапів найновішої історії лінгвоукраїністики; умотивовано лексико-семантичну і структурно-граматичну організацію УФТ ХХ – початку ХХІ ст. як макрополе з ядерними термінами на позначення розділів і підрозділів фонетики, з мікрополями термінів і термінологічних словосполучень, що репрезентують підрозділи загальної (сегментної, суперсегментної) та експериментальної фонетики; встановлено ієрархію парадигматичних класів та підкласів термінологічних одиниць фонетики.

Теоретичне значення дисертації полягає поглибленні знань про особливості й закономірності функціонування та розвитку фонетичної термінології як підсистеми сучасної лінгвістичної фахової мови та загальної

лексико-семантичної підсистеми. Отримані висновки уможливають розширення дослідження процесів формування УФТ в історії українського мовознавства.

Практичне значення одержаних результатів пов'язане з тим, що вони можуть бути використані в лінгводидактиці як основа курсів та спецкурсів із фонетики, термінознавства для студентів філологічного фаху, у лексикографічній практиці під час укладання «Словника фонетичних термінів».

Основні положення дисертації представлено в доповідях на міжнародних науково-практичних конференціях («Перспективи співпраці у галузі науки і техніки» (Перемишль, 2012 р.), «Актуальні проблеми науки – 2014» (Прага, 2014 р.), «Наукові горизонти – 2015» (Великобританія, 2015 р.), «Останні досягнення європейської науки – 2016» (Софія, 2016 р.), а також на Міжнародному симпозиумі «“Схід-Захід” Асоціація підвищення кваліфікації та вищої освіти» (Гамбург – Відень, 2016 р.) і на III Всеукраїнському вебінарі «Професійна комунікація: мова і культура» (Житомир, 2016 р.).

Публікації. Основний зміст дисертації викладено в 5 статтях, 1 тезах та 5 конференціях, з яких 4 опубліковано у фахових виданнях України, 1 – у закордонному фаховому збірнику, 5 - у закордонних збірниках матеріалів конференцій.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (99 позицій), списку використаної літератури (262 позиції). Повний обсяг дисертації – 234 с., основного тексту – 200 с.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ФОНЕТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

1.1. Українська лінгвістична термінологія ХХ – початку ХХІ ст.: етапи формування і динаміка методологічних підходів дослідження

У колі актуальних питань сучасного мовознавства перебувають аспекти дослідження терміносистем: вивчення принципів їх формування, динаміки розвитку, особливостей структурно-семантичного та функціонального вдосконалення, уточнення системних явищ у тій чи тій мікросистемі, співвідношення питомих та запозичених терміноелементів і термінолексем, удосконалення методологій стандартизації термінів тощо. Отже, сучасне термінознавство розвивається на перетині лексикології, семасіології, ономасіології, історії мови, лексикографії, когнітології. У мовознавстві впродовж 70-90-х рр. ХХ ст. сформовані теоретичні засади обґрунтування процесів транстермінологізації (термінологізації й детермінологізації), спеціалізації семантики загальноживаних лексичних одиниць, кореляції процесів повсякденно-побутового та науково-теоретичного мовомислення саме в галузі термінотворення [221; 79; 182].

Допоки системний підхід до вивчення мікросистем термінів, співвідносних з певними професійними сферами, сферами спеціального знання переважає. Від початку 90-х рр. ХХ ст. актуалізується увага до сакральної (І. І. Огієнко, М. П. Возняк, М. Юрковський, М. В. Скаб, Н. В. Пуряєва, О. Я. Мирончук та ін.), суспільно-політичної (Т. І. Панько), друкарської (І. І. Огієнко, Е. І. Огар), військової (І. П. Крип'якевич, Н. М. Поліщук, Л. В. Туровська, Н. О. Яценко), морської (О. Горбач, В. М. Юрківський), мінералогічної та геологічної (І. Г. Верхратський, М. П. Годована), музичної (З. В. Булик, Л. Д. Джапарідзе, С. І. Завражнова, Ю. А. Завгороднев, С. І. Лубенська та ін.) [дет. див.: 182]. На сьогодні цей перелік значно розширився, оскільки увагу термінологів привертала

ботанічна (Л. О. Симоненко), науково-технічна, хімічна, гідромеліоративна, нафтогазової промисловості (Г. В. Наконечна, Л. Д. Малевич, С. І. Дорошенко), риторична (З. Й. Куньч), медична (Я. Ю. Вакалюк, Р. І. Стецюк, Н. В. Місник та ін.) термінологія, термінологія музикознавства (В. Л. Іващенко), журналістики (М. О. Гонтар), психології (Л. М. Веклинець), авіації (Л. А. Халіновська) тощо.

В українському термінознавстві особливу увагу приділяють дослідженню лінгвістичної термінології як складної системи лексичних зв'язків, яка “вироблялася поступово з пізнанням фонетичної й граматичної структури мови” [182, с. 49]. Основними джерелами дослідження лінгвістичної термінології є граматики (як джерела історії літературної мови (Лаврентія Зизанія, М. Смотрицького, Й. Лозинського, Й. Левицького, Я. Головацького, П. Дячана, О. Партицького, С. Смаль-Стоцького, Ф. Гартнера, П. Куліша, П. Залозного, О. О. Потебні, А. Ю. Кримського, Є. К. Тимченка, О. Н. Синявського, О. Курило, Л. Булаховського, В. Сімовича), наукові праці як давніх часів (М. Левченко, П. Житецький, І. Огієнко, О. Горбач, М. Возняк, В. Чапленко), так і сучасні підручники, посібники, монографічні праці, зокрема, М. А. Жовтобрюха, В. М. Русанівського, В. В. Німчука, І. К. Кучеренка, І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, А. П. Загнітка, В. М. Ожогана, А. П. Грищенко, М. Я. Плющ, Н. М. Костусяк, С. О. Соколової, А. В. Висоцького та ін.

За працями з історії мови найбільша увага завжди була прикута насамперед до процесів формування, становлення і розвитку граматичної термінології (Т. В. Баймут [5], Н. А. Москаленко [157], В. В. Німчук [168-171], О. В. Медведь [147-148], Г. П. Мацюк [143-145; 182]), термінології словотвіру (М. Я. Плющ [190], І. І. Ковалик [99-102], Н. Ф. Клименко [95-97]), морфології (І. А. Ярошевич [261-262]), а ширше – мовознавчої (В. В. Німчук [170], Є. С. Регушевський [198], В. В. Захарчин [80-81], І. А. Казимилова [86]).

Основні етапи формування лінгвістичної термінології співвідносять з такими періодами розвитку науки про мову, лінгводидактики й усталення фахового словника:

I. Початковий адаптаційно-поняттєвий етап: кінець XIV – початок XVII ст. Вийшли друком граматики у Вільно, Львові, а також грамика Лаврентія Зизанія, М. Смотрицького, І. Ужевича, які заклали диференціацію частин мови. Призначені для навчальних цілей джерела сприяли формуванню засад розвитку граматичної думки в Україні [170, с. 4-5, 199; 174, 94-95]. Автори граматик сприяли трансформуванню знань античних граматистів церковнослов'янською мовою, запропонували чимало скалькованих і нових оригінальних термінів у галузі морфології, утверджуючи власне розуміння основних категорій граматики [170, с. 15, 58, 144-145; 262, с. 16-19].

II. Емпіричний етап становлення сучасної мовознавчої термінології: XIX ст. Вийшли друком граматики – у Східній Україні О. П. Павловського, яка відіграла важливу роль у кодифікації фонетичних і граматичних норм нової української літературної мови [69, с. 113], І. Вагилевича, Т. Глинського, у Західній Україні Й. Лозинського, Й. Левицького, Я. Головацького, М. Лучкая, М. Осадці, П. Дячана, Г. Шашкевича, О. Партицького, О. Огоновського, С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера, В. Коцовського та І. Огоновського. Позитивним щодо термінології цих граматик є прагнення до структурної систематизації термінів, відході від традиційної старослов'янської термінології, орієнтація на запозичування термінології з інших мов [132, с. 257], формування національної самосвідомості, популяризації української культури у Західній Європі й пошук термінів, адекватних системі національної мови, придатних для полегшення навчального процесу, оригінальних, а не утрадиційнених церковнослов'янських [145, с. 185].

III. Емпірико-теоретичний етап пов'язаний з урегулюванням, розвитком і кодифікацією лінгвістичної термінології: XX – початок XXI ст.

Цей відтинок в історії лінгвістичної термінології має кілька підетапів:

1) початок – 20-ті рр. ХХ ст. (чинність традиції національного термінотворення і посилення пуристичних тенденцій на тлі активізації термінологічної діяльності науковців, яка була пов'язана зі змінами у суспільно-політичному житті й утвердженням нових принципів у сфері освіти й культури. Цьому сприяло створення НТШ, організація наукового видання “Записки Наукового товариства імені Шевченка”, на сторінках якого І. Я. Франко, І. Г. Верхратський, М. П. Возняк, Є. К. Тимченко, І. І. Огієнко, С. Й. Смаль-Стоцький та ін. порушували теоретичні і практичні питання граматичної будови мови і відповідного термінотворення. Крім того, нетривалий час вільного функціонування української мови позначався на розвиткові словника, на освітньому зростанні соціуму і виробленні потреб в адекватних поняттях для організації навчання);

2) 30-ті – початок 50-х рр. ХХ ст. (посилення цілеспрямованого впливу російської мови на українську у плані врегулювання процесів терміновживання і термінотворення, зміни у принципах кодифікації понять; чинність і проукраїнської тенденції на західноукраїнських землях щодо орієнтації на вироблення термінології на національній основі; вияв науково-теоретичних обмінів між українськими та зарубіжними мовознавцями, що не могло не впливати на запровадження й утвердження нових термінів; підготовка академічних праць за редакцією Л. А. Булаховського [СУМ Булаховський]);

3) кінець 50-х – початок 60-х рр. ХХ ст. (відновлення термінологічної діяльності в наукових осередках під впливом рішень IV Міжнародного з'їзду славистів (1958 р.), створення Міжнародної комісії з лінгвістичної термінології; розширення напрямків розвитку мовознавства, розгортання наукових дискусій; увага до систематизації та кодифікації лінгвістичної термінології виявилася у створенні “Словника лінгвістичних термінів” Є. В. Кротевича та Н. С. Родзевич (1957 р.) [СЛТ Кротевич]; лінгвістична

термінологія стає об'єктом наукового опрацювання – монографічного [157]; створюються кодифікаційні праці для вищої школи [СУМ Жовтобрюх];

4) 60 – 70-ті рр. ХХ ст. (розбудова теоретичних засад української лінгвістики із залученням досягнень зарубіжного мовознавства; виокремлення словотвору як окремої мовознавчої дисципліни; створення академічного курсу “Сучасна українська мова” за ред. І. К. Білодіда, що охопив усі рівні мовної системи; підготовка і видання системних описів різних частиномовних класів слів (А. С. Колодяжний, І. К. Чапля, В. М. Русанівський, І. Г. Матвіяс, А. П. Грищенко та ін.); становлення напрямку структурно-математичного вивчення мови; відновлення науково-теоретичного академічного видання “Мовознавство”);

5) 80-ті рр. ХХ ст. (суттєве розширення поняттєвого апарату лінгвістики у зв'язку з розвитком нових напрямків і використанням термінів суміжних наук, що сприяло розширенню термінів-інтернаціоналізмів; вихід у світ словника “Слов'янська лінгвістична термінологія”; виходять друком напрацювання українських термінологів; вплив здобутків російської академічної граматики на українську; поглиблено опрацьовують частиномовні класи слів (Л. І. Мацько, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, Г. П. Арполенко, Г. Х. Щербатюк, Г. М. Гнатюк); укладання нового “Словника лінгвістичних термінів” Д. І. Ганича та І. С. Олійника (1985 р.) [СЛТ Ганич]);

6) 90-ті рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст. (національне відродження у всіх сферах життя, пожвавлення дискусій про формування термінів на національній основі; подальший розвиток лінгвістики в інтеграції з іншими галузями гуманітарної сфери та інформаційних технологій; підготовка і видання нових термінологічних словників – перекладних і галузевих; створення на нових теоретичних засадах національної граматичної школи підручників для вищих навчальних закладів (О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський [8], М. Я. Плющ [СУМ Плющ], А. П. Грищенко [СУМ Грищенко], О. Д. Пономарів [СУМ Пономарів],

І. П. Ющук [СУМ Ющук] та ін.); організація досліджень з проблем формування, становлення та розвитку української термінології в різних сферах професійної діяльності соціуму (відділ термінології на чолі з Л. О. Симоненко [208-212]); продовження напрямку “історичне термінознавство” (Т. І. Панько, Г. П. Мацюк [182; 145]); організація термінологічних конференцій і видання збірника “Українська термінологія і сучасність”; видання енциклопедії “Українська мова” [233-235] та словників лінгвістичних термінів [СЛТ Єрмоленко]; Селіванова [206]); розширення лінгвістичних теорій та їхнє монографічне висвітлення (І. Р. Вихованець [29-31], А. П. Загнітко [72-77], А.В. Висоцький [28])).

Усі з визначених етапів характеризуються певними методологічними підходами до дослідження лінгвістичної термінології.

I-й етап пов’язаний з переважанням лінгводидактичних прийомів репрезентації лінгвістичної термінології, тобто використанням поняттєвого апарату вчення про мову як інструментарію опису граматичної системи, висвітлення помічених і виокремлених авторами граматик національних особливостей мов. Спорадично, як засвідчують насамперед праці В. В. Німчука з історичної лексикології, лексикографії та історії мовознавства, використовувався метод лексикографічної фіксації терміноелементів лінгвістики без спеціальної на те настанови [168]. На I-му етапі автори наукових праць спиралися на класичне вчення про частини мови, застосовували прийоми класифікації та опису мовних явищ, які з часом і з розвитком граматичного знання та його аналізу, з глибшим усвідомленням природи описуваних явищ ускладнювалися й набували дедалі більше національних рис [71].

На II-му етапі розвитку мовознавчого вчення кодифікаційними джерелами залишилися ті самі граматики, наукові трактати про мову та мовні явища.

Лише III-й ознаменований спеціальною увагою до термінологічних одиниць лінгвістики, оскільки набували поширення дискусії в практичному

спрямуванні урегулювання поняттєвого апарату науки, що мав розвиватися на національно-мовній основі. Труднощі цього процесу свого часу І. І. Огієнко пояснював абстрактністю вчення про мову та її систему: “Коли терміни лікарські або ботанічні, ми сливе ще цілком маємо в народі, – їх треба нам пильніше пошукати, – то граматичної термінології, через абстрактність самої науки, у народі не маємо. [...] Виходить, що автор граматик повинен сам витворити граматичні терміни” [174, с. 98]. З початку ХХ ст. маємо справу з фактами накопичення одиниць лінгвістичного терміноапарату у граматиках, статтях, наукових виданнях НТШ та УНТ.

Новітні суспільно-політичні та економічні умови перших десятиліть ХХ ст. створили передумови розвитку наукової мови, поширення її терміноапарату насамперед у зв'язку з розвитком освітнього процесу, систематизоване закріплення у професійній сфері викладачів-філологів, у навчально-дидактичній літературі.

Саме III-й період ознаменований тим, що вчені-термінологи вже на початку 20-х рр. ХХ ст. приділяють увагу важливим теоретичним питанням: 1) взаємодії між національною мовою і спеціальною (науковою), обговорюють можливість керування процесом вироблення і запровадження таких термінологічних найменувань, щоб вони не мали суттєвого розриву з їхнім сприйняттям широким загалом (не тільки в Галичині й Буковині, але й у Східній Україні), між абстрактними поняттями і загальноживаними словами (теорія т. зв. “кованих слів”) [213, с. 16; 78, с. 2; 226, с. 1, 5; 118, с. 3]; 2) кореляції іншомовної термінології з потребами освіти [262, с. 27] та етичними взаєминами з читачами, колегами [226, с. 6]; 3) розроблення теорії терміна, закріплення традиції в орієнтації на співмірне вживання власних і запозичених термінів, які “з незначними змінами стали надбанням української граматичної науки” [182, с. 55]; 4) вироблення оцінок щодо засилля російських і церковнослов'янських аналогів у мовознавчій термінології [174, с. 100, 124-125; 70, с.37]; 5) вироблення критеріїв термінотворення: кожен термін повинен бути виробленим із кореня, наявного

в живій українській мові; своєю будовою термін має відповідати законам фонетики і морфології української мови; кожен термін має позначати одне розуміння поняття і не викликати інших, зайвих асоціацій [174, с. 101]; 6) подання пропозицій до правопису термінів [48., с. 5]; 7) створення інструкцій з укладання термінологічних словників [33]; 8) створення невеликих за обсягом словників граматичної термінології (І. І. Огієнка, Г. К. Голоскевича).

Розвиток українського мовознавства, зокрема термінології, завдячував функціонуванню Інституту української наукової мови (ІУНМ). Тому, за влучним висловом відомого українського термінолога А. Вовка (США), термінотворення і термінознавство пережило “золоте десятиріччя” (1921–1931), яке залишиться безпрецедентним у світовій практиці. Структура ІУНМ уможлиблювала розвиток шести напрямків з відповідним термінологічним апаратом: природничого (ботанічна, географічна, геологічна, зоологічна, математична, медична, метеорологічна, фізична, хімічна секції), сільськогосподарського (ветеринарно-зоологічна, лісова, фітотехнічна секції), соціально-економічного (економічна, соціологічна, ділової мови, філологічна, філософська, педагогічно-психологічна секції), технічного (архітектурна, будівельна, гідротехнічна, гірнична, електротехнічна, механічна, сільськогосподарського машинознавства, шляхів і мостів, технологічна, доморобська, фотокінематографічна секції), мистецького (музична і театральна секції), правничого.

У низці наукових розробок 1928–1930 рр. (“Інструкція для укладання словників в ІУНМ”, “За яким принципом треба укладати українську природничу номенклатуру” О. Янати, “За якими правилами укладає тепер ІУНМ українську природознавчу номенклатуру” Я. Лепченка, “Про принципи складання української технічної термінології” Т. Секунди) сформульовано основні засади творення української термінології, серед яких: термінологія повинна бути народною; у разі відсутності готового терміна в народній мові, треба створити його з власномовних морфем; лише у разі непридатності новоствореного терміна запозичувати наукову назву з мови-

джерела; термін має бути зрозумілий; назва поняття має бути точно й однозначна; термін повинен бути придатний для творення похідних термінів; термін має бути доброзвучний і економний.

За цей період було опубліковано близько 50 різноманітних словників чи проектів словників із гуманітарних і природничих галузей знань, серед яких “Словник хемічної термінології” О. Б. Курило, “Словник геологічної термінології” П. А. Тутковського, “Словник технічної термінології” І. М. Шелудька і Т. Садовського, “Словник природничої термінології” Х. М. Полонського, “Словник фізичної термінології” В. В. Фаворського та ін. [182; 211].

Проте з 1932 р. започатковано “новий курс” у національній політиці СРСР. Справжнім погромом української інтелігенції завершилась кампанія з “українізації”. Уже в 1930 р. ІУНМ як складову частину ВУАН за сфабрикованою справою СВУ (Спілки визволення України) було ліквідовано, а провідних учених репресовано. Видання словників, навіть уже підготованих до друку, було припинено, а вже надруковані – вилучено з бібліотек і книгарень.

Плідними для розвитку методології дослідження лінгвістичної термінології стали 50-ті рр. ХХ ст., які були пов’язані з розширенням проблематики мовознавчих праць і цілеспрямованою роботою з випрацювання і систематизації лінгвістичних термінів, їхньої кодифікації у спеціальних лексикографічних джерелах. Після праці І. І. Огієнка “Історичний словник української граматичної термінології” 1908 року наприкінці 50-х з’являється монографічне опрацювання історії становлення української граматичної термінології Н. А. Москаленко [157]. У ньому, щоправда, було ревізовано внесок Є. К. Тимченка та А. Ю. Кримського в процес термінотворення, оминула авторка з відомих причин і доробок І. І. Огієнка, О. Б. Курило та ін. Але від цієї праці ведуть початок узагальнення в науковому опрацюванні лінгвістичних термінів в україністиці.

Наступні 60-80-ті рр. стали важливими для формування терміноапарату кожного з рівнів лінгвістичної системи, а найбільше – для морфології, словотвору, синтаксису, структурно-математичної лінгвістики, фонетики й фонології, стилістики, що пов'язано з інтесифікацією структурно-семантичних, функціональних, структурно-математичних досліджень (М. А. Жовтобрюх, І. К. Кучеренко, І. І. Ковалик, І. Г. Матвіяс, В. С. Перебийніс, В. М. Русанівський, В. О. Горпинич, А. П. Грищенко, Г. М. Гнатюк, К. Г. Городенська та ін.). У зв'язку з цим набувають “поширення терміни на позначення методів дослідження і класифікації одиниць мови”, “зростає кількість загальнолінгвістичних і загальнограматичних запозичених термінів, більшість з яких є інтернаціоналізмами – одиницями спільного етимологічного фонду ряду мов, близьких за походженням” [262, с. 55]. У цей період побачив світ “Словарь славянской лингвистической терминологии” (Прага, 1977), який зафіксував 458 понять-термінів [СЛТ Слов'янський, с. XV], що засвідчені в мовознавчій літературі після 1950-го року і вживаються у лінгвістиці впродовж попередніх 30-ти років. У переліку використаної літератури відзначено, що автори-укладачі враховували реєстр “Словника лінгвістичних термінів” Є.В. Кротевича, Н.С.Родзевич (1957 р.).

Для методології термінознавства важливе значення мало вироблення поняттєвого змісту слів *термін*, *дефініція*, *номенклатурна назва* [160], *родова назва*, *видова назва*, *професіоналізм*, *професійний термін*, *термінологізація* / *детермінологізація* [СЛТ Слов'янський, с. 204-205], рекомендацій до їхнього застосування з урахуванням взаємодії діалектичних процесів споглядання і абстрактного мислення у процесі пізнання, співвідношенням об'єктного (денотативного) і поняттєвого (сигніфікативного) наповнення у тлумаченні терміна.

Методологічної ваги набувають проблеми диференціації логіко-філософських і лінгвістичних підходів до вивчення термінів і їх тлумачення. Якщо з погляду філософії термін відображає пізнаваність об'єктів дійсності

та їхню систематизацію, то з погляду логіки термін має відбивати зв'язок з певним поняттям, знанням про об'єкт, яке різні науки репрезентують по-своєму. Лінгвістичний (лексикологічний) аспект дефінування терміна пов'язаний з вимогами лексикографії, структурно-семантичних особливостей слова, вимогами фахового словника (І. І. Ковалик [102], Ф. О. Нікітіна [164-167] та ін.).

Науковці визначають чинники творення нових термінів у зв'язку з науково-технічним прогресом і формуванням новітніх напрямків: мовне середовище, у якому виникає галузь; які ресурси актуалізуються – власні чи іншомовні; як термінівотворчість інших мов впливає на творення термінів у національній терміносистемі [214, с. 11].

Стимулювали розгляд термінологічної лексики загалом та її систематизації зокрема досягнення в семасіології. У зв'язку з цим показовими були праці І. К. Білодіда та М. А. Жовтобрюха, Л. О. Симоненко, І. В. Коропенко, М. П. Годованої, В. С. Марченка, С. О. Соколової [210; 40; 214] з питань інтернаціоналізації українського лексикону та співвідношення інтернаціональних та національних компонентів у сучасних терміносистемах, використання у процесах термінівотворення типологічних моделей [159; 160], публікації з питань творення термінів (А. М. Крейтор [118], З. М. Осипенко [176-177], Г. С. Онуфрієнко, В. І. Пилецький [118]), праці Т. І. Панько з формування окремих терміносистем [181], що актуалізували розгляд питань семантичного розвитку терміноодиниць, термінологізації загальноживаної лексики, чинність метафоризації у процесі терміноутворення. Важливими для подальших досліджень у галузі термінознавства були результати дисертаційної праці Л. О. Симоненко і монографії “Формування української біологічної термінології” (1991 р.) [212]. До поняттєвого терміноапарату термінознавства увійшли поняття *семантичного поля / термінологічного поля, термінологічного гнізда, мікрополя*, які допомагали репрезентувати внутрішньосистемні лексико-семантичні відношення в межах терміносистем, а також поняття *словотвірного гнізда, словотворчого компонента в*

терміносистемі, родов-видової ієрархії термінів (гіпонімічних парадигм), терміна-слова, терміна-словосполучення, складного терміна, полісемії, омонімії, антонімії термінів, наукової номінації, транспозиції значення загальноживаного слова, термінологізації, детермінологізації тощо. Усталюються не лише діахронний, але й синхронний підходи до вивчення терміносистем. Зауважимо, що проблема інтернаціональних складників у термінології української мови у 60-ті рр. ХХ ст. була особливо дразливою, адже будь-які “пуристичні намагання” відкидалися як шкідливі в суспільно-політичному значенні, кваліфікувалися як архаїчні, застарілі, раритетні, терміни-дублети [214., с. 9-10, 14].

Для теоретичного термінознавства суттєву поживу давав розвиток термінографії, адже у 60-70-ті рр. ХХ ст. вийшло чимало російсько-українських словників науково-технічної та мистецької сфер [161, с. 233-234; 182, с. 155]. Тому науковці активно обговорювали питання стандартизації термінів і з цим пов’язані проблеми [Науково]: лексикологічні, прикладні лексикографічні, теоретичні лексикографічні. Йдеться про правильне формування реєстрів термінів у тій чи іншій галузі, про урахування історичних умов формування терміносистем, їхньої взаємодії з іншими мікросистемами, психологічного сприйняття інновацій, сили мовних традицій [214, с. 11].

В українському мовознавстві провадять наукові спостереження над поведінкою наукових термінів в інших функціонально-стильових умовах – у мові публіцистики (колективна монографія “Науково-технічний прогрес і мова” [159, 91-160]) та художніх текстах (В. Л. Карпова, “Термін і художнє слово”, К., 1976).

В означені 80-ті рр. значний вплив на переосмислення значення вже усталених терміноодиниць лінгвістики мали праці І. Р. Вихованця, у яких було запропоновано і обґрунтовано власні класифікаційні засади частин мови, відмінків, диференціації їхньої центральності / периферійності, принципів кореляції категорій морфології та синтаксису [Вихованець]. До

цієї роботи активно долучилися співробітники відділу граматики Інституту української мови НАН України. Монографічні й лексикографічні праці А. П. Загнітка, О. О. Селіванової [72-77; 206] сприяють поширенню новітніх теоретичних досягнень у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві, а також ключових понять новітніх напрямків сучасної лінгвістики, засвідчують еволюційні процеси в ній.

90-ті рр. ХХ ст. актуалізували увагу до проблеми засилля наукової літератури термінами-інтернаціоналізмами, запозиченими термінологічними номінаціями; зросло зацікавлення питаннями історії формування термінологічних систем загалом і мовознавчої зокрема, історії термінографії [182]. Розширення кола дослідників потребувало узагальнення теоретико-практичних здобутків у газузі термінознавства і вироблення нових стратегій у цій ділянці мовознавства. Тому популярними стали підручник “Українське термінознавство” Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк (1994 р.) [182], колективна монографія А. С. Д'якова, Т. Р. Кияка, З. Б. Куделько “Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти” [64], наукові форуми та матеріали конференцій “Українська термінологія і сучасність” (від 1996 р., за ініціативи Л. О. Симоненко, Київ, Інститут української мови НАН України), “Проблеми української науково-технічної термінології” (1992-1998 рр., Національний університет “Львівська політехніка”).

Дуже потрібним напрямом термінознавства стає стандартизація термінології, тобто вироблення термінів-еталонів, які б відповідали всім лінгвістичним і логічним вимогам до термінів. Тому 1992 р. наказом Міносвіти та Держстандарту було створено Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології (на базі Львівського політехнічного інституту). Згодом до складу Комітету увійшли також Київський політехнічний інститут, Інститут української мови НАН України та Український науково-дослідний інститут стандартизації, сертифікації та інформатики.

У зв'язку з вище означеним набуло актуальності одне з питань культури мови: терміни мають відповідати національним нормам (К. Г. Городенська [46], І. М. Кочан [113-114], М. О. Вакуленко [20, с.125-126, 191-222]).

Загальна увага до історії терміносистем була спроектована й у сфері уточнення складу і структури мовознавчих термінів кінця XIX – початку XX ст. Ці питання стали об'єктом дисертаційних досліджень В. В. Захарчин “Українська мовознавча термінологія кінця XIX – початку XX ст.” (К., 1995) [80-81] та О.В.Медведь “Українська граматична терміносистема (історія і сучасний стан)” (Х., 2001) [146-148].

Отже, дослідження української лінгвістичної термінології до нинішнього часу відбувалися непослідовно. За великий проміжок історії XIV – початок XXI ст. маємо три узагальнювальні праці з історії граматичної термінології, огляд історії лінгвістичної термінології у підручнику “Українське термінознавство”. Утім, саме у XX ст. лексикологи, лексикографи, термінологи заклали основи методології термінознавства, які актуальні і нині.

1.2. Українська фонетична термінологія XX – початку XXI ст.

як об'єкт сучасного мовознавства

1.2.1. Фонетичні школи в Україні у XX ст. з погляду історичного та функціонального термінознавства. На межі XIX – XX століть закладено фундамент дослідження фонетичної мовної підсистеми, що далі розвивалася в межах *Харківської, Київської, Одеської* фонетичних шкіл. Їхні представники об'єктом дослідження вважали: *звуки*, що формують значущі одиниці мови – морфеми і слова; *склад* слова як частина мовного потоку; *пауза*; словесний *наголос* – тон, часокількість, сила голосу; *інтонаційні засоби мови* – мелодика, інтенсивність, тривалість звучання, фразовий і логічний наголоси, ритм, тембр, паузи [УМЕ, с. 211, 497, 700-701]. Відповідно фонетична підсистема мови об'єднує власне фонетичну,

фонологічну, акцентуаційну та інтонаційну мікросистеми, кожна з яких має свої мікросистеми термінів, активно використовуваних в інтегративних зв'язках фонетики з орфоепією, морфонологією, історією мови, діалектологією, етимологією, орфографією, фоностилістикою.

На нашу думку, виокремлення фонетичних шкіл в Україні зумовлене як територіальним критерієм (місце наукової, експериментальної та викладацької праці дослідників), так і проблематикою досліджень, орієнтацією на певні актуальні пріоритети.

Харківська фонетична школа. Формування фонетики як науки на початку ХХ ст. завдячує насамперед діяльності Л. А. Булаховського (період до 1942-го р.), який основну увагу зосереджував на проблемах порівняльно-історичної акцентології і став зачинателем сучасного напрямку вивчення наголосу в українській мові (“Наголос українських прикметників”, 1927 р., “Порівняльно-історичні уваги до українського наголосу”, 1928 та 1930-й рр. – виклад різних аспектів проблеми), розробляв питання історичної фонології у публікаціях на відповідну тему, сприяв унормуванню фонетичної термінології, готуючи дидактичні праці (“Українська мова”, 1927, 1928 рр., “Курс української мови для вчителів”, 1927 р., “Загальний курс української мови”, 1929 р. [Булаховський 1977]).

Фонетична термінологія розвивалася і завдяки діалектологічним працям (В. М. Ганцов “Характеристика поліських дифтонгів і шляхи їх фонетичного розвитку”, 1923 р.; М. Г. Йогансен “Фонетичні етюди (замітки з нагоди фонетики м. Шишак на Полтавщині в зв'язку з літературною вимовою)”, 1925 р. [Йогансен]), паралельно – працям фонологів (І. Троян “Дещо про фонему української мови й вимову”, 1928 р., “Приголосні фонему українського літературного язика й вимова”, 1929 р.) [УМЕ, с.86, 225, 640].

У середині ХХ ст., коли починають готувати визначальні дидактичні праці (“Курс сучасної української мови” за редакцією Л. А. Булаховського, 1951 р. [СУМ Булаховський]), розробляють підходи до викладу фонетичної та фонологічної систем. Паралельно відбувається унормування фонетичної

термінології завдяки діяльності М. Ф. Наконечного (розділ “Фонетика” у зазначеному підручнику, “Орфоепічні норми та їх значення” в академічному курсі “Сучасна українська літературна мова”, книга 1, 1969 р. [СУМ Білодід]).

Представником харківської фонологічної школи, очевидно, можна вважати Ю. В. Шевельова, який опублікував ряд англomовних монографій з проблем історичної фонології слов’янських, зокрема української мови (“Передісторія слов’янської мови. Історична фонологія загальнослов’янської мови”, 1964 р., “Історична фонологія української мови”, 1979 р. [Шевельов]), де автор “показав розвиток фонологічної системи української мови від праслов’янської основи аж донині на широкому історичному, діалектологічному, міжмовному і текстуальному ґрунті, установив глибинні системно-причинові зв’язки між окремими фонетичними змінами” [УМЕ, с. 735].

Київська фонетична школа. Визначальною для становлення фонетичної школи в Києві на початку ХХ ст. була постать Є. К. Тимченка, який докладав багато зусиль для створення “Курсу історії українського язика. Вступ і фонетика” (1927, 1930 рр.), де використано багатий фактаж для вивчення фонетики та морфології української мови. Утвердженню фонетичної термінології сприяли і праці в галузі діалектології (“Причинки до української діалектології”, 1908 р., “Програма до збирання діалектичних одмін української мови”, 1910 р., у співав. [УМЕ, с. 632]).

Діалектологічні вподобання О. Б. Курило також сприяли розвитку та утвердженню фонетичної термінології (“Фонетичні та деякі морфологічні особливості говірки села Хоробричів”, 1924 р., “До характеристики і процесу монофтонгізації чернігівських дифтонгічних звуків”, 1925 р., “До питання про умови розвитку дисимілятивного акання”, 1928 р.). Етапною в історії лінгвістичної термінології є праця О. Б. Курило з укладання фонологічної системи української мови, яка лягла в основу розвідки “До поняття “фонема”” (1930 р.) [УМЕ, с.266].

Питання історичної фонетики опрацьовував О. Н. Синявський (“Фонетична конроверса”, 1926 р., “Спроба звукової характеристики літературної української мови”, 1929 р.). Крім того, у роботах з діалектології (“З української діалектології (Про фонематичний принцип у діалектології)”, 1929 р.) та посібниках (“Норми української літературної мови”, 1931 р.) він також виявляв причетність до розбудови фонетичної термінології [УМЕ, с. 551-552].

У перші десятиліття ХХ ст. І. І. Огієнко готує праці з історії української акцентології “Український наголос в XVI віці”, 1928 р. (м. Ленінград), “Східнослов’янський наголос у XIV-м віці”, 1937 р. (м. Львів).

У післявоєнний період, коли формується напрямок експериментальної фонетики, у Києві виокремлюються дві гілки “київської фонетичної школи”: одна – у Київському університеті імені Тараса Шевченка (1946 р.), інша – в Інституті мовознавства АН УРСР (1960 р., з 1990-го – в Інституті української мови НАН України).

Отже, започаткована в університеті Т. Шевченка доцентом І. П. Сунцовою [Сунцова; 205], київська фонетична школа була відразу зорієнтована на експериментальні дослідження з фонетики української, російської, польської, англійської, німецької, іспанської, французької, румунської мови, а також контрастивного зіставлення фонетичних систем таких мов, як корейська, китайська, гінді, індонезійська та ін. з системами української та російської мов. Велику увагу приділено нормативним аспектам української вимови.

Саме експериментальні дослідження з фонетики в КНУ імені Тараса Шевченка, україністів Н.І.Тоцької [Тоцька 1964; Тоцька 1973; Тоцька 1987; СУМ Тоцька] та Л.І.Прокопової [Прокопова; Прокопова 1962; Прокопова 1963], заклали теоретичні основи опису голосних і приголосних сучасної української мови. Праці Л.Г.Скалозуб [Скалозуб], П.С.Вовк та багатьох інших фахівців з фонетики стали відомі завдяки випрацюваним у них

методикам викладання мови як іноземної. Прикметно, що університетські фонетисти використовували з-поміж процедур опису, наприклад, динамічне кінорентгенографування, тензоосцилографування. Зазначена лабораторія експериментальної фонетики накопичила значні фонди, в яких міститься надзвичайно цінний матеріал для вивчення типології мови і артикуляторної динаміки мовленнєвого процесу. У 80-ті рр. для вивченні аспекту динаміки мовлення з'являються більш досконалі технічні можливості, а саме комп'ютерні програми і математичне забезпечення обрахунків дії артикуляторного механізму звукотворення. Удосконалюються методики аналізу артикуляторних рухів – осцилографічний, спектрометричний та перцептивний аналіз.

У 2001 році зусиллями співробітників лабораторії видано колективну монографію "Загальна та експериментальна фонетика", в якій узагальнено наслідки 50-річної роботи лабораторії, окреслюються теоретичні і дослідницькі перспективи дальших фонетичних розвідок (напрямок *сегментна фонетика*). Разом із кафедрою сучасної української мови у 2002 р. видано посібник "Сучасна українська літературна мова. Фонетика", у якому на матеріалі української мови узагальнено досвід дослідження інтонації вставності (Н.П.Плющ [Плющ]), артикуляції складотворення (О.В.Бас-Кононенко [Бас-Кононенко]) [205].

Відділ експериментальної фонетики Інституту мовознавства АН УРСР розпочав свою роботу 1964-го року (очолив його Л. А. Близниченко [Близниченко]) і працював до початку 2000-х рр. у складі різних інституцій послідовно над проблемами сегментно-просодичної організації мови, формуванням теорії мовної інтонації, що знайшло втілення в монографіях А. Й. Багмут [Багмут 1970; Багмут 1977; Багмут 1991], колективних працях [Багмут 1980; Багмут 1994; Багмут 2000], співавторами яких також були І. В. Борисюк, Г. П. Олійник, Л. М. Хоменко, О. М. Покидько.

Одеська фонетична школа. Історію одеської школи експериментальної фонетики розглядають по-різному: одні вважають, що

вона бере початок від 1905 року, оскільки саме у цей час завдяки зусиллям О. І. Томсона з'явилася перша на території сучасної України (тоді – Новоросійський університет) лабораторія російської та загальної фонетики (<https://fonetiko.wordpress.com/jeksperimentalnaja-fonetika/>); інші називають 1965-й рік (час заснування в Одеському університету ім. І.І. Мечникова) [УМЕ, с.764].

Під керівництвом Т. О. Бровченко формуються основні напрямки – контрастивна, зіставна фонетика [Бровченко; 110], супрасегментні характеристики звукової мови, експериментальні дослідження просодичної системи (англійська, українська, російська мови [Бровченко]), дослідження у сфері інтонології (Т. М. Корольова [110]). Дослідники застосовують методи обробки та аналізу експериментальних даних, розроблених безпосередньо в ОНУ: метод компресованих інтонограм (Т.О. Бровченко), що унаочнюють результати дослідів і скорочують час їх оброблення більше як у 10 разів; метод узагальненого інтонаційного контура; методи введення акустичних параметрів при здійсненні синтезу мови, що забезпечують покращення ефективності та виразності її звучання (Т.О. Бровченко, В.Т. Волошин).

Лінгводидактичне значення має підручник «Сучасна українська мова. Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія», у якому Ю. О. Карпенко підготував розділ «Фонетика», спираючись на основні поняття-терміни цієї галузі лінгвістики [СУМ Бондар].

1.2.2. Джерела вивчення процесів кодифікації УФТ. Історичний проміжок XIV – початок XXI ст. – це часовий відтинок, за який лінгвістична термінологія “вироблялася поступово з пізнанням фонетичної й граматичної структури мови” [182, с. 49].

Основне джерело для вивчення історії формування української фонетичної термінології (далі – УФТ) – граматики відповідних періодів історії літературної мови. Уже в перших граматиках зафіксовано інтернаціоналізм переважно грецького походження – *фонема*. Загалом

питання історії становлення фонетичної термінології ще не були в колі уваги мовознавців, а тому спорадичні відомості на сьогодні можна взяти лише з підручника “Українське термінознавство” [182, с. 48-59].

Отже, ще в першій галицькій граматиці М. М. Лучкая (1830 р.) засвідчено пропозиції так чи інакше вимовляти звуки, для чого правила вимови оформлялися за допомогою спеціальних знаків, як-от: букву *г* вимовляти то як *|x|* : [лехкий], то як *|h|*: [гаврило], то як *|g|*: [нігди] [182, с. 51]. Щодо граматик 40-х рр. ХІХ ст., то в них засвідчують вагання авторів при виборі між традиційними термінами й новими, зокрема засвідчено паралель: *фонетика* – *звучня* [182, с. 52]. У “Граматицѣ русского языка” Я. Ф. Головацького (1849 р.) зафіксовано російські терміни в українській конструкції (*язычній*, *букви плавній*) та терміни, утворені на ґрунті народної української мови (*зубові буквы*). У граматиці М. В. Осадці (60-ті рр. ХІХ ст.) засвідчено термін *подвоєньє* [182, с. 53]. Велике значення для утвердження термінів *фонетика*, *наголос*, *склад* мала граматика С. Й. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера (1893 р.) [182, с. 54, 56, 58, 59; 80-81, с. 21, 22]. Трохи згодом П. М. Дячан у граматиці для середньої школи (1865 р.) вживав, створений на народній основі, термін *самозвуки* (голосні), *перезвукъ* (перехід звуків). О. Й. Партицький вживав термін *спозвуки* [182, с. 54].

Упродовж 40-90-х рр. ХХ ст. вийшли визначальні для кожного з періодів життя літературної мови: підручники для вищих навчальних закладів (“Курс сучасної української літературної мови” за ред. Л. А. Булаховського (1951 р.) [СУМ Булаховський], “Курс сучасної української літературної мови” М. А. Жовтобрюха й Б. М. Кулика (1972 р.) [СУМ Жовтобрюх], “Сучасна українська літературна мова” за ред. А. П. Грищенка (1997, 2002 рр.) та за ред. М. Я. Плющ (1994, 2009 рр.) [див., наприклад: СУМ Грищенко; СУМ Плющ]); академічні праці “Сучасна українська літературна мова. Фонетика” за заг. ред. І. К. Білодіда (1969 р.) [СУМ Білодід], “Украинская грамматика” за ред. В. М. Русанівського (1986 р.). На початку ХХІ ст. побачила світ “Сучасна українська мова: Фонетика.

Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія” (О. І. Бондар та ін., 2006 р.) [СУМ Бондар], “Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика” (А. К. Мойсієнко, О. В. Бас-Кононенко, В. В. Бондаренко та ін., 2010 р. [Бас-Кононенко]) та деякі ін.

Чимало теоретичних і практичних питань у галузі фонетики й фонології висвітлено у монографіях. Варто лише пригадати перші праці другої половини ХІХ ст.: “Замітки про малоруське наріччя” О. О. Потебні (1871 р.), “Наріччя, піднаріччя та говори Південної Росії у зв’язку з наріччями Галичини” К. Михальчука (1872 р.), “Нарис звукової історії малоруського наріччя” П. Житецького (1876 р.).

Утім, кожна з фонетичних шкіл зробила свій внесок, що мав монографічне висвітлення (див. Список використаних джерел).

Ще одне з джерел – науково-практичні статті (з другої половини ХІХ ст.). Так, у статтях П. Палусевича засвідчено терміни – *голосна, самоголосна, милозвучність / доброзвучність / евфонія, здвоєнне, уподобленне, повноголось* [182, с. 53, 54]. В інших джерелах зафіксовано *звук, склад, уподібнення, двозвук, проривний, протиснення, голосний, приголосний* як терміни, створені на народній основі, а також спільні з російською мовою в українській формі терміни *губни, язични* [182, с. 54]. Праці журналу “Основа” (1860-ті рр.) засвідчують стабільність у вживанні терміна *голосна(ий), приголосна(ий)* [182, с. 56]. Серед термінів фонетики у статтях М. П. Драгоманова виявлено терміни *фонетика* у значенні ‘звуковий склад слова’ та ‘звуковий склад мови’, *акцентуація* у значенні ‘вимова, наголошування’, *вимова, склад* [61, с. 157-158].

На сучасному етапі розвитку фонетики такого типу праці репрезентують ту чи іншу фонетичну школу (див. Список використаних джерел).

Лексикографічні праці також відображають розвиток УФТ. У ХІХ ст. – доволі спорадично: у 60-х рр. О. Й. Партицький у виданні “Немецко-русский словарь” дає термін *наголосъ* [182, с. 54].

За “Словником слов’янської лінгвістичної термінології” (1977 р.) у попередній 30-річний період до його виходу до загальних понять мовознавства вже увійшли *фонетика* – артикуляторна, фізіологічна (органогенетична), акустична, перцептивна, експериментальна, інструментальна, слухова; *фонологія*, *акцентологія*, *інтонологія*, *морфонологія*, *логопедія*, *орфофонія*, *орфоенія*, *фонологічне протиставлення*, а також ще загальніші поняття-терміни, дотичні до фонетичної мікросистеми термінів: *дистрибуція*, *бінарність*, *кореляція*, *звукова форма* [СЛТ Слов’янський, с. 7, 10, 11, 53-54]. Сам же реєстр у розділі “Звуковий бік мови” налічує 458 понять-термінів.

Відомості про актуальну на певний час, а також інформацію про стан і розвиток фонетичної термінології містять у собі словники лінгвістичних термінів Є. В. Кротевича, Н. С. Родзевич [СЛТ Кротевич], Д. І. Ганича, І. С. Олійника [СЛТ Ганич], енциклопедія “Українська мова” (видання 2000, 2004, 2007 рр.), короткий словник лінгвістичних термінів С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор [СЛТ Єрмоленко], словники іншомовних слів, що допомагають насамперед з’ясувати походження певних термінів.

Як допоміжні джерела вивчення УФТ ХХ – початку ХХІ ст. можна розглядати праці з історії літературної мови (“Курс історії українського язика” Є. К. Тимченка (1929 р.), “Історія української мови. Фонетика” М. А. Жовтобрюха, В. М. Русанівського, В. Г. Складенка (1979 р.), з діалектології (О. Н. Синявський [Синявський 1929], О. Б. Курило [Курило 1925; Курило 1928; Курило 1929], А. М. Залеський [Залеський], Ф. Т. Жилко [Жилко 1955], П. С. Бевзенко [Бевзенко], І. Г. Матвіяс [Матвіяс] та ін.), орфоенії та сценічної мови (посібники М. М. Баженова [Баженов], А. О. Гладишевої [Гладишева]), а також численні посібники з теоретичної і практичної фонетики іноземних мов (Київська фонетична школа, Одеська фонетична школа).

Отже, однією з перспективних тем в історії лінгвістичної термінології є саме вивчення за зазначеними вище джерелами історії формування фонетичної мікросистеми та її розвитку.

1.3. Принципи парадигматизації та опису УФТ

1.3.1. Поняття “термін” і “термінологічне словосполучення”.

Теоретичні засади термінології сформовані у зв'язку з важливим значенням спеціальної лексики загалом і галузевих термінологічних систем зокрема в умовах науково-технічного прогресу, який відбувається паралельно з розвитком поняттєвих засад тих чи інших наук. Спеціальна лексика є засобом фахового спілкування, передавання професійної інформації від покоління до покоління, засобом навчання і стимулювання наукового розвитку.

У різних трактуваннях ключового поняття термінології – *терміну* – учені висувають на перший план певний аспект значення чи функціонування таких одиниць мови.

Ще на початку ХХ ст. Г.О. Винокур стверджував, що терміном може виступати будь-яке слово: «Термін – це не особливе слово, а тільки слово в спеціальній функції, функції найменування спеціального поняття, назви спеціального предмета чи явища» [27]. О.О. Реформатський уточнив цю думку, підкресливши, що «терміни [...] прагнуть бути однозначними як точне вираження понять і назв речей» [200, с. 110]. З терміном В.В. Виноградов пов'язав насамперед дефінітивну функцію, оскільки він є «засобом логічного означення» [26, с. 32].

Термінотворворення – процес колективний, оскільки кристалізація поняттєвої семантики терміна потребує загального мовного досвіду у певній галузі знання, що структурується у системах понять і їх термінологічних позначень. Для формування точного терміна потрібна часом не лише групи людей, але й перманентна уніфікація, пролонгована в часі.

У пізніший період розвитку семасіології усвідомлюють, що термін може мати форму слова чи словосполучення (В.П. Даниленко [53, с. 11],

Б.М. Головін [42, с. 14], А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. С. Куделько [64, с. 98], М. П. Годована [40]).

При цьому з погляду структури термін-слово може бути і складним словом, тобто поєднувати дві або, рідше, три основи, що функціонують як одне ціле і виділяються у складі речення як особлива лексична одиниця, завдяки своїй цілісності, а саме: орфографічно (злитим або дефісним написанням), фонетично (об'єднуючим наголосом), а також синтаксично [2, с. 85]. Складні терміни називають також термінами-композиціями.

Сам процес появи таких одиниць мови має виразну когнітивну природу, і термін постає як складне багаторівневе ментально-мовне утворення, яке співвідноситься з певною когнітивно-дискурсивною структурою, що втілює комплекс акумульованого знання, понять, стереотипів, досвіду, навичок у спеціальній сфері та локалізує професійні смисли навколо ядерного поняття. Отже, терміни – це логічно сконструйовані концепти, і визначення кожного з них нагадує процес, схожий з дефініцією поняття у логіці [1, с.59].

Дискусійним є питання про природу термінологічних словосполучень. Одні їх уналежнюють до фразеологічних одиниць. Свого часу їх розглядали саме з такого погляду (В. В. Виноградов [25], А. П. Коваль [104]). Як і фразеологічні одиниці термінологічні словосполучення відповідають критерію відтворюваності у фаховому вживанні для позначення конкретного поняття, членування таких структур спричинює деформацію семантико-синтаксичної єдності, оскільки терміни словосполучення становлять лексикалізовані словосполучення [182, с. 171]. При цьому природа стійкості структури терміна відрізняється від фразеологічної, де стійкість має образно-семантичну основу, а стійкість терміна-словосполучення – поняттєву галузеву [192]. Термінологічні словосполучення характеризуються моносемічністю в межах свого термінологічного поля, відсутністю експресивності та стилістичною нейтральністю і наявністю дефінітивного

змісту [182, с. 172]. Відтворення термінологічного словосполучення тотожне відтворенню поняття, а не образу, оцінки, як у фразеологізмах.

За іншою теорією, термінологічні словосполучення – це синтаксичні структури, у яких слова поєднані у смисловому та граматичному відношенні, тобто як складне позначення явища або предмета (Н. К. Ктитарова [124]). Тому термінологічні словосполучення ще кваліфікують як аналітичні терміни (Н. В. Місник [155], О. В. Чуєшкова [246-248] та ін.), адже їхня граматична структура передбачає наявність підрядного зв'язку. Такі терміни не мають омонімів, менше синонімізуються, піддаються гнучкішій класифікації та систематизації за певними моделями творення. Вони виникають у разі дефіциту афіксальних способів творення термінів, а також як знаки для вираження родо-видових відношень у системі [217, с. 12].

На думку В. П. Даниленко та В. С. Шелова, термін і термінологічне словосполучення свою термінологічно-поняттєву сутність виявляють лише у системі знань і пояснень [217, с. 12; 254-255].

Отже, за кожним складеним терміном є стійка, стандартно відтворена структура складного розчленованого професійного поняття [41, с. 61]. У будь-якому разі складні слова-терміни та термінологічні словосполучення є багатокомпонентними термінами (дво-, три-, чотири- і більше). А такі реалізації мовних одиниць кваліфікують як структурно-компонентну організацію термінологічних словосполучень в українському термінознавстві.

У всіх визначеннях центральним є положення про зв'язок терміна з поняттям: термін як одиниця мови призначений позначати поняття науки, техніки та інших спеціальних галузей. Основною його особливістю вважають чітке співвіднесення з поняттями галузі. При цьому важливо усвідомлювати, що поняттєва база тої чи іншої сфери знання розвивається, а отже, утворює на певний час замкнену систему з особливим складом слів і словесних комплексів. Саме ця *система, чи мікросистема*, «характеризується високою інформативністю, однозначністю, точністю та

експресивною нейтральністю» [88, с. 6]. На сьогодні, крім вимог однозначності, стислості, висувають і вимогу точності відбиття суті поняття у терміні (Е.Ф. Скороходько [215]).

Свого часу дискутованим було питання про наявність у терміна синонімів чи омонімів. З працею В. П. Даниленко [57] синонімія в термінології утвердилася думка, що такі семантичні явища в термінології – природний вияв законів розвитку лексики літературної мови.

Як до повноцінних одиниць лексичної системи мови до термінів висувають вимогу словотвірної здатності [225].

Отже, термін – це лексична одиниця, яка має цілу низку особливостей і важко піддається однозначному дефінуванню, тому слід послуговуватися визначенням, що вказує на головну ознаку терміна – співвіднесеність його зі спеціальним поняттям: «термін – слово або словосполучення, що позначає поняття певної галузі науки, техніки» [211, с. 682], суспільної діяльності.

Отож, *фонетичний термін* – це слово або словосполучення, що позначає поняття фонетичної підсистеми мови та вживається в спеціальній науково-теоретичній, науково-популярній, методичній та навчальній літературі, у фаховій мові фонетистів, фонологів, інтонологів, акцентологів тощо. Поняття фонетики та фонології становлять складну розгалужену систему як невід’ємний складник *терміносистеми лінгвістики*. *Фонетична терміносистема* – впорядкована сукупність термінів на позначення понять фонетики, які перебувають у різноманітних зв’язках і відношеннях. Оскільки фонетика – теоретична, експериментальна і практична галузь, яка, з одного боку, тісно пов’язана з пізнанням звукової будови мови загалом та національних мов зокрема у діахронному та синхронному аспектах, з другого – з навчанням рідної та іноземної мови, то її функціонування забезпечене взаємодією з іншими галузями лінгвістики та природничими науками (анатомією, біологією), а також з технічною сферою (прилади вимірювання, комп’ютерні системи аналізу). Саме на прикладі функціонування фонетичної

термінології, історії її формування підтверджується думка про те, що ізольованих терміносистем немає.

1.3.2. Поняття “термінологічна система” і парадигматизація термінів. Система термінів кожної науки становить “певну множинність взаємозв’язаних елементів, які створюють стійку єдність і цілісність, наділену інтегральними властивостями і закономірностями” [182, с. 179]. Ця єдність ґрунтується на певних кореляціях, пізнання яких становить одну з визначальних проблем у сучасному термінознавстві. Як фундаментальну розглядають ідею аналізу мовних одиниць у парадигматичному аспекті, тобто їхнє групування у формальні класи, що репрезентують цілісну модель взаємовідношень і кореляцій усередині системи.

Парадигма як одиниця макромасштабної динаміки інтегрально відображає весь процес розвитку наукового знання [63, с. 50]. Її не можна розглядати як вихідний, базовий компонент системи діяльності. Це радше блок знань та уявлень про об’єкти дійсності. У широкому, філософському, розумінні “парадигма – це, по-перше, найширша картина раціонального облаштування світу, певний світогляд; по-друге, дисциплінарна матриця, що є сукупністю переконань, цінностей, технічних засобів, здатних об’єднати спеціалістів у певну наукову спільноту; по-третє, загальноприйнятий зразок, шаблон для розв’язання наукових проблем” [256, с. 542].

Отже, поняття парадигми широко використовуване для побудови та опису певних систематизованих знань. Вона є формою для усвідомлення традиційності та напрямків розвитку, динаміки того чи іншого явища, що підлягає науковому опису.

У термінознавстві для побудови парадигм, субпарадигм та мікро- і макропарадигм послуговуються поняттям “лінгвістична парадигма”. З одного боку, як зазначала Р. М. Фрумкіна, це філософсько-методологічне поняття. Отже, “*лінгвістичною парадигмою* у широкому розумінні називають панівні загальнонаукові уявлення про те, яким вимогам має відповідати теорія, гіпотеза, міркування, щоб вони сприймалися як наукові” [239, с. 23]. З іншого

– це “протиставлення мовних одиниць, кожна з яких визначається відношенням до інших” [УМЕ, с. 422]. Погляд на мову в аспекті парадигматики передбачає сприйняття її як системного структурованого утворення.

Поняття “парадигматика” в загальнолінгвістичному плані протиставляється поняттю “синтагматика” на всіх рівнях мови, тому будь-яке сполучення мовних елементів спирається на певний вибір, а будь-який вибір мовного елемента реалізується в певних сполученнях. Тобто, члени парадигми функціонують у мові, де і вступають у синтагматичні відношення. Будь-яке висловлення – наслідок взаємодії синтагматичних і парадигматичних відношень. Будь-яке термінологічне словосполучення – факт розвитку знання про явище, об’єкт спостереження, дослідження, факт диференціації поняття, вираженого стрижневим словом, орієнтація у терміновживанні на полегшення засвоєння термінів.

Аналізуючи слова / терміни в синтагматичному аспекті, можна визначити їх системні зв’язки і місце в парадигмі; вивчаючи парадигматичні відношення слів / термінів, можна передбачити їх потенційні синтагматичні зв’язки: те, що слово / термін – член певної парадигми, визначає можливість його синтагматичних зв’язків. При безкінечному розгортанні синтагматичного ланцюжка в ньому буде представлена вся парадигматика слова / терміна. З другого боку, сполучуваність слова / терміна, яка звичайно пов’язується з синтагматичним аспектом, насправді являє собою парадигматику синтагматичних властивостей слова.

Для розкриття семантичної структури терміна достатньо одного із аспектів – синтагматичного чи парадигматичного, – коли результати синтагматичного і парадигматичного аналізу збігаються, тобто коли вивчення терміна в іншому аспекті нічого нового в результат дослідження не вносить.

Асиметрія лексико-семантичної синтагматики і парадигматики, що охоплюють і термінологічну системність мови, виявляється в тому, що: а)

парадигматика тільки репрезентує поняттєво-термінологічну систему, тоді як синтагматика і репрезентує, і відтворює її, і породжує нові цінності (семантичні прирощення: щодо термінології, то цей процес трактують як розвиток вторинних номінацій для позначення спеціалізованих явищ і об'єктів); б) у парадигматиці фіксують тільки відношення між лексико-семантичними одиницями, тоді як у синтагматиці – і зв'язки, і відношення (якщо зв'язки представлені в предикативних, атрибутивних і комплетивних сполученнях). У сурядних сполученнях репрезентовані тематичні, синонімічні й антонімічні парадигми. Оскільки контактне вживання граматично незалежних одне від одного термінів у синтагматиці має регулярний характер (гіпонімія, синонімія), то закономірно представити ці опозиції як парадигматичні; в) синтагматична і парадигматична закріпленість терміна не завжди однакові. Ступінь парадигматичного закріплення зворотно пропорційний його синтагматичному закріпленню [пор.: 184, с. 86; УМЕ, с. 422; 30, с. 40].

Будь-яка мовна парадигма – це клас одиниць. У кожному надкласі, чи надпарадигмі, виявляються тільки відносно однорідні одиниці, тобто одиниці, що можуть вступати між собою в синтагматичні відношення. В одному надкласі не можуть бути одночасно представлені фонемі і морфемі, фонемі і слова тощо. Між членами різних надкласів можуть бути тільки ієрархічні відношення. Напр., фонема входить до складу звукових оболонок морфем (і вже в складі звукових оболонок морфем – у слова), морфемі входять у склад слова, слова об'єднуються в речення.

Надпарадигми як сукупності однорідних одиниць є такими об'єктивними угрупованнями одиниць, які виділяють за спільними, загальними для всіх одиниць мови ознаками. Такі надпарадигми і являють собою рівневі об'єднання одиниць чи рівні системи мови. Рівень містить у собі сукупність усіх однорідних одиниць (одного ступеня складності), що можуть вступати між собою в синтагматичні і парадигматичні відношення, але не можуть перебувати в ієрархічних відношеннях (фонемі не можуть

складатися з фонем, морфеми не можуть складатися з морфем, слова не можуть складатися зі слів) [183, с. 100; 115, с. 46].

Надпарадигма (рівень) є результатом “вичерпування” здатності одиниць визначеного типу до парадигматичного об’єднання з подібними їй одиницями. Парадигматичні властивості одиниць у межах рівня виявляються цілком реалізованими. Поняття парадигми в сучасному мовознавстві знаходить своє відображення і застосування на різних мовних рівнях. Сам термін “парадигма” є традиційно морфологічним [пор. УМЕ, с. 422; Семчинський, с. 177; СЛТ Єрмоленко, с. 120]. Однак з розвитком мовознавства термін “парадигма” все частіше почали використовувати у фонології, акцентології, морфеміці, словотворі, синтаксисі та в лексикології.

Зокрема, під **фонологічною парадигмою** розуміють ряд звуків, що позиційно чергуються, створюють сукупність позиційних варіантів. Фонемі поєднуються у парадигми, утворюючи певні опозиції. Система диференційних протиставлень фонем є ключовою у побудові фонологічної парадигми [УМЕ, с. 702]. Напр.: “голосний” – “приголосний”, “м’який приголосний – твердий приголосний” тощо [див. УМЕ, с. 423].

Акцентна парадигма – тип розподілу наголосу (наголос на основі або на закінченні) у словоформах парадигми. Акцентологи Л. А. Булаховський, В. Г. Скляренко, В. В. Винницький, Х. Станг, В. Дибо, В. Колесов та ін. відзначають важливість наголосу в парадигматичному існуванні слова як граматичної одиниці. Акцентна парадигма репрезентована як певний тип, схема наголошування [див.: УМЕ, с. 16].

Широко використовуване поняття парадигми у словотворі (В. М. Русанівський, Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська та ін. [УМЕ, с. 423; 95, с. 5]), у синтаксисі (Н. Ю Шведова, В. А. Белошапкова, Г. О. Золотова, В. С. Храковський, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська [45], І. І. Слинко, А. П. Загнітко [77] та ін.).

Оскільки об’єкт пропонованого дослідження – фонетична терміносистема, то у теоретичному плані привертає увагу насамперед те, як

вибудувалося теоретичне осмислення типів **парадигматичного об'єднання термінів**, в основі яких внутрішньослівні відношення, хоч у деяких лінгвістичних працях їх виділяють як окремі відношення на одному рівні з парадигматичними і синтагматичними [див.: Семчинський, с. 31-35].

Для побудови парадигми термінів цілком прийнятними є положення про те, що така системоутворювальна модель охоплює синонімічні та тематичні ряди, простіші (напр., антонімічна пара) і складніші об'єднання термінів (напр., відношення між членами синонімічної групи, окремими значеннями полісемантичного терміна) [пор. 135, с. 125]. Тривалий час в історичній лексикології, історії мови об'єктом наукового опрацювання були тематичні групи лексики (А. А. Бурячок, В. Й. Горобець, В. В. Німчук). За тематичним принципом можуть групуватися і терміни.

Одне з найбільших парадигматичних об'єднань – *лексико-семантичне поле* – “сукупність лексичних одиниць, які об'єднані спільністю змісту (іноді й зі спільністю формальних показників), відображають поняттєву, предметну або функціональну подібність позначуваних явищ. Це слова, пов'язані одним і тим самим фрагментом дійсності” [Кочерган, с. 134]. Так само польову природу можуть мати і парадигми термінів, що у середині можуть сегментуватися, утворюючи мікро- і макрополя, які в своїй структурі мають ядро і периферію, що створює і багатомірність термінологічного поля.

Як один із різновидів мікрополя розглядають синонімічні й антонімічні групи, синонімічно-антонімічні блоки, гіперо-гіпонімічні групи, які створюють його багатовимірність, багатоступеневість та неоднолінійність [182, с. 179-180].

Польова структура лексико-семантичного рівня мови характеризується ієрархічністю – членуванням, своїми ядром та периферією, відносною замкненістю.

За такою аналогією можуть бути змодельовані термінологічні поля, що також не є жорстким каркасом, а лише «виявлення гнучкої й рухливої

системи (або навіть руху систем) семантичних об'єктів" [165, с. 9]. Розглядаючи лексичну парадигматику, А. А. Уфимцева звертає увагу на те, що словесний знак за своєю подвійною природою зумовлений як парадигматичними, так і синтагматичними мовними зв'язками. У роботі "Слово в лексико-семантичній системі" вона виділяє три основні типи парадигматичних зв'язків слів: 1) парадигматика, заснована на належності лексем до певної частини мови; 2) парадигматика на основі окремих семантичних категорій мови (напр.: назви істот і неістот); 3) парадигматика відношень, зокрема синонімія, гіпонімія, антонімія [238, с. 117-118].

Термінологія як частина лексичної системи мови також підлягає семантичним законам створення і функціонування, пізнання яких уможливорює вибудовування певних парадигм. Їх прийнято будувати за принципом семантичного поля, у межах якого виокремлюють лексико-семантичні групи, що об'єднуються ядерними підрядними семами [182, с. 179-180].

Першим поняття *термінологічне поле* застосував О.О. Реформатський [200, с. 51]. Зокрема, термінологічним полем фонетичних термінів виступає галузь фонетики. Поле терміна визначають зв'язки поняття. У межах конкретного термінологічного поля термін є однозначним і точним, термінологічне поле заміняє терміну контекст [Там само, с. 51–52].

Значну увагу поняттю термінологічного поля приділяють О.В. Суперанська, Н.В. Подольська, Н.В. Васильєва [221; 21], підкреслюючи важливість співвіднесення спеціальної лексики з конкретним полем: «Поза своїм полем спеціальна лексика залишається або взагалі незрозумілою, або вживається в іншому значенні й має іншу валентність та інші системні зв'язки. Отже, для того щоб бути зрозумілою, спеціальна лексика має бути співвіднесена зі своїм полем, де структурно-системні зв'язки організовані своїм особливим чином» [221, с. 29]. Саме знання того, до якого термінологічного поля належить названий термін,

дає розуміння його як одиниці з конкретним визначенням і сполучуваністю.

Термінологічне поле має низку характерних ознак. Одна частина їх ґрунтується на особливостях польових структур у лінгвістиці, інша притаманна лише термінологічному полю. Найважливіші з них:

1) екстралінгвальна зумовленість меж і складу поля, елементи поля об'єднано спільністю позамовних зв'язків і відношень [221, с. 111]. Поле для терміна – це поняттєве поле, тобто поле, визначене з погляду логіки, а не лінгвістики [104, с. 246];

2) наявність внутрішніх взаємовизначальних відношень [191, с. 4-5], різних рівнів ієрархії [52];

3) термінологічне поле певної галузі науки зазвичай прирівнюється до макрополя, всередині якого перебуває низка мікрополів, що покриває його. Для макрополя характерне прагнення до стабільності й рівноваги, мікрополя зазнають змін. За зміни структури мікрополів у процесі історичного розвитку рівновага зберігається через перерозподіл семантичного навантаження на нову кількість одиниць [104, с. 146]; окремі поля можуть частково накладатися, як наслідок утворюються спільні частини [191, с. 6];

4) особлива структура поля: ядро-периферія [191, с. 5]: ядро термінополя – це центральне базове поняття або кілька таких понять, що утворюють ядерну зону поля, основні поняття галузі [156]; між ядром і периферією відбувається розподіл виконуваних полем функцій: частина функцій припадає на ядро, частина – на периферію; межа між ядром і периферією, а також окремими зонами периферії є нечіткою, розмитою; перехід від ядра до периферії відбувається поступово, вичленується ряд периферійних зон, різною мірою віддалених від ядра; елементи поля можуть належати до ядра одного поля і периферії іншого поля і навпаки; поле може поєднувати у своєму складі різномірні мовні засоби, які належать до різних граматичних класів або рівнів мови [181, с. 6].

Здебільшого в семасіології й термінознавстві до ядра термінологічного поля уналежнюють основні базові поняття галузі, до периферії – поняття із суміжних наук чи галузей суспільної діяльності [52; 65; 231-232]. Базові терміни є ключовими компонентами терміносистеми. Їм притаманні такі риси: вони відображають основні поняття певної галузі, не розкладаються далі на складові смислові компоненти; структура базових термінів не може складатися більш, ніж із трьох членів; вони є основою для деривації; виступають родовими назвами щодо видових [128, с. 69–70].

1.3.3. Парадигма підсистеми УФТ: структура, об’єкти диференціації. *Фонетичні терміни* в системі лінгвістичної термінології кваліфікуємо як *макрополе фонетичної термінології (МФТ)*, що може бути сегментоване на *мікрополя*, далі – на *тематичні групи* різних ступенів градації (підгрупи, мікрогрупи). Отже, МФТ – це система термінологічних груп у термінологічній підсистемі [пор.: 214, с.94], яка не є однорідною. Пор. думку Л. О. Симоненко: “Тематичні групи – найбільш виправдані в термінологічних системах. [...] При аналізі певних термінологічних систем неминуче сполучення двох планів вираження: мовного та позамовного” [Там само, с. 95, 96].

Ще один рівень парадигматизації МФТ – виокремлення *лексико-семантичних рядів*, або груп слів (синонімічних, антонімічних, гіперо-гіпонімічних), тобто ще одного рівня ієрархізації фонетичних термінів відповідно до семантики позначуваних ними понять.

Особливістю фонетичної термінології є те, що в ній теоретичні і практичні аспекти дослідження переплетені, ця галузь знання, її поняттєво-термінологічний апарат перебуває в активній взаємодії з іншими галузями мовознавства.

Щоб чітко окреслити ієрархічну будову МФТ, треба врахувати багатоаспектність досліджень і їх логічну взаємодію. Кожний з напрямків фонетики оформлений у галузь із своїми дослідницькими завданнями і

відповідним терміноапаратом, що є наповненням кожного з ядерних мікрополів. Їм передують найзагальніші поняття – центр ядра, крайню периферію макрополя фонетичної термінології (далі – МФТ) складають загальнонаукові поняття-терміни.

Отже, МФТ має такі складники:

I. Центр ядра МФТ – терміни на позначення розділів і підрозділів фонетики (**фонетика: загальна (описова)** (з додатком спрямуванням – *синхронна та історична фонетика, порівняльно-зіставна фонетика*) **експериментальна** (спорадично зі спрямуванням *перцептивна фонетика*). Крім того, залежно від виокремлення предмета аналізу загальну та експериментальну фонетику диференціюють на *сегментну* та *суперсегментну*.

Фонетика – розділ мовознавства, що вивчає всі компоненти фонетичного складу мови: систему його звуків, правил їх сполучення та способів поєднання, складову будову слів, наголос у словах та у фразах, мелодику мови, її темп, ритм і тембр. Термін *фонетика* відомий з античних часів [СУМ Бондар, с. 7], засвідчений у давніх українських граматиках.

Період перших десятиліть ХХ ст. засвідчив, що в україністиці вже існувала потужна школа історичної фонетики. Насамперед високої оцінки дістала праця А.Ю.Кримського «Українська граMATика» (1907 р.), щодо якої один із відомих рецензентів початку ХХ ст. В. О. Розов відзначив, що вона містить «велику силу цікавих спостережень про звукові форми нашої мови» [203, с. 17.]. Але ж відомо, що граMATика А. Ю. Кримського написана російською мовою, і тому її не можемо брати до уваги як джерело розвитку УФТ. Утім, представники Харківської та Київської фонетичних шкіл початку ХХ ст. залишили українськомовний спадок, на який можемо спиратися.

Зафіксовано активне послуговування поняттям-терміном *фонетика* вже у 20-30-х рр. ХХ ст. [Синявський 1929, с. 233; СУМ Булаховський, с. 126; Булаховський 1977, с. 238, 244]. Щоправда, цей напрямок лінгвістики вважали насамперед як описовий, придатний для репрезентації теоретичних і

практичних здобутків у галузі діалектології, пор. думку: «Здається, нема потреби наводити докази на те, що саме фонетика стояла й стоїть у фокусі діалектологічних інтересів мовознавців, принаймні в галузі слов'янських мов, отже й щодо української діалектології. А ні морфологія, ні словотвір, синтакса, лексика чи наголос не забирають стільки уваги, як фонетика, і взагалі в усіх діалектологічних працях, що стосуються до української мови, і так само в працях окремих діалектологів» [Синявський 1929, с. 233].

За джерелами ХХ ст. зміст терміна *фонетика* кодифікований із двома значеннями: 1) *звукова будова мови*; 2) *розділ мовознавства, що вивчає звуковий бік мови* [УМЕ, с. 700]. У більшості підручників з сучасної української мови та посібників з фонетики запропоновано дефініцію, що зводиться до такої: *фонетика – розділ мовознавства, що вивчає особливості творення і сприймання звукового мовлення* [СУМ Бондар, с. 9]. Утім, є чимало лінгводидактичних джерел, в яких використано академічне визначення: *фонетика – це розділ мовознавства, в якому вивчається звуковий склад мови* [СУМ Білодід, с. 43; СУМ Плющ, с. 16 та ін.], *фонетика – галузь мовознавства, в якій вивчається звукова система мови в зв'язку з її смисловою роллю та різноманітні звукові зміни, що наступають у мовленні при сполученні звукових елементів між собою* [СУМ Тоцька, с. 6], *фонетика як система матеріальних засобів мови – це набір звуків, наголосів й інтонацій*; *фонетика – наука про звуки мови, як відрізняємо сам предмет від розмови про нього* [СУМ Ющук, с. 59] та под.

У важливому узагальнювальному кодифікаційному джерелі – «Словнику слов'янської лінгвістичної термінології» [СЛТ Слов'янський] – зафіксовано термінологічний зміст поняття *фонетика* у першому значенні (розділ мовознавства), що відбиває парадигма термінологічних словосполучень на позначення напрямків фонетики – *артикуляторна фонетика, фізіологічна (органогенетична) фонетика, акустична фонетика, перцептивна фонетика, експериментальна фонетика, інструментальна фонетика* [СЛТ Слов'янський, с. 53, 55]. Далі різні словники лінгвістичних

термінів і підручники для вишів по-різному виокремлюють кількість таких напрямків: *загальна, історична, фізіологічна* (те саме, що ‘артикуляційна фонетика’), *експериментальна, описова фонетика* [СЛТ Кротевич, с.205-206], *описова, історична фонетика* [СУМ Тоцька, с. 7, 8], *історична, загальна, експериментальна, описова фонетика* [СЛТ Ганич, с.321-322], *історична, загальна, експериментальна фонетика* [СЛТ Єрмоленко, с. 192], *історична, загальна, експериментальна, описова фонетика* [УМЕ, с. 700].

Отже, один із напрямків фонетики – **загальна фонетика**. Її предмет – загальні умови звукотворення з урахуванням можливостей апарату мовлення людини (наприклад, розрізнення губних, язикових приголосних, коли йдеться про активний орган мовлення при творенні приголосних; або зімкнених, щілинних, дрижачих, коли йдеться про спосіб подолання перешкоди для проходження струменя повітря з легень, необхідного для утворення приголосного). У цьому підрозділі фонетики аналізують акустичні характеристики звукових одиниць (наявність чи відсутність голосу при вимові різних типів приголосних), вибудовують універсальні класифікації звуків (голосних і приголосних), що ґрунтуються на артикуляційних та акустичних ознаках.

У роботі вжито термін «фонетика» у широкому розумінні і запропоновано розгляд термінологічної системи підрозділу лінгвістики «фонетика», пов’язаного з обома напрямками – фонетичним і фонологічним. Загальна фонетика охоплює вивчення звуків однієї мови в певному часовому проміжку в синхронії (*описова фонетика*) або в діахронії (*історична фонетика*). Свого часу її предмет К. П. Михальчук репрезентував так: «Тут повстає дуже важливе питання загальної фонетики: за два різні звукові елементи в складі мови – органічний і неорганічний. Перший становлять так звані фонемі, другий – звичайні конкретні звуки, що їх творять з різними нюансами вимови. Простий звук тоді тільки набуває істотного і характерного значіння в загальній конструкції мови, фонемі, коли він закріплений у ній, як отой органічний елемент» [Михальчук].

У слов'янському мовознавстві усталена думка про склад сегментних і суперсегментних одиниць. Якщо звуки й фонемі – предмет *сегментної фонетики*, то одиниці фрази, синтагми, такти, склади – предмет *суперсегментної фонетики* [УМЕ, с. 762; СУМ Тоцька, с. 6; СУМ Бондар, с. 8; СУМ Плющ, с. 18; СУМ Ющук, с. 69 та ін.].

Багатоаспектний підхід до вивчення звукового потоку (генерування, передавання і сприйняття звуків мови) зумовлює виділення *артикуляційної фонетики, акустичної фонетики, перцептивної фонетики та функціональної фонетики (фонології)*. Артикуляційна фонетика займається проблемами генерації (творення) звуків. Предметом артикуляційної фонетики є мовленнєвий апарат людини. Акустична фонетика розглядає фізичний аспект звука. Об'єктом акустичної фонетики є фізичне середовище мовної діяльності. Те, що вже кілька десятиліть кваліфікували як акустичну й артикуляційну фонетику, наприкінці 40-х рр. ХХ ст. А. А. Москаленко пропонував називати *антропофонікою* («Розділ фонетики, який вивчає акустичну і фізіологічну сторони звуків людської мови, називають антропофонікою») [Москаленко 1947, с. 5]. Перцептивна фонетика досліджує сприйняття, засвоєння і вплив окремих звуків і мови загалом; цей напрямок здебільшого скорельований з експериментальною фонетикою (див. п. 2.3.).

Поняття «функціональна фонетика» співвідносне за своїм змістом з центральним напрямком фонетики – фонологією (див. п. 2.1.3.). Термін *фонологія* закріплений в українському мовознавстві з другої половини ХІХ ст. (першу фіксацію у слов'янському мовознавстві пов'язують з періодом 70-х рр. ХІХ ст., з ім'ям І. О. Бодуена де Куртене). Отож, на початку ХХ ст. він був вже активний. Відтоді й дотепер не вщухають дискусії про те, що є частиною чого – фонологія є розділом фонетики чи фонетика є розділом фонології. У 20–60 рр. ХХ ст., у період значних успіхів фонології, представники цієї лінгвістичної науки взагалі виводили фонетику за межі мовознавства та пов'язували її з фізикою (акустика – розділ фізики) й

фізіологією, але ніяк не мовознавством. Деякі лінгвісти й досі сперечаються, що важливіше – фонетика чи фонологія [185, с. 18].

Напрацювання в галузі фонетики пов'язані з оперуванням поняттям – *фонологія* [Коструба 1965; СЛТ Слов'янський, с. 55] у значенні «розділ фонетики, що вивчає звуки мови в аспекті їх основної функції – виражати людську думку» [СЛТ Кротевич, с. 207], «розділ мовознавства, що вивчає звуки мови як засіб творення, розпізнавання і розрізнювання морфем, слів і їх форм, тобто функціональні властивості фонем» [СЛТ Ганич, с.323], «розділ мовознавства, що вивчає звуки мови як засіб розрізнення наділених значенням частин слова, окремих слів та їхніх форм» [СЛТ Єрмоленко, с. 123]. Академічне кодифікаційне джерело диференціює два значення терміна *фонологія*: «1) розділ мовознавства, що вивчає звуки з погляду їх функціонування у мові – як фонем; 2) фонологічний рівень мовної структури» [УМЕ, с. 703]. У значенні «розділ сегментної фонології, що вивчає фонему як найменшу одиницю фонологічного рівня» І. П. Сунцова, вихованка Ленінградської фонетичної школи, вживала термін *фонематика* [Сунцова, с. 126], покликаючись при цьому на праці А.К.Зароцького (відомого в Росії фахівця з питань правопису).

У всіх кодифікаційних джерелах стверджують про єдність предметів фонології і фонетики, але диференціюють погляди на функціональну і соціальну природу явищ, що вони вивчають. Ще О. Н. Синявський у 20-х рр. ХХ ст. відзначав, що «таким об'єктивним критерієм соціального порядку й походження у фонетиці є фонема» [Синявський 1929, с. 245]. А І. П. Сунцова у роботах 30-х рр. категорично заявляла: «[...] припускати рівнобіжне існування двох галузей мовознавства – вивчення фізіології і акустика мовних звуків (як одну галузь) і аналіз семантичних функцій фонем (як другу) – значить гальмувати шлях до синтетичного сприймання мовного процесу» [Сунцова, с. 126]. Саме у цей період такої самої думки дотримували Є. К. Тимченко та О. Б. Курило та ін. Далі фонологічні ідеї у зв'язку з теорією фонематичного складу мови розвивали І. З. Петличний,

П. П. Коструба, Ф. Т. Жилко, Л. І. Прокопова, В. С. Перебийніс, Н. І. Тоцька та ін.

Термінологічні одиниці *акцентології* та *інтонології* є об'єднані у *суперсегментній фонетиці*, яка вивчає засоби членування мовленнєвого потоку – паузи різної тривалості, інтонація, наголоси [СУМ Ющук, с. 69].

Термін *акцентологія* вживають на позначення «розділу мовознавства, присвяченого вивченню особливостей словесного наголосу і їх історичних змін в окремій мові або в групі споріднених мов» [СЛТ Кротевич, с. 11], уперше вжито в російській акцентології 1880 р. (Р. Брандт) [Винницький 1984, с. 5; УМЕ, с. 16]. Наведена дефініція застосовується і в подальших кодифікаційних працях [СЛТ Ганич, с. 13; СЛТ Єрмоленко, с.13]. Термін засвідчений у СЛТ Слов'янський.

Інтонологія як напрямок та його термінологічне забезпечення формується у 60-х рр. ХХ ст. [СЛТ Слов'янський, с. 55]. Із сучасних кодифікаційних джерел постає дефініція, що це «розділ мовознавства, що вивчає інтонацію у її структурних, функціональних, комунікативних та стилістичних аспектах» [УМЕ, с. 211].

Корелятом теоретичної дисципліни «загальна фонетика» є *експериментальна фонетика*, що досліджує емпірику фонетичного матеріалу, здійснює комп'ютерне моделювання процесів синтезу й розпізнавання звукового мовлення за допомогою спеціальних приладів і методів (палатографування, тензопалатографування, спектрографування, рентгенографування та ін.). Прикладний аспект фонетичних досліджень (автоматичний синтез і розпізнавання звукового мовлення з метою застосування їх у різних галузях суспільного життя: на транспорті (навігація), у військовій техніці, у засобах інформування і зв'язку, у логопедії (усунення фонаційних розладів, подолання дефектів мовлення тощо) щонайтісніше пов'язаний з експериментальною фонетикою.

І загальна, і експериментальна фонетика у складі розв'язуваних проблем можуть мати порівняльно-зіставні аспекти, що відображає

відповідний напрямок «*порівняльно-зіставна фонетика*» (вивчає взаємозв'язки та подібності між фонетичними системами двох або більше мов [130, с.3-4]). У дисертації ці питання співвідносимо з перспективами подальшого вивчення фонетичної термінології.

Отже, перший рівень парадигматичної ієрархії МФТ становлять поняття-терміни на позначення підрозділів фонетики, кожний з яких має свій час постання та історію фіксації й дефінування.

Таблиця 1.1

Ядерні підсистеми МФТ

Загальна фонетика	Експериментальна фонетика
Синхронна фонетика Історична фонетика	
<p>Сегментна фонетика:</p> <ul style="list-style-type: none"> • акустична ф.; • артикуляційна ф.; • функціональна ф. (фонологія). <p>Суперсегментна фонетика:</p> <ul style="list-style-type: none"> • акцентологія; • інтонологія; • складоподіл. 	<p>Сегментна фонетика:</p> <ul style="list-style-type: none"> • акустична ф.; • артикуляційна ф.; • функціональна ф. (фонологія). <p>Суперсегментна фонетика:</p> <ul style="list-style-type: none"> • акцентологія; • інтонологія; • складоподіл. <p>Перцептивна фонетика</p>
Порівняльно-зіставна фонетика	

II. Ядерні термінологічні мікрополя (ТМ) складають терміни та термінологічні словосполучення, що репрезентують підрозділи загальної (термінологічне мікрополе сегментної фонетики – ТМСегФ, термінологічне мікрополе суперсегментної фонетики – ТМСупФ) та експериментальної

(термінологічне мікрополе експериментальної фонетики – ТМЕФ) фонетики. Ці термінологічні одиниці об'єднуються у термінологічні групи (ТГ), тематичні групи термінів (ТГТ), тематичні підгрупи термінів (ТПТ), тематичні мікрогрупи термінів (ТМТ), тематичні ряди (ТР):

III. Периферійні терміни – це терміни біології (анатомії, фізіології, нейрофізіології), фізики, психології, логіки, афазіології й логопедії, фізичної акустики й психоакустики; техніки зв'язку; теорії інформації; кібернетики й інформатики; статистики; метрики й версифікації; теорії спілкування; когнітології; психології; соціології; історії; фоностилістики.

Отже, ієрархію МФТ складають шість рівнів диференціації їхніх тематичних зв'язків і взаємозалежностей. Вивчення МФТ ґрунтується на виокремленні трьох ТМ з увиразненням паритетних ТР історичної фонетики у їхньому складі.

Висновки до розділу 1.

Українське термінознавство – важлива галузь лінгвістики, розвиток якої пов'язаний з загальним розвитком мовознавства і викладацької практики в Україні. Увага до систем термінів та їхніх окремих складників почала формуватися наприкінці ХІХ ст. і стабілізувалася у 20-30-ті рр. ХХ ст. Саме з цього часу можна говорити про термінознавство як напрямок лінгвістики і про усталення основного складу лінгвістичної термінології.

Фонетична термінологія складалася поступово, виокремлюючись із граматики. Її формування пов'язане як з удосконаленням методів навчання рідної мови, так і з розвитком мовознавчих студій насамперед у галузі діалектології. Загалом проблема вивчення історії фонетичних термінів заслуговує на окреме дослідження.

Усі етапи розвитку лінгвістичних термінів пов'язані з етапами формування і розвитку підсистеми термінів фонетики. Найсприятливішими періодами становлення, розвитку й кодифікації терміноапарату фонетики стали 20-30-ті (посилена орієнтація на внутрішньомовні національні ресурси

термінотворення і терміновживання, хоча відбувається розгортання наукових шкіл в Україні під впливом таких самих активних процесів дослідження фонетики в Росії) та 50-80-ті рр. ХХ ст., коли закладалися теоретичні підвалини розвитку експериментальної фонетики в різних освітніх і науково-дослідних центрах України (Харків, Київ, Одеса). Становлення фонетичної підсистеми мови невідривне від розвитку поняттєво-термінологічного складу українського мовознавства загалом.

Фонетична термінологія – це парадигма одиниць спеціального вживання, що створює макрополе фонетичних термінів. Ядро цього МФТ складають три мікрополя: термінологічне мікрополе сегментної, термінологічне мікрополе суперсегментної та термінологічне мікрополе експериментальної фонетики. Вони – репрезентанти теоретико-практичних напрямків фонетичних досліджень: загальних (описові та історичні) та експериментальних, що охоплюють і перцептивні аспекти дослідження.

Оскільки термінологія – складник лексичної системи мови, то й методологія вивчення підсистем термінологічних одиниць цілком прийнятна для окреслення питань їх складу, структури і розвитку. Через це актуальним є парадигматичний підхід до визначення системних і структурних ознак фонетичної термінології української мови.

РОЗДІЛ 2

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ПАРАДИГМАТИЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ФОНЕТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

2.1. Термінологічне мікрополе сегментної фонетики:

склад і розвиток поняттєвого змісту

У процесі розвитку знання про фонетичні особливості української мови, споріднених і неспоріднених звукових систем в українському мовознавстві накопичений досвід диференціації та дефінування понять ТГ:

1. ТГ «акустична фонетика».
2. ТГ «артикуляційна фонетика».
3. ТГ «функціональна фонетика» (фонологія).

Для ТГ акустичної та артикуляційної фонетики спільним є ядерне поняття-термін *звук*. Воно пов'язане з окресленням предмета фонетики, що вживається з початку ХХ ст. у словосполученнях – *відтінок звука, звукові відтінки, звуковий елемент мови* [Синявський 1929, с. 234, 236, 245 та ін.; Йогансен; Бузук 1929; СУМ Булаховський, с. 127], *еволюція звука, асоціація звуків* тощо [Тимченко 1929, с. 3, 13 та ін.], *неширокий звук* [Михальчук; Курило 1929, с. 81 та ін.] тощо. А в середині ХХ ст. – і в узагальнювальному понятті *звукова система мови* [СУМ Булаховський, с. 126; Івченко 1960, с. 161].

До середини ХХ ст., коли з'являються академічні курси сучасної української літературної мови, термін *звук* усталюється в термінологічній парадигмі фонетики із значенням: «*звуки є матеріальним засобом реалізації в мові граматичних категорій і найрізноманітніших лексичних значень слів*», «*мовні звуки – будівельні матеріали і для лексики, і для граматики*» [Коструба, с. 23; СУМ Жовтобрюх, с. 99 та ін.; СУМ Білодід, с. 43, 63], *мовний звук* – явище фізичне, що виникає в результаті коливання повітря (є повітряною хвилею) під дією рухів твердого пружного тіла [СУМ Пономарів, с. 8], *звук* – це найменша, неподільна одиниця мовного потоку, що

використовується для побудови складів і фонетичних одиниць вищого рівня, за допомогою яких висловлюються думки [СУМ Плющ, с. 18] і под. Отже, у мовознавстві кодифікуються чотири рівнозначні термінологічні одиниці – *звук* («ЗВУК. Членороздільний елемент мовлення, утворений за допомогою мовних органів; відрізок мовного потоку, що утворюється за одну артикуляцію» [СЛТ Ганич, с. 83; див. також: Дорошенко, с. 3]), *мовний звук* [СУМ Білодід, с. 43], *звук мови* («ЗВУК МОВИ – найкоротша виокремлювана одиниця усної мови, яка утворюється мовними органами за один момент вимовляння» [СЛТ Єрмоленко, с.64; див. також: Дорошенко, с. 3]), *звук у мові* («ЗВУК у мові – найдрібніша акустико–артикуляційна одиниця мовлення, конкр. варіант *фонем* як звукового інваріанта в системі мови» [УМЕ, с. 201]).

За СЛТ Слов'янський [с.81-83], термін *звук* полісемантичний: *звук 1* як (1) інваріант з акустико-артикуляційними властивостями, *звук 2* (2) як *варіант звука*. В останньому академічному кодифікаційному джерелі подають дефініцію терміна «звук у мові» [УМЕ, с. 201].

Наступний параметр парадигматизації ключового поняття-терміна – диференціація в опозитивній парі *музикальні звуки* (голос, тон) [Тимченко, с. 36] / *немузикальні звуки* (шуми) [обидва кореляти засвідчені в: СЛТ Кротевич, с. 36; СУМ Жовтобрюх, с. 99; СУМ Білодід, с. 50; СЛТ Ганич, с. 215; СУМ Тоцька, с. 16]. Ця пара термінів визначальна, оскільки в дальшій диференціації звуків мови лежать поняття *голос* / *шум (фрикаційний шум)* [Тимченко, с. 38; СЛТ Слов'янський, с. 81; СУМ Тоцька, с. 14, 19], що є маркерами дистинктивних ознак звуків мови (голосних і приголосних).

Приядерну зону ТГ акустичної та артикуляційної фонетики складають опозиційні поняття-терміни *голосний звук, приголосний звук* [Синявський 1931, с. 17, 33; СУМ Булаховський, с. 129, 130; СУМ Білодід, с. 50, 130; СЛТ Єрмоленко, с. 39; СУМ Плющ, с. 23; УМЕ, с. 201], відповідно – *вокали* та *консонанти* [УМЕ, с. 32], *вокальні звуки* та *консонантні звуки* [СУМ Бондар, с. 17]. Систему голосних звуків

позначають за допомогою терміна іншомовного походження *вокалізм* [Михальчук; СЛТ Слов'янський, с. 99; СЛТ Кротевич, с. 32; СУМ Білодід, с. 228; Жилко 1968; Залеський, с. 31, 65 та ін.; Жовтобрюх 1980, с. 38; СЛТ Ганич, с. 43; СЛТ Єрмоленко, с. 34; УМЕ, с. 81], приголосних – *консонантизм* [Михальчук; СУМ Булаховський, с. 141; Жилко 1968; СЛТ Слов'янський, с. 99; Жовтобрюх 1980, с. 51; СЛТ Ганич, с. 110; УМЕ, с. 268]. Цей мікроряд вміщує і архаїзми, засвідчені в джерелах 20–30-х рр. ХХ ст., – *голосівки, шелестівки* [Тимченко, с. 28]. Для характеристики кожної із систем використовують, зокрема, терміни ТГ «акустична фонетика», які характеризують сприйняття звуків слухачами. В основі акустичної класифікації лежать категорії *вокальність / невокальність, консонантність / неконсонантність* [СУМ Бондар, с. 18]. Якщо для визначення ознак голосних звуків використовують терміни *вокальність, неконсонантність*, то для глухих і дзвінких приголосних – *невокальність, консонантність*, а для сонорних – *вокальність і консонантність*.

2.1.1. ТГ «акустична фонетика». Як зауважував М. А. Жовтобрюх, принциповою відмінністю фонетики порівняно з іншими мовознавчими дисциплінами є те, що вона вивчає мовні одиниці, які є базою для матеріального вираження всіх інших похідних у звуковій матерії [УМЕ, с. 762]. Для характеристики звуків мови використовують узагальнювальне поняття *акустичний параметр*. Його приймаємо для цієї ТГ як гіперонім, що об'єднує клас ознак звуків мови за фізичними властивостями. Цьому гіпероніму підпорядковані поняття-терміни фізики – *висота, сила, тривалість (довгота), тон, шум*, що утворюють з терміном *звук* відповідні словосполучення. Кожний із них є гіперонімом щодо гіпонімних термінологічних словосполучень на зразок *тон звука основний, тон звука додатковий* тощо. Не всі з виділених нижче у ТГ «акустична фонетика» гіперо-гіпонімичних рядів становлять ізольовані ТГ. Деякі перетинаються внаслідок взаємозумовленості фізичних якостей, явищ, процесів, що вони

позначають, як-от *висота – частота, інтенсивність, сила – амплітуда, гучність*. Деякі з гіперонімів мають синонімічні відповідники.

Фіксація ТГ «акустична фонетика», за СЛТ Слов'янський, визнається як ключова, відправна для вивчення процесів кодифікації термінів, їх функціонування в науковій літературі до початку ХХІ ст. Це засвідчують відповідні паспортизації за джерелами дослідження. У кінці гіперо-гіпонімічних рядів зазначено архаїзовані складники ряду (якщо такі є). Гіпонімічні словосполучення за СЛТ Слов'янський подані у {} та курсивом; позначка «ще» вказує на використання в опрацьованих джерелах нових, специфічних, варіантних гіперо-гіпонімічних корелятивів.

Отже, структуру ТГ «акустична фонетика» складають гіперо-гіпонімічні ряди термінів:

1) **тон звука** {основний, характерний...} [СЛТ Слов'янський, с. 81] [Курило 1925, с. 33; Тимченко, с. 36; *вищий / нижчий; простий; побічний* – СУМ Жовтобрюх, с. 100; *ще власний, основний* – СУМ Білодід, с. 44, 65, 347, 349; Багмут 1970, с. 36; *високий / низький* – СЛТ Ганич, с.36; Дорошенко, с. 52; Карпенко, с. 37; СУМ Грищенко, с. 21; СУМ Ющук, с. 60-61; СУМ Бондар, с. 15; *голосовий* – УМЕ, с. 104, 762; «додаткові тони» Н. І. Тоцька ще диференціювала як «*парціальні, складові тони, обертони – гармонічні складові тони*» [СУМ Тоцька, с. 20]. У теоретичних викладах дослідниця застосувала термін *спектр* як 'сукупність основного тону і додаткових тонів', що є «дуже істотною у лінгвістичному відношенні характеристикою звука, оскільки з якісного боку різниця між окремими звуками визначається саме на основі їх спектра» [СУМ Тоцька, с. 20]. Крім поняття «тон», послуговуються узагальнювальним поняттям **обертон** [СУМ Грищенко, с. 21; СУМ Ющук, с. 61];

2) **висота звука** {голосу, тону, шуму} [СЛТ Слов'янський, с. 81] [Курило 1925, с. 33; СЛТ Кротевич, с. 73; Івченко, с. 161; СУМ Жовтобрюх, с. 100; СУМ Білодід, с. 44; СЛТ Ганич, с.36, 162; Дорошенко, с. 52; СУМ Тоцька, с. 19; Карпенко, с. 37; СУМ Грищенко, с. 21; СУМ Бондар, с. 15;

УМЕ, с. 762], архаїчне, засвідчено у джерелах 20–30-х рр. ХХ ст., – *високість звука* [Тимченко, с. 38]. Конкретні властивості звука, що його позначає термін *висота звука*, «зумовлюються частотою коливань у певну одиницю часу» [СУМ Білодід, с. 44]. Отже, це поняття взаємопов'язане з терміном-поняттям *частота звука*;

3) **тембр** [забарвлення] {голосу, тону, шуму} [СЛТ Слов'янський, с. 81] [СЛТ Кротевич, с. 73; Івченко, с. 161; СУМ Жовтобрюх, с. 100; СУМ Білодід, с. 44; Дорошенко, с. 52; Карпенко, с. 37; СУМ Плющ, с. 17; СУМ Грищенко, с. 21; СУМ Бондар, с. 15; УМЕ, с. 762], архаїчне, засвідчено у джерелах 20-30-х рр. ХХ ст., – *тембро* або *барва звука* [Тимченко, с. 38];

4) **інтенсивність, сила звука** {голосу, тону, шуму} [СЛТ Слов'янський, с. 81] [СЛТ Кротевич, с. 73, 164; Івченко, с. 161; СУМ Жовтобрюх, с. 100; СУМ Білодід, с. 44, 207, 347; СЛТ Ганич, с. 162; Дорошенко, с. 52; СУМ Тоцька, с. 19; Карпенко, с. 37; СУМ Плющ, с. 17; СУМ Грищенко, с. 21; СУМ Бондар, с. 15; УМЕ, с. 762], ще – *звучність* [СУМ Плющ, с. 17]. Архаїчне, засвідчено у джерелах 20–30-х рр. ХХ ст., – *натужність* (разом із сучасним *інтенсивність*) *звуча* [Тимченко, с. 38]. На думку М. А. Жовтобрюха: «Сила звука залежить від розмаху, або *амплітуди, звукових коливань*» [СУМ Білодід, с. 44]. Отже, поняття-терміни *інтенсивність* і *сила звука* – абсолютні синоніми;

5) **тривалість звука** {тону, шуму} [СЛТ Слов'янський, с. 81] [СЛТ Кротевич, с. 73; СУМ Білодід, с. 44, 81; Дорошенко, с. 52; Карпенко, с. 37; СУМ Плющ, с. 37; СУМ Грищенко, с. 21; СУМ Пономарів, с. 9], ще – *протяжність* [Івченко, с. 161], *довгота* [СУМ Бондар, с. 15];

6) **амплітуда** {тону, шуму} [СЛТ Слов'янський, с. 81] [СУМ Білодід, с. 44; Дорошенко, с. 52; СУМ Тоцька, с. 19; Карпенко, с. 37; СУМ Пономарів, с. 9]. Поняття-термін *амплітуда* пов'язане з поняттям-терміном *коливання звука*;

7) **частота I** [коливань] {тону, шуму} [СЛТ Слов'янський, с. 81] [СУМ Жовтобрюх, с. 100; СУМ Білодід, с. 44, 349; Брахнов, с. 17;

Дорошенко, с. 52; СУМ Тоцька, с. 16; Карпенко, с. 37; СУМ Пономарів, с. 9; УМЕ, с. 762].

Із фізичним терміном *частота* *l* у фонетичній термінології утворюється ланцюжок взаємозамінних термінів: *спектр частот – форманта*, або *формантна зона* ‘область посилення частоти звука’ [СУМ Тоцька, с. 20; УМЕ, с. 105; СУМ Ющук, с. 61; СУМ Бондар, с. 16], які виражаються у фізичній величині герц (Гц). Гіпонімні словосполучення – *перша (друга, третя, четверта) форманта* ‘спектр, межі інтенсивності, частоти звука, виражені у Гц’. В українській фонетиці 80-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст. використовують поняття-термін *формантна структура звука* (Н. І. Тоцька, Ю. О. Карпенко, І. П. Ющук та ін.), що охоплює всі складники наведеного ланцюжка термінів [СУМ Бондар, с. 16]. Термін *частотний* поширений в експериментальній фонетиці: *частотний рівень фрази, частотний інтервал, вузький частотний діапазон* [Борисюк, с. 98, 99, 123] (див. ще п. 2.2.4.);

8) ***ритмічність, періодичність / неритмічність, неперіодичність звука (коливання)*** [СУМ Білодід, с. 44; СУМ Тоцька, с. 19; Карпенко, с. 37; СУМ Грищенко, с. 21; СУМ Бондар, с. 15]. Термінами послуговуються під час встановлення акустичних властивостей звуків мови, пор. ще: «*Ритмічні коливання зумовлюють утворення тону, або голосу, неритмічні – шуму*» [СУМ Білодід, с. 44]; «*Тони виникають внаслідок періодичних коливань повітряного середовища, а шуми – внаслідок неперіодичних коливань*» [СУМ Тоцька, с. 19];

9) ***гучність*** [СЛТ Слов’янський, с. 81] [СУМ Тоцька, с. 19]. Це поняття-термін співвідносять із психоакустичними параметрами звука, з якими корелює і терміни *сила, інтенсивність* [СУМ Пономарів, с. 9].

Не всі з наведених термінологічних словосполучень однаково використовувані у джерельній базі дослідження. У лінгвістиці по-різному характеризують звуки мови: здебільшого, за допомогою п’яти параметрів і відповідних термінологічних позначень, як-от: «У фізичному аспекті

кожному звукові людської мови властиві такі п'ять ознак: *висота, сила, довгота, частота, тембр* [СУМ Ющук, с. 60]. А. Росетті вважав, що «Звук мовлення має три характеристики: *тривалість, інтенсивність і тембр (забарвлення)*» [Росетті, с. 38]. Свого часу Н. І. Тоцька виділила для характеристики голосних і приголосних звуків такі основні параметри: «Тони і шуми розрізняються *інтенсивністю, висотою, спектром і тривалістю*» [СУМ Тоцька, с. 19], пізніше додала – й *тембр* [СУМ Грищенко, с. 21]. Лінгводидактичні джерела пропонують і такий перелік фізико-акустичних характеристик звука: *частота, амплітуда, тривалість і спектр коливання* [СУМ Пономарів, с. 9], «До основних акустичних параметрів звука належать *ритмічність/неритмічність, висота, сила, тривалість (довгота), тембр і формантна структура*» [СУМ Бондар, с. 15].

На периферії ТГ «акустична фонетика» – термін *звучність*, з яким корелює іншомовний відповідник *сонорність* [СЛТ Слов'янський, с. 63], вживаний частіше в аналізованих джерелах, оскільки ця ознака лежить в основі виділення окремого типу звуків мови – сонорних. Є. К. Тимченко щодо таких звуків мови вживав термін *півголосові звуки, півголосівки* [Тимченко, с. 45]: «Півголосовими звуками, або півголосівками, звуться звуки, що творячи їх органи мовні роблять провід ще тісніший, як при закритих голосівках, так що вухо уймає зразу тембро голосівки і шелест, що робить повітря, переходячи голосовим проводом».

Із терміном «звучність / сонорність» корелює термінологічна пара *вокальність / невокальність* і відповідні термінологічні сполуки – *вокальний звук / невокальний звук* [Прокопова, с.22; СУМ, Бондар, с. 37]. Акустичні терміни *дієзність / недієзність* співвідносні з артикуляційними термінами «м'якість / твердість» [СУМ, Бондар, с. 42].

За акустичними характеристиками голосні звуки мови поділяють за допомогою термінів: *компактні* (артикуляційно відкриті голосні звуки), *дифузні* (закриті голосні звуки); *бемольні* (лабіалізовані) [СУМ Тоцька, с. 50; УМЕ, с. 32].

Такі акустичні показники, а також вияв якостей, позначуваних за допомогою ТГ «акустична фонетика», беруть до уваги для визначення артикуляційних властивостей звуків мови.

2.1.2. ТГ «артикуляційна фонетика». Для характеристики звуків мови використовують і аналіз процесу їх творення за участі апарату мовлення. ТГ «артикуляційна фонетика» у такому разі складають дві тематичні групи термінів (далі – ТГТ):

1. ТГТ «мовний апарат».
2. ТГТ «артикуляція».

2.1.2.1 ТГТ «мовний апарат». Ця ТГТ має три ядерні кореляти, що функціонують від початку досліджуваного періоду, *мовні органи* [Тимченко, с. 36], *органи мовлення* [УМЕ, с. 439] та *мовний апарат*. Цим ядерним термінам підпорядковані сім тематичних підгруп термінів (ТПТ) – *голосовий апарат, артикуляційні органи, щелепа, альвеоли, піднебіння, язик, губи* [СЛТ Слов'янський, с. 65-73] – терміни біології, анатомії, фізіології, пор.: «Терміном «апарат мовлення» позначають увесь дихальний тракт – від легенів до губ і носової порожнини» [СУМ Бондар, с. 9].

Як засвідчують аналізовані джерела, у процесі розвитку фонетики змінювалося уявлення про склад термінів на позначення мовного апарату, а також визначення кількості груп таких мовних одиниць. Слід зауважити, що М. А. Жовтобрюх у праці «Курс сучасної української мови» (1965 р.) виділяв п'ять груп, пор.: «У творенні мовних звуків беруть участь такі органи: а) дихальний апарат, б) гортань, в) надставна труба (що складається з трьох порожнин – зіва, рота і носа), г) органи вимовляння і д) центральна нервова система. Усі вони називаються мовними органами, або мовним апаратом» [СУМ Жовтобрюх, с. 101]. Існує і трикомпонентна класифікація з відповідними термінами: «Виділяють три складові частини мовного апарата: дихальний апарат, гортань, надставну трубу, або надгортанні порожнини» [Дорошенко, с. 53].

Ураховуючи розвиток МФТ, у парадигматизації аналізованої ТГТ «мовний апарат» у роботі застосовано сучасну диференціацію рівнів мовного апарату: *нижній поверх, середній поверх, верхній поверх* [СУМ Грищенко, с. 18; СУМ Ющук, с. 62; СУМ Бондар, с. 9-10], що є гіперонімами відповідних ТПТ. У такому разі сім ТГТ (як вказано в першому узагальнювальному кодифікаційному джерелі – СЛТ Слов'янський) на позначення мовних органів (мовного апарату) розподіляються між трьома ТПТ. Кожна з ТПТ об'єднує по дві тематичні мікрогрупи термінів (ТМТ), розташовані в табличках по вертикалі. Ці ТМТ об'єднують (1-й стовпчик) терміни біології, подані з урахуванням їхніх гіперо-гіпонімічних зв'язків, а також (2-й стовпчик) терміни фізіології, використовувані для пояснення процесів діяльності тих чи тих мовних органів:

1) ТПТ «*нижній поверх*». Цьому ядерному поняттю у різних джерелах дослідження відповідають різні терміни-синоніми: *дихальні органи, дихальний апарат* [СУМ Жовтобрюх, с. 101; СЛТ Слов'янський, с. 65; Карпенко, с. 39], *респіраторні органи* [УМЕ, с. 440], архаїзм, зафіксований у джерелах 20–30-х рр. ХХ ст., – *органи віддиху* [Тимченко, с. 36]:

Таблиця 2.1.

ТПТ «нижній поверх» мовного апарату

<p><i>Легені</i> [Тимченко, с. 36, 37; СУМ Жовтобрюх, с. 101; СЛТ Слов'янський, с. 65; СУМ Білодід, с. 45; СЛТ Ганич, с. 132; СУМ Грищенко, с. 18; СУМ Ющук, с. 63; СУМ Бондар, с. 9; УМЕ, с. 439; Гладишева, с. 52].</p>	<p><i>Дихання</i> {звичайне, мовленнєве} [СУМ Тоцька, с. 14; мовне дихання – СУМ Пономарів, с. 11; СУМ Грищенко, с. 18], або мовленнєвий видих [СУМ Бондар, с. 9] – <i>вдихання і видихання</i> [Тимченко, с. 37], <i>вдих, видих, міжреберні м'язи, ребра, діафрагма, черевна порожнина</i> [СУМ Білодід, с. 45; СУМ Тоцька, с. 14-15].</p>
---	--

<p><i>Трахея</i> [дишник – Тимченко, с. 36, 37; дишник і трахея – Коструба, с. 5; СЛТ Слов'янський, с. 65; СУМ Білодід, с. 45; СУМ Грищенко, с. 18; СУМ Ющук, с. 63; СУМ Бондар, с. 9; <i>дихальне горло</i> – СУМ Жовтобрюх, с. 101; СУМ Бондар, с. 10; УМЕ, с. 440]].</p> <p><i>Бронхи</i> [СУМ Жовтобрюх, с. 101; СЛТ Слов'янський, с. 65; СУМ Білодід, с. 45; СУМ Тоцька, с. 14; СУМ Грищенко, с. 18; СУМ Ющук, с. 63].</p> <p><i>Альвеоли, альвеолярні ходи, віти бронхів</i> [СУМ Тоцька, с. 14].</p> <p><i>Діафрагма</i> [СУМ Жовтобрюх, с. 101; УМЕ, с. 439].</p>	<p><i>Струмінь видихуваного повітря</i> [Тимченко, с. 37], <i>струмені повітря повітряна хвиля</i> [СУМ Білодід, с. 43], <i>вдихуваний і видихуваний (експіраторний)</i> [УМЕ, с. 440], <i>повітряний поштовх, або звуковий жест</i> [СУМ Бондар, с. 9], <i>повітряний струмінь</i> [Коструба, с. 5; СУМ Грищенко, с. 18].</p>
---	--

Реєстр термінів на позначення органів дихання засвідчує, що в різних джерелах є відмінності щодо кваліфікації складу цієї ТПТ. Зокрема, від Є. К. Тимченка і до наших днів (Ю. О. Карпенко) одні визнають два основні органи дихання, що беруть участь у формуванні повітряного струменя: *легені, трахея* (арх. *дишник* – термін ще вживався на початку 60-х рр. (П. П. Коструба)); інші – *легені, трахея, бронхи* (М.А. Жовтобрюх, І. П. Ющук), *бронхи, трахея, гортань* (Н. І. Тоцька), *легені та діафрагму* (А.Й.Багмут), тільки *легені* (СЛТ Ганич);

2) ТПТ «*середній поверх*». Крім наведеного ядерного поняття, вживають синонімічні термінологічні словосполучення *органи вимовляння*

[СУМ Жовтобрюх, с. 101], *голосовий апарат* [СЛТ Слов'янський, с. 67; СУМ Бондар, с. 10], *фонаційні органи мовлення* [УМЕ, с. 440]:

Таблиця 2.2.

ТПТ «середній поверх» мовного апарату

<p><i>Ларинкс, гортань</i> [гортанка – Тимченко, с. 37; Коструба, с. 5; СУМ Жовтобрюх, с. 101; СЛТ Слов'янський, с. 67; СЛТ Ганич, с. 132; СУМ Тоцька, с. 15; СУМ Грищенко, с. 18; УМЕ, с. 440].</p>	<p><i>Коливання повітря</i> – періодичне зімкнення і розімкнення голосових зв'язок [УМЕ, с. 440], <i>змикання, розмикання</i> [СУМ Тоцька, с. 16]</p>
<p><i>Надгортанник, епіглотис</i> [надголосниця – Тимченко, с. 37; СЛТ Слов'янський, с. 67; [СУМ Тоцька, с. 16; СУМ Ющук, с. 63].</p>	
<p><i>Щитовидний хрящ</i> [обручкова хрястка – Тимченко, с. 37; СЛТ Слов'янський, с. 67; СЛТ Ганич, с. 132; СУМ Тоцька, с. 15; СУМ Ющук, с. 63; УМЕ, с. 440; «адамове яблуко» - СУМ Тоцька, с. 15].</p>	
<p><i>Персневий хрящ</i> [борлакова хрястка, борлак – Тимченко, с. 37; СЛТ Слов'янський, с. 67; СУМ Тоцька, с. 15; <i>персневидний</i> – СЛТ Ганич, с. 132; СУМ Ющук, с. 63].</p>	
<p><i>Пірамідальні (черепкуваті) хрящі</i></p>	

<p><i>[пірамідальні (черепкуваті) хрястки</i> – Тимченко, с. 37; СЛТ Слов'янський, с. 67; <i>ложкоподібний хрящ</i>, або <i>кришка гортані</i> – СУМ Білодід, с. 45; СЛТ Ганич, с. 132; СУМ Тоцька, с. 15; СУМ Грищенко, с. 18; <i>черполовидний</i> – СУМ Ющук, с. 63].</p> <p><i>Великі і менші хрящі</i> [СУМ Жовтобрюх, с. 101].</p> <p><i>Голосові зв'язки</i> [<i>голосові в'язла</i>, або <i>струни</i> – Тимченко, с. 37; СУМ Жовтобрюх, с. 101; СЛТ Слов'янський, с. 67; СЛТ Ганич, с. 132; СУМ Тоцька, с. 15; СУМ Грищенко, с. 18; СУМ Ющук, с. 63; СУМ Пономарів, с. 11; СУМ Плющ, с. 23; СУМ Бондар, с. 10; УМЕ, с. 440].</p> <p><i>Голосова щілина</i> [<i>голосниця</i> – Тимченко, с. 37; СУМ Жовтобрюх, с. 101; СЛТ Слов'янський, с. 67; СУМ Тоцька, с. 15; СУМ Грищенко, с. 19; СУМ Бондар, с. 10; УМЕ, с. 440].</p> <p><i>Верхній хрящ трахеї, під'язикова кістка</i> [СУМ Тоцька, с. 15].</p>	<p><i>Голосоутворення</i> [СУМ Тоцька, с. 15]</p> <p><i>Артикуляція</i> [СУМ Бондар, с. 10]</p>
--	---

Варіантність термінів на позначення органів голосоутворення зумовлена орієнтацією на народні назви, яку пропагував у своїй практиці Є. К. Тимченко, а також різними нормами словотворення. Отож, не всі джерела визнають однаковий склад понять-термінів у цій ТПТ: А.Й.Багмут зараховує до неї *трахею*; Н.І.Тоцька подає найбільш деталізований склад органів, що беруть участь у названому процесі;

3) ТПТ «**верхній поверх**» об'єднує приядерні терміни-синоніми *артикуляційні органи, органи артикуляції* [СЛТ Слов'янський, с. 68], *органи вимовляння* [СУМ Білодід, с. 45], *артикуляційні мовні органи* [УМЕ, с. 439]. Ця ТПТ структурована як трикомпонентна з двома ТМТ: (1-й стовпчик) терміни на позначення резонаторів; (2-й стовпчик) терміни на позначення артикуляційних органів, що містять резонатор; (3-й стовпчик) стислий опис відповідних фізіологічних процесів, що відбуваються за участі названих органів артикуляції:

Таблиця 2.3.

ТПТ «верхній поверх» мовного апарату

<u>Резонуючі порожнини, резонатори</u>	<u>Артикуляційні мовні органи</u>	<u>Фізіологічні явища та процеси</u>
[Тимченко, с.38; СЛТ Слов'янський, с. 68; Гладишева, с. 52]; <u>надгортанні резонатори</u> [УМЕ, с. 439], <u>надгортанні порожнини</u> [СУМ Тоцька, с. 19; СУМ Ющук, с. 64]		
<i>Фарингальна порожнина, Порожнина глотки</i> [зіво – Тимченко, с. 39; <i>надставна труба</i> – СУМ Жовтобрюх, с. 101; СЛТ Слов'янський, с. 68;	Гортань [СУМ Білодід, с. 45].	З неї струмінь повітря через відповідні проходи потрапляє в ротову чи носову порожнину [СУМ

<p>Коструба, с. 5; СУМ Білодід, с. 45; СЛТ Ганич, с. 132; СУМ Грищенко, с. 18], <i>надглоткова порожнина</i> [УМЕ, с. 439] – глотка нижня, або гортанна СУМ Тоцька, с. 17; порожнина горла - СУМ Плющ, с. 23; глоткова порожнина – СУМ Ющук, с. 64; <i>глотка (фарингс)</i> – СУМ Пономарів, с. 11; <i>глотковий (фарингальний, ларингальний) резонатор</i> [УМЕ, с. 439]:</p> <ul style="list-style-type: none"> • нижня частина з отвором у гортань, • середня частина з отвором у ротову порожнину; • верхня частина з двома отворами, що ведуть у носову порожнину [СУМ Білодід, с. 45-46]. 	<p><i>Задня стінка глотки</i> [СУМ Тоцька, с. 17; СУМ Бондар, с. 10; УМЕ, с. 439].</p>	<p>Білодід, с. 45-46].</p>
<p><i>Ротова порожнина, порожнина рота</i> [СУМ Жовтобрюх, с. 101; СЛТ Слов'янський, с. 68;</p>	<p>1. Щелепа [СЛТ Слов'янський, с. 69; СУМ Бондар, с. 11; УМЕ, с. 439]:</p>	

<p>Коструба, с. 5; СЛТ Кротевич, с. 36; СУМ Білодід, с. 45; СЛТ Ганич, с. 132; СУМ Плющ, с. 23; СУМ Пономарів, с. 11; СУМ Грищенко, с. 18; СУМ Ющук, с. 64; УМЕ, с. 439] – <i>середня, або ротова, глотка</i> – СУМ Тоцька, с. 17; <i>ротовий (оральний) резонатор</i> [СУМ Бондар, с. 12; УМЕ, с. 439]:</p> <ul style="list-style-type: none"> • відчинена, стиснена і замкнена [Тимченко, с.39]. 	<ul style="list-style-type: none"> • верхня щелепа [СЛТ Слов'янський, с. 69; Гладішева, с. 51]; • нижня щелепа [СУМ Грищенко, с. 23; СУМ Бондар, с. 11; УМЕ, с. 439; Гладішева, с. 51]. <p><i>Щелепний кут</i> [СЛТ Слов'янський, с. 69; УМЕ, с. 439].</p> <p>2. Альвеоли [<i>альвеоля</i> – Тимченко, с. 39; СЛТ Слов'янський, с. 69; СЛТ Кротевич, с. 36; СУМ Білодід, с. 46; СЛТ Ганич, с. 132; СУМ Тоцька, с. 19; СУМ Грищенко, с. 20; УМЕ, с. 439]:</p> <p><i>Альвеолярний виступ</i> [СЛТ Слов'янський, с. 69; <i>бугорок</i> – СУМ Білодід, с. 46; УМЕ, с. 439].</p> <p><i>Зуби</i> [Коструба, с. 5; СЛТ Кротевич, с. 36; СУМ Жовтобрюх, с. 102; СУМ Білодід, с. 46; СУМ Тоцька, с. 19; СУМ Плющ, с. 23; СУМ Грищенко, с. 20; СУМ Ющук, с. 64; Гладішева,</p>	<p>Обмежують ротову порожнину [УМЕ, с. 439].</p>
---	---	--

	<p>с. 51].</p> <p><i>Ясна</i> [СЛТ Слов'янський, с. 69; Коструба, с. 5; СЛТ Кротевич, с. 36; СУМ Жовтобрюх, с. 102; СУМ Білодід, с. 46; СУМ Плющ, с. 23; СУМ Ющук, с. 64; УМЕ, с. 439].</p> <p><i>Верхні зуби</i> [СЛТ Слов'янський, с. 69; СЛТ Кротевич, с. 36; СУМ Білодід, с. 46; СУМ Тоцька, с. 19; СУМ Грищенко, с. 20; УМЕ, с. 439].</p> <p><i>Нижні зуби</i> [СЛТ Слов'янський, с. 69; СЛТ Кротевич, с. 36; СУМ Білодід, с. 46; СУМ Тоцька, с. 19; СУМ Грищенко, с. 20; УМЕ, с. 439].</p> <p><i>Різиці</i> [СЛТ Слов'янський, с. 69].</p> <p><i>Ікла</i> [СЛТ Слов'янський, с. 69; УМЕ, с. 439].</p> <p><i>Кутні зуби</i> [СЛТ Слов'янський, с. 69; УМЕ, с. 439].</p>	
--	--	--

	<p>3. Піднебіння [СУМ Жовтобрюх, с. 102; СЛТ Слов'янський, с. 69; СЛТ Кротевич, с. 36; СУМ Білодід, с. 46; СЛТ Ганич, с. 132; СУМ Тоцька, с. 17; СУМ Плющ, с. 23; СУМ Ющук, с. 64]:</p> <p><i>Тверде піднебіння</i> [палатум] [СУМ Жовтобрюх, с. 102; СЛТ Слов'янський, с. 69; Коструба, с. 5; СЛТ Кротевич, с. 36; СУМ Білодід, с. 46; СЛТ Ганич, с. 132; СУМ Тоцька, с. 17; СУМ Плющ, с. 23; СУМ Грищенко, с. 23; СУМ Бондар, с. 11; УМЕ, с. 439]:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>переднє піднебіння</i> [СЛТ Слов'янський, с. 69; СЛТ Кротевич, с. 36; СУМ Білодід, с. 46; СЛТ Ганич, с. 132; СУМ Тоцька, с. 17; СУМ Плющ, с. 23; СУМ Бондар, с. 11]; • <i>заднє піднебіння</i> [СЛТ Слов'янський, с. 71; 	<p>Закриває, відкриває вхід до носової порожнини [УМЕ, с. 440]</p>
--	--	--

	<p>СЛТ Кротевич, с. 36; СУМ Білодід, с. 46; СЛТ Ганич, с. 132; СУМ Тоцька, с. 17; СУМ Плющ, с. 23; СУМ Бондар, с. 11];</p> <p><i>М'яке піднебіння</i> [СУМ Жовтобрюх, с. 102; СЛТ Слов'янський, с. 71; Коструба, с. 5; СЛТ Кротевич, с. 36; або <i>піднебінна занавіска</i> – СУМ Білодід, с. 46; СЛТ Ганич, с. 132; або <i>піднебінна завіса</i> – СУМ Тоцька, с. 17; СУМ Плющ, с. 23; СУМ Грищенко, с. 23; СУМ Ющук, с. 64; СУМ Бондар, с. 11; УМЕ, с. 439].</p> <p><i>Увула, язичок</i> [Тимченко, с. 39; СЛТ Слов'янський, с. 71; СЛТ Кротевич, с. 36; <i>конусоподібний</i> <i>виступ</i> – СУМ Білодід, с. 46; СУМ Тоцька, с. 17; СУМ Грищенко, с. 23; СУМ Ющук, с. 64; СУМ Бондар, с. 11; УМЕ,</p>	
--	--	--

	<p>с. 439].</p> <p>4. Язык [Тимченко, с. 40; СУМ Жовтобрюх, с. 102; СЛТ Слов'янський, с. 71; Коструба, с. 5; СЛТ Кротевич, с. 36; СУМ Білодід, с. 46; СЛТ Ганич, с. 132; СУМ Тоцька, с. 17; СУМ Плющ, с. 23; СУМ Грищенко, с. 23; СУМ Ющук, с. 64; СУМ Бондар, с. 12; УМЕ, с. 439; Гладишева, с. 51].</p> <p><i>Корінь</i> <i>язика</i> [СЛТ Слов'янський, с. 71; Коструба, с. 5; СУМ Білодід, с. 46; СЛТ Ганич, с. 132; СУМ Тоцька, с. 17; СУМ Ющук, СУМ Бондар, с. 12; с. 64; УМЕ, с. 439].</p> <p><i>Спинка</i> <i>язика</i> [СЛТ Слов'янський, с. 71; Коструба, с. 5; СЛТ Кротевич, с. 36; СУМ Білодід, с. 46; СУМ Ющук, с. 64; СУМ Бондар, с. 12; УМЕ, с. 439]:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>передня частина</i> 	<p>Низьке, середнє і високе положення язика [УМЕ, с. 439].</p> <p>Артикулює вперед і назад [УМЕ, с. 439].</p>
--	--	---

	<p><i>спинки языка</i> [СЛТ Слов'янський, с. 71; Коструба, с. 5; СЛТ Кротевич, с. 36; СУМ Білодід, с. 46; СЛТ Ганич, с. 132; СУМ Тоцька, с. 17; СУМ Бондар, с. 12; УМЕ, с. 439];</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>середня частина спинки языка</i> [Коструба, с. 5; СЛТ Кротевич, с. 36; СУМ Білодід, с. 46; СЛТ Ганич, с. 132; СУМ Тоцька, с. 17; СУМ Бондар, с. 12; УМЕ, с. 439]; • <i>задня частина спинки языка</i> [СЛТ Слов'янський, с. 71; Коструба, с. 5; СЛТ Кротевич, с. 36; СУМ Білодід, с. 46; СЛТ Ганич, с. 132; СУМ Тоцька, с. 17; СУМ Бондар, с. 12; УМЕ, с. 439]. <p><i>Кінчик языка</i> [СЛТ Слов'янський, с. 71; Коструба, с. 5; СЛТ Ганич, с. 132; СУМ Тоцька, с. 17; СУМ</p>	
--	---	--

	<p>Ющук, с. 64; СУМ Бондар, с. 12; УМЕ, с. 439].</p> <p><i>Край</i> <i>язика</i> [СЛТ Слов'янський, с. 71].</p> <p>5. Губи [СУМ Жовтобрюх, с. 101; СЛТ Слов'янський, с. 73; Коструба, с. 5; СЛТ Кротевич, с. 36; СУМ Білодід, с. 46; СЛТ Ганич, с. 132; СУМ Тоцька, с. 18; СУМ Плющ, с. 23; СУМ Ющук, с. 64; УМЕ, с. 439]:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>верхня губа</i> [СЛТ Слов'янський, с. 73; УМЕ, с. 439]; • <i>нижня губа</i> [СЛТ Слов'янський, с. 73; УМЕ, с. 439]. 	<p>Розсунення убік, втягнення вперед, утворення щілини, зімкнення, заокруглення губів (лабіалізація) [УМЕ, с. 439].</p>
<p><i>Носова порожнина,</i> <i>порожнина носа</i> [СУМ Жовтобрюх, с. 101; СЛТ Слов'янський, с. 68; Коструба, с. 5; СЛТ Кротевич, с. 36; СУМ Білодід, с. 45; СЛТ Ганич, с. 132; СУМ Плющ, с. 23; СУМ Пономарів, с. 11;</p>	<p><i>Вертикальна кісткова</i> <i>перегородка</i> [СУМ Білодід, с. 46].</p> <p><i>Отвори, т. зв. хоани</i> [СУМ Білодід, с. 46].</p>	<p>Струмінь видихуваного повітря [СУМ Білодід, с. 46].</p>

СУМ Грищенко, с. 18; СУМ Ющук, с. 64; СУМ Бондар, с. 12; УМЕ, с. 439] – <i>носовий (назальний)</i> <i>резонатор</i> [УМЕ, с. 440].		
<i>Носоглотка</i> [СЛТ Слов'янський, с. 68, або <i>верхня глотка</i> – СУМ Тоцька, с. 17].		

Склад термінів на позначення верхнього поверху органів артикуляції стабільний упродовж досліджуваного періоду. Хоча варіантність можна спостерігати у термінах на позначення типів порожнин. Кількість термінів цієї групи у різних дослідженнях залежить від деталізації опису мовного апарату людини. Розбіжності засвідчено в класифікаціях, за якими до верхнього поверха органів вимовляння деякі уналежнюють *гортань* [СУМ Білодід]. Архаїзувалися на середину ХХ ст. терміни *голосниця*, *голосові в'язла*, граматичний варіант «*альвеоля*» (засвідчені у працях Є. К. Тимченка).

Ще одна ТПТ у ТГТ «мовний апарат», що складається з двох ТМТ:

1. ТМТ «*активні мовні органи*» [Карпенко, с. 41; СУМ Пономарів, с. 11; СУМ Грищенко, с. 20; Гладишева, с. 54] (*органи віддиху, гортанка, м'яке піднебіння, спідній щелеп, язик і губи* [Тимченко, с. 36], *голосові зв'язки, задня частина глотки, м'яке піднебіння, язичок, язик (корінь язика, передня, середня і задня частина спинки та кінчик язика) і губи* [СУМ Білодід, с. 47], *голосові зв'язки, задня стінка глотки, піднебінна завіса, язик і губи* [СУМ Тоцька, с. 18], *голосові зв'язки, задня стінка глотки, піднебінна завіса, язик, губи* [СЛТ Ганич, с. 132], *легені, голосові зв'язки, задня стінка глотки, піднебінна завіса, язик, губи, нижня щелепа* [СУМ Бондар, с. 12]). Дослідники-фонетисти та автори лінгводидактичних праць спільні у кваліфікації активних мовних органів за допомогою термінів і

термінологічних словосполучень *голосові зв'язки, задня частина глотки м'яке піднебіння, язик і губи.*

2. ТМТ **«пасивні мовні органи»** [Карпенко, с. 41; СУМ Пономарів, с. 11; СУМ Грищенко, с. 20; Гладишева, с. 54] (*яма ротова та носова, тверде піднебіння й зуби* [Тимченко, с. 36], *тверде піднебіння, ясна і зуби* [СУМ Білодід, с. 47], *тверде піднебіння, альвеоли і зуби, а також носова порожнина* [СУМ Тоцька, с. 19], *тверде піднебіння, альвеоли, носова порожнина* [СЛТ Ганич, с. 133], *нижні зуби, верхні зуби, тверде піднебіння, альвеоли, щоки* [СУМ Бондар, с. 12]). І дослідники-фонетисти, і автори лінгводидактичних праць у кваліфікації пасивних мовних органів послуговуються термінами *тверде піднебіння, зуби.*

2.1.2.2 ТГТ «артикуляція». Ядерне поняття цієї ТГТ, **артикуляція** (від лат. розчленування), очолює окрему ТПТ. Його тлумачать по-різному: з використанням ключових слів:

положення мовних органів [СУМ Булаховський, с. 133; СЛТ Слов'янський, с. 73];

рух (мовних органів): *«Рухи спіднього щелепу, губ, язика та м'якого піднебіння, що змінюють байдуже положення мовних органів і творять або иначать звуки, зветься артикуляцією»* [Тимченко, с. 40]; *«специфічні рухи мовних органів при утворенні певного звука»* [СЛТ Єрмоленко, с. 18];

дія: *«Дія мовних органів, внаслідок якої утворюються звуки»* [СЛТ Ганич, с. 18];

робота: *«Робота мовних органів, спрямована на творення звуків, називається артикуляцією»* [СУМ Жовтобрюх, с. 102; СУМ Білодід, с. 47; Дорошенко, с. 56];

рух, робота: *«робота органів мови, спрямована на вимовляння звуків мови. [...] Рухи мовних органів, потрібні для правильної артикуляції звуків мови»* [СЛТ Кротевич, с. 17];

рух і положення: «Рухи і відповідні позиції органів мовлення, пов'язані з вимовою того чи того звука, називають артикуляцією» [СУМ Грищенко, с.18];

робота, рух, положення: «робота органів мовлення у процесі мовотворення. Утворенню кожного звука відповідають певні положення органів мовлення і їхні рухи» [УМЕ, с. 32];

робота, вимова (вимовляння [Івченко, с. 147]): «Артикуляцією звуків є їх вимова, яка здійснюється завдяки роботі органів мовлення» [СУМ Бондар, с. 12];

розташування, зміна розташування (органів апарату мовлення), утворення звуків мови: «розташування органів апарату мовлення і зміна цього розташування в процесі вимови певного звука; утворення звуків мовлення за допомогою апарату мовлення» [СУМ Бондар, с. 13, 356].

З ядерним поняттям «артикуляція» співвіднесені термінологічні гіпероніми: **артикуляція звука** (= 'асиміляція'), **артикуляційна база**, **фази/етапи/частини артикуляції**.

З конкретними проявами артикуляції звуків, їхніми особливостями в національних мовних практиках пов'язаний термін **артикуляційна база** (синонімічний варіант – *сукупність артикуляцій* [СЛТ Єрмоленко, с. 18]), під яким розуміють «властиву певній мові систему рухів мовних органів при утворенні звуків цієї мови» [СЛТ Єрмоленко, с. 18]. Термін засвідчений ще у працях Є. К. Тимченка: «*Купність артикуляційних укладів і схильностей, властивих кожній мові, зветься артикуляційною базою*» [Тимченко, с. 40], а також у [СЛТ Кротевич, с. 17; СУМ Білодід, с. 208; СЛТ Ганич, с. 20; Дорошенко, с. 56; Карпенко, с. 42; Багмут 2000, с. 65; СУМ Ющук, с. 64]. Диференціюють видові кореляти артикуляційної бази – *типова / нетипова, нормована / ненормована* [СУМ Пономарів, с. 11; СУМ Ющук, с. 65].

Гіпонімами поняття-терміна **фази/етапи/частини артикуляції** [СЛТ Слов'янський, с. 75] є:

1) *приступ / екскурсія* [СЛТ Кротевич, с. 58; СУМ Жовтобрюх, с. 102; СЛТ Слов'янський, с. 75; СУМ Білодід, с. 47; СЛТ Ганич, с. 36, 73; Карпенко, с. 42; СЛТ Єрмоленко, с. 18; СУМ Ющук, с. 64; СУМ Бондар, с. 13; ще – *наступ* УМЕ, с. 32]. Термін *наступ* використовував і Є. К. Тимченко – «період, що протягом його рухомі органи виходять з положення байдужості. В замкнених напруга зветься змиканням» [Тимченко, с. 51];

2) *витримка / експозиція* [*держа* – Тимченко, с. 51; СУМ Жовтобрюх, с. 102; СЛТ Слов'янський, с. 75; СУМ Білодід, с. 47; ще гіпоніми: *витримка затримана, витримка моментальна* – СЛТ Ганич, с. 36; Карпенко, с. 42; СЛТ Єрмоленко, с. 18; СУМ Ющук, с. 64; СУМ Бондар, с. 13; УМЕ, с. 32];

3) *відступ / рекурсія* [Тимченко, с. 51; СЛТ Кротевич, с. 144; СУМ Жовтобрюх, с. 102; СЛТ Слов'янський, с. 75; СУМ Білодід, с. 47; СЛТ Ганич, с. 36, 234; Карпенко, с. 42; СЛТ Єрмоленко, с. 18; СУМ Ющук, с. 64; СУМ Бондар, с. 14; УМЕ, с. 32]. Особливості проходження тих чи інших фаз артикуляції, їхнє можливе накладання спричинюють інші звукові явища.

У класифікації артикуляції приголосних з доданням перепони (*зімкнення* [СЛТ Слов'янський, с. 75], *щілина* [СЛТ Слов'янський, с. 75]) використовують також терміни, які корелюють з фазами артикуляції. Тому для опису змичних приголосних послуговуються спеціальними термінами на позначення фаз їхньої артикуляції, як-от: *імплозія* [СЛТ Слов'янський, с. 75], або *замик* [Тимченко, с. 51], *змичка* ‘*екскурсія змичного приголосного*’ [СЛТ Кротевич, с. 58]; *експлозія* [СЛТ Слов'янський, с. 77], або *розмик* [Тимченко, с. 51], ‘мовний орган раптово відходить від пасивного і видихуване повітря різким поштовхом виривається назовні, викликаючи шум, що і створює враження вибуху’ [СЛТ Кротевич, с. 58]. Гіпонімами на позначення явища зімкнення є *повне / неповне зімкнення*, а також *придих, африкація, асибіляція* [СЛТ Слов'янський, с. 77].

У приядерній зоні ТГТ «артикуляція» перебуває ТПТ «**фонація**» [СЛТ Слов'янський, с. 73] 'звучання голосу, утворення звуків та вимова їх; голосова мовна або вокальна функція мовного апарату людини' [ВТССУМ, с. 1327], у якій, крім названого терміна, є фізико-фізіологічні терміни *фонаційна база, дихання, струмінь видихуваного повітря* [СЛТ Слов'янський, с. 73; СУМ Білодід, с. 46; СУМ Тоцька, с. 14-16], *фонаційний струмінь* [Тоцька 1973, с. 70; ВТССУМ, с. 1327], *інспіраторний струмінь* [СЛТ Слов'янський, с. 73].

2.1.2.3. ТПТ «артикуляційна класифікація». Звуки мови – голосні та приголосні – не мають спільних артикуляційних ознак, що могли би лягти в основу єдиної класифікації звуків [СУМ Бондар, с. 18]. Отже, існує лише можливість побудови двох опозиційних класифікацій.

Над частковими класифікаціями перебуває тематичний ряд (далі – ТР) термінів на позначення стану органів мовного апарату «нейтрального – динамічного, оформленого» (*стан спокою* [артикуляційних органів], *нейтральне положення* [артикуляційних органів], *дотик язика, вібрація, дрижання, коливання* {дрижання голосових зв'язок, вібрація кінчика язика...}, *лабіалізація I, огублення, заокруглення* [губ], *розтягнення* [губ] [СЛТ Слов'янський, с. 77-81]; ще *знеогублення, огублення* [Шевельов, с. 111, 873 та ін.]), напрямків їхнього руху за опозиційними ознаками (*зближення голосових зв'язок – віддалення голосових зв'язок, горизонтальний рух язика – вертикальний рух язика, звуження отвору між губами – розширення отвору між губами* [СЛТ Слов'янський, с. 77-79]. У МФТ актуальна опозиція *лабіалізований / нелабіалізований*, застосовувана як для характеристики голосних, так і приголосних звуків мови за секундарними ознаками.

Крім того, в артикуляційній класифікації актуалізовані й терміни на позначення мовних органів.

2.1.2.3.1. ТМТ «артикуляційна класифікація голосних». У класифікації голосних використовують два гіпероніми – *ряд* (відповідно до напрямів руху язика) та *піднесення/підняття* (за ступенем підняття язика –

способом творення) [УМЕ, с. 32], а також терміни для визначення секундарних ознак голосних за участі губ, нижньої щелепи та ступеня напруження язика.

З терміном *ряд* у джерелах останніх сорока років функціонує двоє термінологічних словосполучень (хоча до середини ХХ ст. застосовувалося три терміни: *переднього ряду*, *передньо-середнього*, *заднього ряду* [Івченко, с.168; СУМ Булаховський, с. 139]):

1) *голосний заднього ряду* (кваліфікація застосовується до [a], [o], [y]) [Тимченко, с. 42; Синявський; Наконечний; Ковалик 1956; СУМ Булаховський, с. 139; Тоцька 1973, с.120; СЛТ Слов'янський, с. 107; СЛТ Кротевич, с. 37],

2) *голосний переднього ряду* ([i], [и], [e]) [*передні*, або *палатальні* – Тимченко, с. 42; СУМ Булаховський, с. 139; СЛТ Слов'янський, с. 107; СЛТ Кротевич, с. 37; Тоцька 1973, с.120; СЛТ Слов'янський, с. 107; СУМ Жовтобрюх, с. 115; СУМ Тоцька, с. 50; СЛТ Ганич, с. 51; СЛТ Єрмоленко, с. 39; Гладишева, с. 59; СУМ Ющук, с. 66; СУМ Бондар, с. 20; УМЕ, с. 32]; до «голосних посереднього ряду» Є. К. Тимченко зараховував [и] [Тимченко, с. 42].

З терміном *піднесення/підняття*, а також *положення* [СУМ Булаховський, с. 139] функціонують гіпоніми: *голосний низького піднесення/підняття* ([a]), *голосний середнього піднесення/підняття* ([o], [e]), *голосний високосереднього або високого піднесення/підняття* ([и]) і *голосний високого піднесення/підняття* ([i], [y]) [Тимченко, с. 44; Ковалик 1956; Івченко, с. 168; СУМ Жовтобрюх, с. 115; Тоцька 1973, с.120; СЛТ Слов'янський, с. 107; Тоцька 1973, с. 71; СУМ Тоцька, с. 50; СЛТ Ганич, с. 51; СЛТ Єрмоленко, с. 39; СУМ Грищенко, с. 32; СУМ Ющук, с. 66; СУМ Бондар, с. 21; УМЕ, с. 32; Мойсієнко, с.144]. В. В. Лобода виділяє «звуки обнижено-високого підняття» [СУМ Плющ, с. 27]. Засвідчено термінологічне вживання понять: *звуки найвищого піднесення (і та у)*, *звуки найнижчого піднесення (е та а)* [СУМ Ющук, с. 66].

Оскільки в історії фонетики є розбіжності щодо класифікації голосних звуків, варто зробити деякі зауваження. На початку ХХ ст. під впливом історичної фонетики й фонології у класифікації голосних звуків послуговувалися поняттями-термінами *вужчий* чи *ширший* звук, пор.: «Подібної думки дотримувався й М. Йогансен, який виділяв два відтінки [i]: вужчий з [e] чи [ɘ] і ширший з [o]» [Йогансен, с. 77; СУМ Білодід, с. 99]. Щодо зарахування голосного [и] до певного ряду і піднесення у мовознавстві є ще один погляд: його кваліфікували як *посередній* [Тимченко, с. 42], у середині ХХ ст. – ще як звук передньо-середнього ряду високо-середнього піднесення [СУМ Булаховський, с. 54]. Належність звука [и] до переднього ряду (хоч і більш відсуненого назад, ніж українського [i]) встановила українська дослідниця Т. О. Бровченко [Бровченко, с. 81], а докладніше обґрунтувала цю думку Н. І. Тоцька [Тоцька 1973, с. 71; СУМ Тоцька, с. 50] і виділила для нього окреме (четверте) піднесення – високо-середнє. Ю. О. Карпенко вважає, що таке класифікаційне вирішення неприйнятне з двох причин – не можна не враховувати нейтралізацію фонем |e| та |и| в ненаголошеній позиції; таке протиставлення подвоює кількість опозицій у системі класифікації голосних і прорушує її стрункість [СУМ Бондар, с. 22].

ТМТ «артикуляційна класифікація голосних» охоплює і ТР диференціації голосних за ознакою *лабіалізація / нелабіалізація*, пор. гіпоніми – *лабіалізовані голосні* [звуки] (о, у), *нелабіалізовані голосні* [звуки] (а, е, и, і) [ще *заокруглені*, або *лабіалізовані* – Тимченко, с. 42; *неогубні / огубні, неогублені / огублені* – СЛТ Кротевич, с. 37; Івченко, с. 167; СУМ Жовтобрюх, с. 115; Тоцька 1973, с.120; СЛТ Слов'янський, с. 109; СУМ Тоцька, с. 18; СЛТ Ганич, с. 51; СЛТ Єрмоленко, с. 39; СУМ Пономарів, с. 12; СУМ Ющук, с. 66; СУМ Бондар, с. 21; УМЕ, с. 32], ще – *огублені / неогублені* [СУМ Грищенко, с. 32], *губні звуки голосні* [СЛТ Єрмоленко, с. 40].

Окремий ТР об'єднує терміни для характеристики голосних відповідно до кута опущення нижньої щелепи, пор. гіпоніми *відкриті*

(широкі) голосні [звуки] (а, е, о) і закриті (вузькі) голосні [звуки] (і, у, и) [Михальчук; Тимченко, с. 41; Синявський, с. 44; Калинович, с.51; Івченко, с. 168; СУМ Жовтобрюх, с. 161; СУМ Грищенко, с. 32; УМЕ, с. 32; Мойсієнко, с.144]. Ця опозиційна пара почала функціонувати ще на початку ХХ ст.: «Н.О. Синявський визначав, що [i] може пом'якшувати або не пом'якшувати попереднього приголосного, проте різниці між цими [i] не бачив і заперечував проти визнання в українській літературній мові закритого і відкритого відтінків [i]» [Синявський 1929б, с. 9-10]. М.Я. Калинович зауважував: «... і в укр.. *йдіть, їм* – закритий голосний; в *грім, стріли* – відкритий» [Калинович, с. 51] (цитуюємо за [СУМ Білодід, с. 106]).

Ще один ТР пов'язаний з диференціацією голосних за ступенем напруження язика (категорійний термін **напруженість** [СУМ Білодід, с. 54]) – *напружені голосні* [звуки] (і, у, и), *менш напружені голосні* [звуки] (а, о, е), *більш напружені голосні* [звуки] (усі голосні в наголошеній позиції) [Івченко, с. 169; СЛТ Слов'янський, с. 101; СУМ Грищенко, с. 32; УМЕ, с. 32], пор. ще: «У межах однієї мови голосні високого підняття є звуками **більш напруженими**, а всі інші – менш або і зовсім **ненапруженими**» [СУМ Білодід, с. 54].

Під впливом асимілятивних процесів голосні зазнають змін, що позначає термін **назалізація**. Отже, він формує окремий ТР для позначення таких звуків: *назалізовані (носові) голосні звуки / неназалізовані (неносові, ще – чисті, ротові* [СЛТ Кротевич, с. 37, 135]) *голосні звуки* [Тимченко, с. 41; СЛТ Кротевич, с. 37; СУМ Білодід, с. 80; СЛТ Ганич, с. 51; СУМ Грищенко, с. 33]: «Надання звукам носового забарвлення головним чином під впливом асимілятивних процесів, що викликають затримку м'якого піднебіння або передчасне його опускання» [СУМ Білодід, с. 80].

За багатьма джерелами можна сформувати ТР з такими ознаками, як *слабкі / сильні, наголошені / ненаголошені голосні* [звуки] [СУМ Жовтобрюх, с. 116; СЛТ Єрмоленко, с. 39; СУМ Пющ, с. 27; СУМ Ющук, с. 66]. Зокрема,

підкреслюють, що «ненаголошеність (як і наголошеність) характеризується різними ознаками й може розглядатися або як явище артикуляторне, або як акустичне» [СУМ Білодід, с. 110]. Саме наголошеність / ненаголошеність впливає на кваліфікацію конкретних звуків, зокрема [a] перед палаталізованим приголосним набуває ознак звука переднього ряду низького піднесення [СУМ Білодід, с. 124].

Важливо наголосити, що не всі складники ТМТ «артикуляційна класифікація голосних» однаковою мірою вживаються у працях із загальної та історичної фонетики. За спостереженнями, у підрозділі **історична фонетика** застосовують також ТР з часокількісними ознаками [Курило 1929; Ковалик 1956; СЛТ Слов'янський, с. 109-113; Шевельов; Склярєнко; Мойсієнко, с.80 та ін.]: *подовжений голосний; голосний повного творення; редукований голосний; редукований голосний ь і ь* (гіпоніми – *сильний редукований, слабкий редукований*), *шва; монофтонг (монофтонгізація), дифтонг* (гіпоніми – *висхідний дифтонг, спадний дифтонг, справжній дифтонг, дифтонгоїд, несправжній дифтонг, змінний дифтонг, позиційний дифтонг*); *дифтонгізація* (гіпонім – *емфатична дифтонгізація*), *трифтонг, поліфтонг*.

2.1.2.3.2. ТМТ «артикуляційна класифікація приголосних». Для побудови класифікації приголосних звуків (далі – п. 3.) в українській фонетиці виходять з потреби урахування ознак, позначуваних відповідними поняттями-термінами з категорійним змістом: *місце артикуляції* [СУМ Булаховський, с. 142; СЛТ Слов'янський, с. 75; *місце творення* – УМЕ, с. 522; СУМ Бондар, с. 24; *за активним мовним органом / за пасивним мовним органом* – СУМ Тоцька, с. 68; Багмут 2000, с. 50], *спосіб артикуляції* [СУМ Булаховський, с. 142; СЛТ Слов'янський, с. 75; *спосіб творення* – СУМ Тоцька, с. 68; УМЕ, с. 522; Багмут 2000, с. 50; СУМ Бондар, с. 24], *участь голосу і шуму* [СУМ Булаховський, с. 142; СУМ Тоцька, с. 68; Багмут 2000, с. 50].

Для побудови класифікацій п. з. використовують також додаткові артикуляційні ознаки – *дзвінкість / глухість* [СУМ Бондар, с. 24], *твердість / м'якість* [СУМ Бондар, с. 24; *палатальність / непалатальність* – СУМ Тоцька, с. 68], *веляризація* п. з. [ще ступінь веляризації (родовий різновид *стійка сильна веляризація*), *межа веляризації* – СУМ Білодід, с. 77, 186; СУМ Бондар, с. 24], *назалізованість / неназалізованість* [СУМ Тоцька, с. 68; СУМ Бондар, с. 40], що їх деякі дослідники кваліфікують і як акустичні характеристики [СУМ Бондар, с. 39, 40]. Н. І. Тоцька виокремлювала артикуляційні ознаки п. з., які номінувала за допомогою таких термінологічних словосполучень: «1) за участю голосу й шуму в їх творенні; 2) за активним мовним органом; 3) за способом творення; 4) за наявністю або відсутністю пом'якшення (палаталізації); 5) за наявністю або відсутністю носового забарвлення (назалізації); 6) за участю одного або двох фокусів» [СУМ Тоцька, с. 68].

М.П. Кочерган вирізняв, наприклад, серед ознак у системі консонантизму такі: 1) ознаки за способом творення звуків (проривність, фрикативність, зімкнено-прохідність, африкативність тощо), 2) ознаки за місцем творення звуків (передньоязиковість, задньоязиковість, середньоязиковість, губність (лабіальність), глотковість (фарингальність), горловість (ларингальність) тощо) [Кочерган, с. 80].

Тематичні ряди «артикуляційна класифікація приголосних за місцем творення» очолюють гіпероніми (диференціація за участі активного мовного органа):

1) **губний** (лабіальний) п. з. [Тимченко, с. 48; Синявський 1931, с. 179; СЛТ Кротевич, с.44; СУМ Булаховський, с. 142; СЛТ Слов'янський, с. 115; Москаленко, с. 14; Прокопова, с. 9; Івченко, с. 181, 186; Коструба, с. 16; СУМ Жовтобрюх, с. 121; СУМ Білодід, с.132; Матвіяс; СЛТ Ганич, с. 55; СУМ Тоцька, с. 69; СУМ Плюш, с. 29; СЛТ Єрмоленко, с. 42; СУМ Грищенко, с. 41; УМЕ, с. 24; СУМ Ющук, с. 67; СУМ Бондар, с. 26] п. з., терміни-гіпоніми 'за пасивним мовним органом' – *двогубий, білябіяльний*

[Тимченко, с. 48], *губно-губний (білабіальний)* [СЛТ Кротевич, с. 44; СУМ Булаховський, с. 142; СЛТ Слов'янський, с. 115; Прокопова, с. 9; Москаленко, с. 19; Івченко, с. 181; Коструба, с. 16; СУМ Жовтобрюх, с. 121; СУМ Білодід, с. 137; СЛТ Ганич, с. 29, 55; СУМ Тоцька, с. 69; СУМ Плюш, с. 29; УМЕ, с. 24; СЛТ Єрмоленко, с.24; СУМ Грищенко, с. 41; СУМ Бондар, с. 26;] – [б], [б'], [п], [п'] [в], [в'], [м], [м'], *губно-зубний (лабіодентальний)* [СЛТ Кротевич, с. 44; СУМ Булаховський, с. 142; СЛТ Слов'янський, с. 115; Москаленко, с. 19; Прокопова, с. 9; Івченко, с. 181; Коструба, с. 16; СУМ Жовтобрюх, с. 121; СУМ Білодід, с. 137; СЛТ Ганич, с. 55, 117; СУМ Тоцька, с. 70; СУМ Плюш, с. 29; УМЕ, с. 24; СЛТ Єрмоленко, с. 42; СУМ Грищенко, с. 41; СУМ Бондар, с. 26;] – [ф], [ф'],

2) **язиковий** п. з. [Тимченко, с. 48; СУМ Булаховський, с. 142; ще *лінгвальний* – СЛТ Слов'янський, с. 119; СЛТ Ганич, с. 338; СУМ Тоцька, с. 69; СЛТ Єрмоленко, с.207; СУМ Грищенко, с. 41; СУМ Ющук, с. 67; СУМ Бондар, с. 26]:

а) *передньоязиковий [передньоязичний* – СУМ Булаховський, с. 142; СЛТ Кротевич, с. 15; Прокопова, с. 10; Івченко, с. 181; СУМ Жовтобрюх, с. 121], Коструба, с. 16; СЛТ Слов'янський, с. 119; Москаленко, с. 14; СУМ Білодід, с.132; СЛТ Ганич, с. 183, 215; СУМ Тоцька, с. 69; СУМ Плюш, с. 29; СЛТ Єрмоленко, с. 123; УМЕ, с. 463; СУМ Грищенко, с. 43; СУМ Бондар, с. 27] – [д], [т], [з], [з'], [дз], [дз'], [с], [с'], [ц], [ц'] [ж], [ж'], [дж], [дж'], [ш], [ш'], [ч], [ч'], [л], [р], [р'], [н], у складі яких за акустичними ознаками виділяють *сибілянти* [СЛТ Кротевич, с. 150; СЛТ Слов'янський, с. 113; СЛТ Ганич, с. 248]:

- *свистячий* [СУМ Булаховський, с. 142; СЛТ Слов'янський, с. 115; Прокопова, с. 18; Москаленко, с. 19; СУМ Плюш, с. 31; СЛТ Єрмоленко, с.151] – [з], [з'], [с], [с'], [дз], [дз'], [ц], [ц'];
- *шиплячий* [СУМ Булаховський, с. 142; СЛТ Слов'янський, с. 115; Прокопова, с. 18; Москаленко, с. 19; Івченко, с. 187; СУМ Жовтобрюх, с. 127; СУМ Білодід, с. 157; СЛТ Ганич,

с. 337; СУМ Плюш, с. 31; УМЕ, с. 805; Мойсієнко, с.301] – [ж], [ж’], [ч], [ч’], [ш], [ш’], [дж], [дж’]. За класифікацією середини ХХ ст. ще – *шепелявий* [СЛТ Слов'янський, с. 115]. У СУМ Булаховський засвідчено архаїчний термін *котловинні (шиплячі)* [СУМ Булаховський, с. 143].

М.Ф. Наконечний, як зауважувала Л. І. Прокопова, зараховував «приголосні [т□, з□, н□, л□, т:□, д:□, н□:, л□ дф так званих середньоязичних, в той час як їх треба вважати передньоязичними апікальними» [Прокопова, с. 56].

Поширені в класифікації передньоязикових приголосних терміни-гіпоніми:

- *зубний (дентальний) п. з.* [СУМ Булаховський, с. 142; Прокопова, с. 18; СЛТ Ганич, с. 89; СУМ Тоцька, с. 69; *зубний* - СЛТ Кротевич, с. 66; СЛТ Єрмоленко, с.66, 123; СУМ Жовтобрюх, с. 122; СУМ Ющук, с. 67; СУМ Бондар, с. 232], гіпонім – *альвеолярно-зубний (альвеодентальний)* [СЛТ Слов'янський, с. 117], *велярно-зубний (або зубно-задбоніднебінний)* [СУМ Жовтобрюх, с. 123; СУМ Білодід, с. 167];
- *піднебінно-зубний п. з., або альвеолярний* [Івченко, с. 187; *передньоязиково-ясенні, або альвеолярні* – Коструба, с. 16; СУМ Булаховський, с. 142; СУМ Жовтобрюх, с. 122; СЛТ Ганич, с. 14; СУМ Тоцька, с. 70], або *ясенний*¹ [СУМ Білодід, с. 137] – [р], [ж], [ш], *дорсальні* – українські [д], [т], [апікальний або корональний – Тимченко, с. 48; СУМ Булаховський, с. 142; СЛТ Слов'янський, с. 121; СЛТ Кротевич, с. 12, 44; Прокопова, с. 11; СУМ Білодід, с. 147; СЛТ Ганич, с. 14, 70, 183; СУМ Ющук, с. 67]; *зубно-піднебінний* [СЛТ Кротевич, с. 106] – [н].

¹ В україністиці, як зауважував П.П.Коструба, назва «ясенні» трапляється лише зрідка, поряд з частіше вживаним терміном «альвеолярні» (наприклад, у Курсі сучасної української мови за редакцією Л. Булаховського, том І, стор. 142) [Коструба, с. 17].

В історії фонетики дискусійним було питання про термінологічну кваліфікацію [т□, д□, н□] як *коронально-дорсальних* п. з. [Шило, с. 226-227]. О.Н. Синявський визначав артикуляцію [т□, д□, н□] як *дорсальну*, на відміну від корональної артикуляції при відповідних твердих [т, д, н] [Синявський 1929б, с.16].

Менша активність в українській фонетиці периферійних термінів для характеристики передньоязикових п. з.:

- *піднебінний* п. з. з диференціацією гіпонімів *палатальний* (*передньопіднебінний*) *приголосний* та *велярний* (*задньопіднебінний*) *приголосний* [СУМ Булаховський, с. 135; СЛТ Слов'янський, с. 117; Шевельов, с. 302; піднебінний – СЛТ Єрмоленко, с. 123;]; *глибокопіднебінний* (див. «увулярний» нижче) [СЛТ Кротевич, с. 62];
- *какумінальний* п. з. (від лат. *саситен* – верхівка), напр., укр. р [СЛТ Кротевич, с. 117; Прокопова, с. 11; СУМ Білодід, с. 147; Шевельов, с. 432; СУМ Ющук, с. 68];
- *увулярний* (*язичковий*) [СЛТ Кротевич, с.56; СЛТ Слов'янський, с. 119; Шевельов, с. 124; СЛТ Ганич, с. 313], у слов'янських мовах становить ваду вимови;
- *фаукальні* п. з. [СЛТ Кротевич, с. 203; СЛТ Ганич, с. 319] ‘змичні приголосні, при вимові яких під впливом наступних носових вибух відбувається не в ротовій, а в носовій порожнині, напр.: **б, д, т** у словах *обмежений, одна*’.

Щодо наведених термінів для характеристики пердньоязикових зауважують, що «передньоязичні приголосні називають також передньопіднебінними або зубнопіднебінними. У старих граматиках їх називали зубними» [СЛТ Кротевич, с. 117].

М.П.Івченко, Н. І. Тоцька диференціювали передньоязикові приголосні ‘за кількістю перепон, що долає струмінь видихуваного повітря’

на *однофокусні* (наприклад, [з], [ц]) і *двофокусні* [Івченко, с. 183; СУМ Тоцька, с. 69];

б) *середньоязиковий* [*середньоязичний* – СЛТ Кротевич, с. 175; СУМ Булаховський, с. 142; Прокопова, с. 13; Івченко, с. 181; СУМ Жовтобрюх, с. 121], Москаленко, с. 14, 21; Коструба, с. 16; СЛТ Слов'янський, с. 119; СУМ Білодід, с.132; Шевельов, с. 139; СУМ Тоцька, с. 69; СЛТ Ганич, с. 215, 234; СУМ Плюш, с. 29; СЛТ Єрмоленко, с.152; УМЕ, с. 581; СУМ Ющук, с. 67; СУМ Бондар, с. 27] – [j].

В історії фонетичної термінології існує твердження, що до середньоязикових належать [т□, д□, н□] (у найбільш категоричній формі таке твердження належить М.Ф. Наконечному [Прокопова, с.13];

в) *задньоязиковий* [*задньоязичний* – СЛТ Кротевич, с. 23; Івченко, с. 182; СУМ Булаховський, с. 142; СУМ Жовтобрюх, с. 121], Коструба, с. 16; СЛТ Слов'янський, с. 121; Москаленко, с. 21; СУМ Білодід, с.132; СУМ Тоцька, с. 69; СЛТ Ганич, с. 215; СУМ Плюш, с. 29; Карпенко 1998; СЛТ Єрмоленко, с. 42; УМЕ, с. 188; СУМ Грищенко, с. 43; СУМ Ющук, с. 67; СУМ Бондар, с. 27] – [г], [г'], [к], [к'], [х], [х']; *велярний (задньопіднебінний) приголосний* [СЛТ Кротевич, с. 23; СЛТ Слов'янський, с. 119; Шевельов, с. 302] – [к], [к'], [х], [х']; застарілий термін *гутуральний* п. з., пор.: «Гутуральні приголосні – термін, яким раніше неточно позначалися *задньоязичні приголосні*» [СЛТ Кротевич, с. 45]. Радять уникати термінів на позначення задньоязикових приголосних *задньопіднебінний* [Синявський 1931, с.179], *м'якопіднебінний*, *велярний*, «тому що м'яке піднебіння може бути і активним мовним органом, і тоді утворюється інша категорія приголосних, які називаються також *увулярними приголосними*» [СЛТ Кротевич, с. 62]. Пізніше вчені відзначили, що «точнішим терміном на позначення таких звуків є термін *задньоязикові*, що вказує на активний мовний орган» [СЛТ Ганич, с. 71];

3) **гортанний, глотковий, фарингальний** [СЛТ Кротевич, с.39, 135; СУМ Булаховський, с. 142; Прокопова, с. 21; *гортанний* – Івченко,

с. 182; *горловий, фарингальний* – Коструба, с. 16; СУМ Жовтобрюх, с. 121; Москаленко, с. 14, 21; СУМ Білодід, с.132; ще *ларингальний* – СЛТ Слов'янський, с. 117; *фарингальний, глотковий* – СУМ Тоцька, с. 69; СЛТ Ганич, с. 319; СУМ Плющ, с. 29; СЛТ Єрмоленко, с.38, 100; СУМ Грищенко, с. 41; СУМ Ющук, с. 67; СУМ Бондар, с. 27] п. з. – [г], [г']. Є застереження щодо вживання ключового поняття: «Терміном «гортанні приголосні» іноді неправильно називають *увулярні приголосні*, а в старих підручниках навіть і *задньоязичні приголосні*» [СЛТ Кротевич, с.39]. У процесі формування ТР на позначення цього звуку змінювалося співвідношення термінів, якими оперували дослідники, пор. свідчення цьому: «Місцем творення українською [г] до недавнього часу вважали гортань, тому його називали гортанним приголосним («Курс сучасної літературної мови», т. I, стор. 147), [...] приголосний глотковий, або фарингальний (див. також Л.Р. Зиндер, зазнач. праця, стор. 171 (зноска)) [СУМ Білодід, с. 176]. Або ще: «Українське [г] донедавна називали гортанним. Тільки в останні роки за допомогою рентгенографічного методу встановлено, що цей приголосний утворюється не в гортані, а вище, в горлі, стінки якого наближуються одна до одної та утворюють щілину на рівні третього–четвертого хребця» [Проконова, с. 21–22].

Тематичні ряди «артикуляційна класифікація приголосних за способом творення». У визначенні поняття «приголосний звук» одним із ключових є термін ТГ «артикуляційна фонетика» «перепона», або *фокус* [СУМ Тоцька, с. 69] (ТГТ «мовний апарат») («звуки мови, основою яких є шуми, що виникають унаслідок проходження видихуваного струменя повітря через певну *перепону*, утворювану органами мовлення» [УМЕ, с. 522]. Для характеристики структури артикуляційної бази (відповідний ТР) п. з. послуговуються термінами *зімкнення* [СЛТ Слов'янський, с. 75; УМЕ, с. 440] та *щілина* [СЛТ Слов'янський, с. 75], які в дальшому стають гіперонімами у класифікаціях нижчого рівня.

Визначення ключового поняття-терміна для побудови ТР зумовлене часом опублікування праць, теоретичними засадами їх створення, а отже, і особливостями терміновживання у них, пор.: «М.Ф. Наконечний, автор розділу «фонетика» в колективному академічному «Курсі сучасної української літературної мови» за редакцією Л.А. Булаховського, поділяв українські приголосні за способом утворення на три групи: 1) замкнені, або проривні (це ті, що в нас називаються змично-проривними), 2) африкати, або злиті, що відповідають нашим змично-щілинним, 3) протиснені, які у свою чергу поділяються на фрикативні, дрижачі та бічні» [СУМ Булаховський, с. 142-143]; «За ступенем відкриття на 4 групи: 1) змично–проривні, 2) змично–щілинні, 3) щілинні, 4) напіввідкриті» [Коструба, с. 14]; «За способом творення шуму приголосні поділяються на *зімкнені, щілинні і дрижачі*» [СУМ Білодід, с. 132].

Отже, гіперонім *зімкнений п. з.* [СЛТ Слов'янський, с. 113] очолює ряд гіпонімів:

- *змичний, експлозивний, вибуховий п. з.* [СЛТ Кротевич, с. 62, 65; *змично-проривний, зімкнено-проривний, проривний, вибуховий, експлозивний* – Коструба, с. 9; СЛТ Слов'янський, с. 113; Прокопова, с. 9];
- *проривний п. з.* [ще *моментальний* – Москаленко, с. 15; Івченко, с. 182; ще *зімкнений* – Матвіяс; УМ, с. 522; СУМ Ющук, с. 68; ще *зімкнено-проривний* – СУМ Тоцька, с. 70; *проривний, зімкнутий* – СУМ Жовтобрюх, с. 123; *зімкнений, вибуховий, проривний* – СУМ Білодід, с.132; СЛТ Ганич, с. 34, 84-85; СУМ Плющ, с. 30; СЛТ Єрмоленко, с.24, 28, 136; СУМ Грищенко, с. 42; СУМ Бондар, с. 25] – [б], [б'], [п], [п'], [д], [д'], [т], [т'], [г], [г'], [к], [к'];
- *африкат* [СЛТ Слов'янський, с. 113; СЛТ Єрмоленко, с.64; СУМ Бондар, с. 26] – [□дж], [□дж'], [ч], [ч'], [□дз], [□дз'], [ц], [ц'];

- *дрижачий* [СЛТ Слов'янський, с. 115; СЛТ Ганич, с. 71; СЛТ Єрмоленко, с. 64; СУМ Грищенко, с. 48; СУМ Бондар, с. 26] – [p], [p'].

У класифікації ще засвідчено термін *напівзімкнений приголосний* [СЛТ Слов'янський, с. 113]. Н. І. Тоцька до зімкнених зараховувала «носові» [СУМ Тоцька, с. 71; СУМ Грищенко, с. 47].

Зімкнені п. з. диференціюють на *зімкнені губні п. з.* та *зімкнені ротові п. з.* [СУМ Тоцька, с. 70, 71; див. також: СУМ Грищенко, с. 41], на *неносові п. з.* (чи *ротові*) та *носові п. з.* [СЛТ Кротевич, с. 44-45, див. також: *назальний (носовий) звук* – СУМ Булаховський, с. 142; СЛТ Слов'янський, с. 103].

Як архаїчні кваліфікуємо терміни – *замкнений, протиснений п. з.* [Тимченко, с. 46].

Гіперонім *щілинний п. з.* [СЛТ Слов'янський, с. 113] має ряд термінів-гіпонімів:

- *фрикативний, або спірант* [Тимченко, с. 46; Матвіяс], *звужений (щілинний), фрикативний приголосний, спірант* [СЛТ Кротевич, с. 62, 211; Коструба, с. 9; Прокопова, с. 9; *фрикативний, протяжний* – Москаленко, с. 15; Івченко, с. 182; *фрикативний, щілинний* – СУМ Жовтобрюх, с. 123; СЛТ Ганич, с. 200, 279, 326, 338; СЛТ Слов'янський, с. 113; СУМ Білодід, с. 132; СУМ Плющ, с. 30; СЛТ Єрмоленко, с. 136, 206; УМЕ, с. 522; СУМ Грищенко, с. 42; СУМ Ющук, с. 68] – [в], [в'], [ф], [ф'], [з], [з'], [с], [с'], [л], [л'], [ж], [ж'], [ш], [ш'], [г], [г'], [х], [х'], [j];
- *латеральний, боковий* [СЛТ Кротевич, с. 22, 86; *боковий* або *бічний* – Коструба, с. 10; СЛТ Слов'янський, с. 115; Прокопова, с. 22; СУМ Білодід, с. 133; СЛТ Ганич, с. 29, 117; *зімкнуто-прохідний, боковий* – СЛТ Єрмоленко, с. 24; ще *зубно-боковий* – СУМ Жовтобрюх, с. 124; УМЕ, с. 522; *боковий* – СУМ Жовтобрюх, с. 124; СУМ Грищенко, с. 48; СУМ Бондар, с. 25]

– [л], [л’]. Архаїчна форма терміна – *лятеральний* [Тимченко, с. 47].

Н. І. Тоцька характеризує щілинні за допомогою термінів ТГТ «мовний апарат», коли застосовує комплексні термінологічні словосполучення: «*Шумні щілинні за місцем утворення щілини називаються ще серединними, а за формою щілини вони поділяються на плоскощілинні і круглощілинні*» [СУМ Тоцька, с. 70–71]. Терміни-гіпоніми до «щілинних п. з.» – це *серединні, бокові (латеральні), афrikати, дрижачі (вібранти)* [СЛТ Ганич, с.215]. Терміни *плоскощілинний п. з. ([ф]) і круглощілинний п. з. ([в в позиції після голосного])* засвідчені в середині ХХ ст. [СЛТ Кротевич, с. 221]. Термінологічні гіпоніми *серединний, боковий і носовий* використовував Ю.О.Карпенко [СУМ Бондар, с. 24-25].

Окремий ТР становлять *зімкнено-щілинні п. з.* [СУМ Білодід, с. 132; СУМ Плющ, с. 30; СУМ Ющук, с. 68] (*змично-щілинні, змично-прохідні* [СЛТ Кротевич, с. 66], *змично-щілинні, або злиті, або афrikати* [Коструба, с. 9], *зімкнуто-прохідний* – СУМ Жовтобрюх, с. 123; *зімкнено-щілинні з різновидом зімкнено-прохідні [м], [н]* [СЛТ Ганич, с. 84; СЛТ Єрмоленко, с. 136]), до яких уналежнюють звуки, позначувані термінами:

- *носові* [СЛТ Кротевич, с.66; СУМ Булаховський, с. 142; Івченко, с. 183; Коструба, с. 10; СУМ Жовтобрюх, с. 124; УМЕ, с. 522; СУМ Бондар, с. 25] – [м], [м’], [н], [н’];
- *вібрант* [р], [р’] [*вібруючий* – СЛТ Кротевич, с. 135; *вібрант* – СУМ Булаховський, с. 142; СУМ Жовтобрюх, с. 124; СЛТ Слов’янський, с. 115; СЛТ Єрмоленко, с.136; ще – *дрижачий* СЛТ Кротевич, с. 56; СУМ Плющ, с. 30; *дрижачий* – Коструба, с. 10; СУМ Білодід, с. 132; СЛТ Ганич, с. 71; СУМ Тоцька, с. 71; УМЕ, с. 522];
- *афrikати* [Тимченко, с. 47; СЛТ Кротевич, с. 19; СУМ Булаховський, с. 142; Москаленко, с. 15; СУМ Жовтобрюх, с. 124; СУМ Білодід, с. 132; СЛТ Ганич, с. 25, 85; СУМ Тоцька, с.

70; СУМ Плющ, с. 30; СЛТ Єрмоленко, с.20, 136; СУМ Грищенко, с. 43; СУМ Ющук, с. 68]. До зімкнено-щілинних відносять і *плавні* п. з. – [л], [р] [СЛТ Кротевич, с. 176; Івченко, с. 183; СЛТ Ганич, с. 183; СЛТ Єрмоленко, с. 129]. У СУМ Плющ носові схарактеризовано за допомогою терміна *зімкнено-прохідний* п. з. [СУМ Плющ, с. 31].

У мовознавчій літературі з фонетики можна зустріти терміни, які не закріпилися чи піддалися сумнівам та за допомогою нових досліджень були спростовані. Наприклад, у П. П. Коструби трапляється термін *напіввідкриті приголосні* [Коструба 1963]. Таку загальну назву він запропонував для носових, бокових та дрижачих п. з. У сучасній українській літературній мові цей термін не закріпився, а звуки, які дослідник так називав, отримали інші назви: «М.А. Жовтобрюх у значенні нашого «напіввідкриті» вживає терміни «зімкнено–щілинні» і «змично–щілинні» [СУМ Жовтобрюх, с. 119-120; СУМ Білодід, с. 101-102].

Африкати М.П.Івченко [Івченко, с. 182], М. А. Жовтобрюх [СУМ Жовтобрюх, с. 123], Г.П.Півторак кваліфікують як окрему (четверту) групу явищ у ТР «артикуляційна класифікація приголосних за способом творення» і, відповідно, позначуваного його терміна [УМЕ, с. 39, 522]. Одні уналежнюють ці звуки до груп з термінологічним позначенням *зімкнено-фрикативний* п. з., інші – *зімкнено-щілинний* п. з. Щодо кваліфікації артикуляції африкатів та відповідного термінологічного позначення цього явища в мовознавстві у середині ХХ ст. тривала дискусія, засвідчена на сторінках монографічних праць: «Насамперед слід зауважити, що назви «зімкнено–щілинні» і «змично–щілинні» невідповідні для приголосних, які ми називаємо напіввідкритими, тому що при їх утворюванні нема комбінації змикання зі щілиною. Зате термін «змично–щілинні» дуже відповідний для тих приголосних, яким наші автори дають назву африкат, а про які М.А. Жовтобрюх справедливо каже: «Африката – це не два поєднані між

собою звуки, а один із складною змично–щілинною артикуляцією. Змична і щілинна вимова в ній органічно влиті» [СУМ Білодід, с. 102].

Тематичний ряд «артикуляційна система протиставлень» – це група термінів, яку свого часу Н.І.Тоцька виділила в окремий параметр класифікації – *за участю одного або двох фокусів* [СУМ Тоцька, с. 68], який означувала за допомогою понять *кореляційний ряд* (напр., *кореляційний ряд глухих – дзвінких приголосних, кореляційний ряд губна – передньоязикова – задньоязикова, кореляційний ряд зубна – альвеолярна, кореляційний ряд губна – передньоязикова, кореляційний ряд передньоязикова – середньоязикова, кореляційний ряд зімкнена – щілинна, кореляційний ряд носова – неносова, кореляційний ряд щілинна серединна – щілинна (бокова), кореляційний ряд щілинна – вібрант, кореляційний ряд щілинна – африката, кореляційний ряд зімкнена – африката, кореляційний ряд однофокусна – двофокусна* [СУМ Тоцька, с. 93-95]) і його партитивного відповідника *співвідносна пара / корелятивна пара* [СУМ Тоцька, с. 72].

Здебільшого джерельна база дослідження показує, що оперують термінами *парні п. з. / непарні п. з.* [Івченко, с. 183; СЛТ Слов'янський, с. 99; СЛТ Ганич, с. 180; СЛТ Єрмоленко, с. 121], *артикуляційна пара* [СУМ Бондар, с. 27]. Щодо корелятивної пари за глухістю / дзвінкістю було запропоновано поняття-термін *акустична пара* [СУМ Жовтобрюх, с. 120].

Ці видові поняття-терміни у працях з фонетики та фонології розгортаються у ряди гіперонімів ТР артикуляційної класифікації п. з. за глухістю – дзвінкістю, твердістю – м'якістю та способом творення.

Тематичний ряд «артикуляційна класифікація приголосних за дзвінкістю / глухістю». Цей ТР формують мовні одиниці, що позначають одну з додаткових класифікаційних ознак п. з. за способом творення, адже опозиційна пара термінів *дзвінкість* [СУМ Тоцька, с. 33; СУМ Бондар, с. 27] і *глухість* [Прокопова, с. 6; СУМ Тоцька, с. 33; СУМ Бондар, с. 27] характеризує звуки мови за результатами напруження / ненапруження (розслаблення) голосових зв'язок. Категорійні гіпероніми

підпорядковуюють гіпоніми – *дзвінкий* п. з. [СЛТ Кротевич, с. 45; ще – *слабий* Івченко, с. 183; СУМ Жовтобрюх, с. 120; СЛТ Слов'янський, с. 99; СЛТ Ганич, с. 61; СУМ Тоцька, с. 68; СУМ Плющ, с. 32; СЛТ Єрмоленко, с. 47; ; УМЕ, с. 522; СУМ Пономарів, с. 19; СУМ Ющук, с. 66] – *глухий* п. з. [ще – *сильний* СЛТ Кротевич, с. 35; Івченко, с. 184; СУМ Жовтобрюх, с. 120; СЛТ Слов'янський, с. 99; СЛТ Ганич, с. 48; СУМ Тоцька, с. 68; СУМ Плющ, с. 32; СЛТ Єрмоленко, с. 39; УМЕ, с. 522; СУМ Пономарів, с. 19; СУМ Ющук, с. 66], відповідно – *напружений* п. з. [СУМ Білодід, с. 189; СЛТ Слов'янський, с. 101] – *ненапружений* п. з. [СУМ Білодід, с. 189; СЛТ Слов'янський, с. 101].

У контексті **історичної фонетики** (давні історичні зміни приголосних) ТР «артикуляційна класифікація приголосних за дзвінкістю / глухістю» охоплює також терміни із процесуальною семантикою: *одзвінчення* п. з. – *оглушення* п. з. [Шевельов, с. 124; СЛТ Ганич, с. 160; СЛТ Єрмоленко, с. 110; УМЕ, с.424]. Ці терміни є гіперонімами до термінів *нейтралізація* п. з., *регресивна асиміляція*, пор.: «Один з різновидів *нейтралізації* глухих і дзвінких приголосних. О. п. є результатом впливу на глухий приголосний наст. дзвінкого (*регресивна асиміляція*)» [УМЕ, с.424; Прокопова, с. 43].

Тематичний ряд «артикуляційна класифікація приголосних за палатальністю» – це засоби характеристики звуків мови з особливостями місця їх творення, адже *палаталізація* [*пал'яталізація* – Тимченко, с. 61; СЛТ Кротевич, с. 115; Івченко, с. 184; Коструба 1963, с. 17-18; СУМ Жовтобрюх, с. 125; СУМ Білодід, с. 178; Шевельов, с. 124; ще *м'якість* – СЛТ Ганич, с. 142, 175; СУМ Тоцька, с. 63; ще *зм'якшення* – Михальчук; *пом'якшення* – Михальчук; СУМ Плющ, с. 33; СУМ Грищенко, с. 42; СЛТ Єрмоленко, с. 120; УМЕ, с. 452; СУМ Бондар, с. 28; Мойсієнко, с.301] виникає внаслідок додаткового підняття середньої частини спинки язика до твердого піднебіння [Прокопова, с.11]. Її результат – *палатальність* звука [Синявський, див. Прокопова, с. 38] / *непалатальність* звука

[Жовтобрюх 1976, с. 72], або корелятивна диференціація за термінологічним позначенням категорій *твердість / м'якість* [СУМ Тоцька, с. 33; СУМ Пономарів, с. 19; Мойсієнко, с.296]. Протилежний процес позначає термін *диспалаталізація* [СУМ Булаховський, с. 143; Шевельов; Мойсієнко, с.302].

В українській фонетиці з середини ХХ ст. завдяки проведеним експериментальним дослідженням усталилася кореляція за ознакою:

непалатальний, твердий п. з. [Синявський 1931, с. 179; Івченко, с. 184; Коструба 1963, с. 17-18; СЛТ Слов'янський, с. 103; СЛТ Ганич, с. 215; Матвіяс; СУМ Тоцька, с. 63; СУМ Плющ, с. 33; СЛТ Єрмоленко, с. 181; УМЕ, с. 522; СУМ Бондар, с. 28];

палаталізований (пом'якшений) [Синявський 1931, с. 179; Бузук 1929; СЛТ Кротевич, с. 115; Петличний 1956; Прокопова, с. 11, 38; Івченко, с. 184; СУМ Жовтобрюх, с. 126; СЛТ Ганич, с. 176; СЛТ Слов'янський, с. 103; СУМ Плющ, с. 33; СУМ Грищенко, с. 43; УМЕ, с. 452], *напівпом'якшений [півпалатальний –* Тимченко, с. 61; Синявський, с. 179; Прокопова, с. 11, 38; *ще – напівпалаталізований* Івченко, с. 184; СУМ Жовтобрюх, с. 126; СЛТ Ганич, с. 215; СУМ Тоцька, с. 63; СУМ Плющ, с. 33; СУМ Грищенко, с. 43; СЛТ Єрмоленко, с. 98, 120; УМЕ, с. 522], *напівм'який п. з.* [СУМ Бондар, с. 28], *ще – препалатальний п. з.* [УМЕ, с. 630];

палатальний, м'який п. з. [Тимченко, с. 61; Синявський, с. 179; Наконечний, с. 77; СЛТ Кротевич, с. 115; Прокопова, с. 11, 38; Івченко, с. 184; Коструба 1963, с. 17-18; СУМ Жовтобрюх, с. 125; СЛТ Слов'янський, с. 103; Матвіяс; СЛТ Ганич, с. 142, 176, 215; СУМ Тоцька, с. 63; *ще власне м'який –* СУМ Грищенко, с. 42; СЛТ Єрмоленко, с. 120; УМЕ, с. 522; СУМ Бондар, с. 28].

Дослідження артикуляції приголосних у зв'язку з процесами їхньої палаталізації, а також термінологічне позначення цих явищ, – одне з дискусійних питань української фонетики 20-30-х та 50-60-х рр. ХХ ст.

О.Н. Синявський одним із перших визначив три категорії палаталізації приголосних української мови. До першої уналежнив [т'], [д'], [н'], [л'], яким властивий максимальний ступінь пом'якшення. Вони можуть максимально пом'якшувати наступні приголосні. О.Н.Синявський називає їх палатальними й визначає артикуляцію таких приголосних як дорсальну. До другої категорії уналежнив приголосні [с'], [з'], [ц'], [дз']. Ступінь їх пом'якшення менший, ніж палатальних. За О. Н. Синявським, вони є *палаталізованими приголосними*. Третю ж категорію склала група всіх інших палаталізованих приголосних, а саме [р'], [ш'], [ж'], [ч'], [ж'], [п'], [б'], [ф'], [в'], [м'], [к'], [г'], [х'], [г'], які найменше підлягають пом'якшенню, тому їх можна вважати з артикуляційно–акустичного погляду приголосними *напівпом'якшеними* [Синявський 1929 б, с. 15-19].

Г.Ф. Шило пропонував розрізняти два ступені палаталізації – *напівпом'якшеність* [к'], [г'], [х'], [г'] у позиції перед [і] та *повне пом'якшення* приголосних в усіх інших позиціях [Шило, с. 230].

Л. І. Прокопова, розвиваючи теорію палаталізації приголосних О. Н. Синявського, запровадила термінологічну сполуку *ступінь палаталізації / м'якості приголосних* (три ступені пом'якшення в залежності від позиції приголосних) [Прокопова, с. 37; СУМ Плющ, с. 33; СУМ Бондар, с. 28].

З погляду **історичної фонетики**, процеси асиміляції приголосних у мовному потоці пояснюють – ТР «артикуляційна класифікація приголосних за палатальністю» – за допомогою термінів, у внутрішній формі яких зберігається динамічна ознака, процесуальність, що виявлялася у певній діахронії. Ідеться про вживання термінів *палатальна артикуляція, перша палаталізація п., друга палаталізація п., третя палаталізація п.* [Карпенко 1998; СЛТ Ганич, с. 175-176; Жовтобрюх 1976; Жовтобрюх 1980, с. 33, 46; УМЕ, с. 452], *депалаталізований (стверділий) приголосний* [Курило 1929; СЛТ Слов'янський, с. 103; Жовтобрюх 1980, с. 33], *непалаталізований (непом'якшений) приголосний* [СЛТ Слов'янський, с. 103],

депалаталізація [Жовтобрюх 1980, с. 28, 33; УМЕ, с. 452] як член опозиційної пари до «палаталізація».

Тематичний ряд «артикуляційна класифікація приголосних за наявністю голосу і шуму» – окрема група термінів [СУМ Тоцька, с. 68] для характеристики приголосних за корелятивними ознаками *шумність / сонорність* [СУМ Тоцька, с. 33], а саме:

сонорний п. з. [ще *сонант* – Тимченко, с. 67; Бузук 1929; СЛТ Кротевич, с. 175; Івченко, с. 183; СУМ Жовтобрюх, с. 120; СЛТ Слов'янський, с. 99; СУМ Білодід, с. 133; СЛТ Ганич, с. 215, 278; СУМ Тоцька, с. 68; СУМ Плющ, с. 32; СУМ Грищенко, с. 46-47; СЛТ Єрмоленко, с. 206; СУМ Пономарів, с. 19; СУМ Ющук, с. 66];

шумний п. з. [Івченко, с. 183; СУМ Жовтобрюх, с. 120; СУМ Білодід, с. 133; СЛТ Ганич, с. 215, 337; СУМ Тоцька, с. 68; СУМ Плющ, с. 32; СЛТ Єрмоленко, с. 206; УМЕ, с. 522; СУМ Пономарів, с. 19; СУМ Ющук, с. 66].

Останній термін є гіперонімом до термінів *дзвінкий п. з.*, *глухий п. з.* У СЛТ Кротевич свого часу подано додаткові характеристики шумних п. з. у термінах: «*Шумні приголосні класифікуються на основі ряду акустичних і фізіологічних ознак, що характеризують умови їх творення. Так, щодо сили творення, тобто ступеня напруженості артикулюючих органів, шумні приголосні можуть бути сильними (fortes) і слабкими (lenes)* [таке саме протиставлення: Івченко, с. 184]. *За наявністю чи відсутністю голосу розрізняють дзвінкі шумні приголосні, у творенні яких бере участь голос (напр., б, д, г, ж, з), і глухі шумні приголосні, які творяться без участі голосу (напр., п, т, к, ш, с)*» [СЛТ Кротевич, с. 220-221].

Корелятивний термін **сонорні п. з.** (зрідка засвідчено термін-корелят *несонорний п. з.* – УМЕ, с. 424) очолює ряд термінів-гіпонімів – *плавні ротові п. з.* [СЛТ Кротевич, с. 176; Івченко, с. 183; СЛТ Ганич, с. 183, 278; СЛТ Єрмоленко, с. 129; УМЕ, с. 522] ([л], [л'], [р], [р'], [в], [й]) та *носові п. з.* [СЛТ Кротевич, с. 66, 175-177; Івченко, с. 183; Коструба, с. 10; СУМ

Жовтобрюх, с. 124; СЛТ Ганич, с. 278; УМЕ, с. 522; СУМ Грищенко, с. 42; СУМ Бондар, с. 25] ([м'], [н], [н']).

Тематичний ряд «артикуляційна класифікація приголосних за наявністю або відсутністю носового забарвлення (назалізації)» виділено на засадах диференціації артикуляційних властивостей приголосних, запропонованих Н.І.Тоцькою [СУМ Тоцька, с. 68], пор. категорійні терміни *назалізованість / неназалізованість* [СУМ Тоцька, с. 68; СУМ Бондар, с. 40]. Таку групу термінів не всі виділяють як окрему, але всі дослідники послуговуються поняттями-термінами *назалізація* [СЛТ Єрмоленко, с.102; УМЕ, с. 390-391], *назалізований звук* [СЛТ Слов'янський, с. 103], корелятивними термінами *назальний – неназальний* [СЛТ Слов'янський, с. 103], *носовий – неносовий* г. (п.) з. [СЛТ Кротевич, с. 135; СЛТ Слов'янський, с. 103; Коструба, с. 18-19; СУМ Пономарів, с. 19]. Цей ТР перебуває у партитивно-корелятивних відношеннях з одним із складників попереднього ТР («носовий п. з.»).

Тематичний ряд «класифікація звуків за позицією у слові» становить ряд опозицій, що були зафіксовані ще у СЛТ Слов'янський, а саме: *початкова позиція, позиція на початку слова; внутрішня позиція, позиція всередині слова; кінцева позиція, позиція на кінці слова* [СЛТ Слов'янський, с. 123; Мойсієнко, с.84]; *переднаголошена позиція, позиція перед наголосом; післянаголошена позиція, позиція після наголосу; наголошена позиція, позиція під наголосом; ненаноголошена позиція; передпазуальна позиція, позиція перед паузою; післяпазуальна позиція, позиція після паузи; інтервокальна позиція* [СЛТ Слов'янський, с.125; Мойсієнко, с.84]; *інтерконсонантна позиція, позиція між приголосними* [СЛТ Слов'янський, с.127]; *препалатальний голосний / постпалатальний голосний* [СЛТ Слов'янський, с.117].

2.1.3. ТГ «функціональна фонетика». Ядерним поняттям-терміном функціональної фонетики є **фонема**, тобто 'звук як функціональна одиниця мови', 'узагальнена звукова одиниця будови слів, тобто морфем і

форм слів', 'звук-тип' [Тимченко, с. 88; СУМ Булаховський, с. 126; Москаленко, с.6; СЛТ Кротевич, с. 204; Ковалик 1956; Прокопова, с. 6, 21-22; Івченко, с. 160; Коструба 1963, с. 24; Коструба 1965; Жилко 1963, с. 6; СУМ Жовтобрюх, с. 103, 104; СУМ Білодід, с. 47; Перебийніс 1970, с. 6, 8; Тоцька 1973, с. 29; СЛТ Слов'янський, с. 83; Дорошенко, с. 57; СЛТ Ганич, с. 321; СУМ Тоцька, с. 21; Семчинський, с. 151; УМЕ, с.762; СУМ Плющ, с. 44; СУМ Пономарів, с. 24; Кочерган, с. 75; СУМ Грищенко, с. 22; СУМ Ющук, с. 73; СУМ Бондар, с. 65], «за допомогою якої розпізнаються наділені значенням частини слова, окремі слова та їхні граматичні форми» [СЛТ Єрмоленко, с. 192].

Термін активно функціонував вже на початку ХХ ст. у наукових статтях, зокрема у дослідженнях Є. К. Тимченка [Тимченко, с. 62-63, 88: визначив 7 фонем], О.Н. Синявського [Синявський 1929], О. Б. Курило [Курило 1930], І. П. Сунцової [Сунцова, с. 113 та ін.] та ін.

З кінця 50-х рр. у лінгвістиці кодифіковано дві типові дефініції *фонем*, підтримувані в дальшому: 1) «найменша звукова одиниця мови, яка служить для творення і розрізнення слів та їх форм, тобто виконує в тій чи іншій мові смислорозрізняючу і словорозпізнавальну функцію» [СЛТ Кротевич, с. 204; СЛТ Ганич, с.321; СЛТ Єрмоленко, с. 192; УМЕ, с. 699], 2) «гранична одиниця лінійного фонетичного членування мовного потоку» [СУМ Тоцька, с. 24].

У 60-70-х рр. В. С. Перебийніс під впливом ідей структуралізму, зокрема двоступеневої фонології С. К. Шаумяна, застосовувала поняття-термін *фонемоїд* [Перебийніс 1970, с. 6, 8] на позначення варіанта фонем. Для термінологічного означення головного вияву фонем, її сильної позиції, вживали термінологічну сполуку *абстрактна фонема* («конкретні фонемоїди є субстратами конкретних фонем, які об'єднуються в абстрактній фонемі»), а для інших варіантів – *конкретна фонема* [Перебийніс 1970, с. 9, 14], для найдрібніших дискретних одиниць – *субстантив фонем* [Перебийніс 1970, с. 9], що їх далі конкретної праці вже не застосовували.

У 80-х Н. І. Тоцька послуговувалася поняттям *гіперфонема* («гіперфонема» звукової одиниці, яка не може бути визначена через неможливість вживання її в сильній позиції» [СУМ Тоцька, с. 31; Кочерган, с. 87], якому в попередній період відповідав термін *архіфонема* [СЛТ Слов'янський, с. 97; Семчинський, с. 162]. Їх Н.І.Тоцька кваліфікує як прояви *нейтралізації* [Тоцька 1973, с.59; див. також: Семчинський, с. 162].

Як термін функціонально навантаженої мінімальної одиниці мови *фонема* пов'язана з термінами вищого ступеня абстрактності – реалізація (*фонетична реалізація* [СЛТ Слов'янський, с. 85;]), система (*фонологічна система* [Жилко 1963, с. 4; СЛТ Слов'янський, с. 85; УМЕ, с. 764; СУМ Бондар, с. 70]), функція (*дистинктивна – перцептивна (розпізнавальна), сигніфікативна (смыслорозрізнявальна), делімітативна (розмежувальна), кульмінаційна (вершиноутворююча) функції – функціональне навантаження фонем* [СЛТ Слов'янський, с. 87, 97; ще *ідентифікаційна (словопізнавальна) – Тоцька 1973, с.45; ще конститутивна – Коструба 1965; СЛТ Ганич, с. 110; Семчинський, с. 152; Кочерган, с. 75]), які як загальнонаукові поняття-терміни використовувані для пояснення внутрішньої форми терміна «фонема». З-поміж названих термінологічних одиниць «фонологічна система» – видове поняття 'сукупність фонем певної мови в їхніх взаємозв'язках' [УМЕ, с. 764]. В.С. Семчинський наголошував на нелінійності фонологічної системи мови та її двох'ярусності: нижчий ярус створений диференційними ознаками фонем, а вищий – фонемами, які є поєднанням різних диференційних ознак [Семчинський, с. 160].*

Саме системність фонем (дефінітивні синоніми *система звукових протиставлень = система фонем* [СЛТ Слов'янська, с. 97]) спонукала до пошуку адекватних термінів на позначення ієрархічної взаємодії цих одиниць мови та ознак їх диференціації. Вони становлять тематичні групи термінів:

1. ТГТ «фонемний ряд».
2. ТГТ «ознаки фонем».
3. ТГТ «система фонем».

4. ТГТ «фонеми в мовному потоці».

2.1.3.1. ТГТ «фонемний ряд». Ця ТГТ ядерна і об'єднує синонімічні термінологічні словосполучення: *фонемний ряд*, або *звукове поле фонем* [Жилко 1963, с. 6; Коструба 1965, с.21; Жилко 1968; СУМ Білодід, с. 222; Жилко 1968, с.23; СЛТ Ганич, с. 113; Залеський, с. 17, 81; СЛТ Єрмоленко, с. 192; ще *фонемний ряд (поле)* – СУМ Бондар, с. 80], *фонемний інвентар*, *інвентар фонем* [СЛТ Слов'янська, с. 97], *фонемний ланцюжок* [Багмут 2000, с.55], *діапазон алофонів* [Тоцька 1973, с. 49], *звуковий ряд* [Кочерган, с. 82; СУМ Бондар, с. 67]. Розрізняють ще опозиційні терміни *маркований (позначений ряд)* / *немаркований (непозначений) ряд* [СЛТ Слов'янська, с. 97].

Оскільки фонемні ряди ґрунтуються на бінарних властивостях найменших звукових одиниць мови, диференційованих за певними ознаками, то передбачено, що поняття-термін «фонемний ряд» охоплює варіанти фонем, які також неоднакові. Отже, ядерне поняття виокремленої ТГТ перебуває у партитивних відношеннях з терміном *варіант фонем*. Цей гіперонім має гіпонімічні опозиційні кореляти: *головний (основний, незалежний) варіант*, *головний (основний) вияв* [фонем], *основний алофон* [ще *типовий* – СУМ Булаховський, с. 126; Прокопова, с.54, 55; Івченко, с. 160; Тоцька 1973, с.89; Перебийніс 1970, с. 11-12; Тоцька 1973, с.49; Залеський, с. 59; Семчинський, с. 153; Карпенко 1998; Карпенко, с. 64], *зрідка – ядро фонем* [Жилко 1963, с. 6] / *залежний варіант*, або *варіант (відтінок) фонем*, *алофон (факультативний, позиційний, комбінаторний)*. П.П. Коструба свого часу застосовував до пояснення такої кореляції семантичні терміни: основні варіанти = звукові синоніми, додаткові = звукові омоніми [Коструба 1965; див. також: СУМ Білодід, с. 222].

Другий член опозиційної пари має гіпоніми – *факультативний варіант*, *комбінаторний варіант*, *позиційний варіант*, *додатковий варіант*, *стилістичний варіант* [СУМ Булаховський, с. 126; СЛТ Кротевич, с.23; Прокопова, с.54; Ковалик 1956; Коструба, с. 24, 25; СУМ Жовтобрюх,

с. 105; СУМ Білодід, с. 220-221; Перебийніс 1970, с. 28; Тоцька 1973, с.49; СЛТ Слов'янський, с. 83, 85; Тоцька 1973, с. 48-50; Бевзенко, с. 3; СЛТ Ганич, с. 14, 31, 33, 49; Семчинський, с. 153; Кочерган, с. 80; СЛТ Єрмоленко, с. 27, 192; УМЕ, с. 19, 699, 767; Багмут 2000, с. 43; СУМ Грищенко, с. 24; СУМ Бондар, с. 77-78; СУМ Ющук, с.75-77].

У працях з фонетики ці терміни одночасно не вживалися. У 50-60-х рр. кодифіковано термінологічну кореляцію «фонема – *варіант (відтінок) фонем*» («Фонема і варіант фонем в певному розумінні являють собою те саме, один і той самий звук, що видозмінюється в залежності від умов його функціонування в мові, у певній позиції» [СЛТ Кротевич, с. 204; СУМ Білодід, с. 220; див. також: СЛТ Слов'янська, с. 83; СЛТ Єрмоленко, с. 192]. Через десять років після виходу словника лінгвістичних термінів заг. ред. Є. В. Кротевича словникова стаття у подібному лексикографічному джерелі Д. І. Ганича, І. С. Олійника вже охоплює термінологічні поняття *головний вияв фонем*, дефінітивні ототожнення *фонема = звуковий тип* (за Л. В. Щербою) [Коструба, с. 23; Ковалик 1956; Перебийніс 1970, с.6; СУМ Тоцька, с. 21; СЛТ Ганич, с. 321]. Н. І. Тоцька відзначала: «Конкретний вияв кожної фонем в мовному потоці називається відтінком, або алофоном фонем»; дослідниця використовувала терміни *варіація фонем* і *варіант фонем* [СУМ Тоцька, с. 26, 31; ще див.: СЛТ Ганич, с. 33; Карпенко, с. 64; СУМ Бондар, с. 80; СУМ Ющук, с.75]. До речі, термін «варіація фонем» був запропонований представниками Московської фонологічної школи [200]. Академічні видання кодифікують терміни на позначення типів варіантності: *додатковий (позиційний), комбінаторний, факультативний* [СУМ Білодід, с. 221-222; УМЕ, с. 699], а також *додаткова дистрибуція* [Перебийніс 1964, с. 12; Залеський, с. 25; СУМ Тоцька, с. 26; Семчинський, с. 159; Карпенко, с. 65; СУМ Бондар, с. 80].

2.1.3.2. ТГТ «ознаки фонем». 2.1.3.2.1. ТПТ «типологія фонемоутворювальних ознак фонем». Ядерне поняття цієї ТГТ – *ознаки фонем* [СУМ Бондар, с. 67–69], оскільки саме система протиставлень і

забезпечує побудову ієрархії фонем в опозиційних парах: *дистинктивна (диференціальна, розрізнявальна) властивість (риса, ознака), іррелевантна властивість (риса, ознака), інгерентна властивість (риса, ознака)* [Прокопова, с.54; Жилко 1963, с. 6; СУМ Білодід, с. 222; Тоцька 1973, с. 45, 46; СЛТ Слов'янський, с. 87-95; СЛТ Ганич, с. 62; Залеський, с. 13; СУМ Тоцька с. 30; Карпенко, с. 66; Кочерган, с. 75; СЛТ Єрмоленко, с. 48; ще *сигніфікативна* – СУМ Грищенко, с. 22-23; *диференційна та інтегральна ознака* – СУМ Ющук, с.75].

Ці ознаки та їхні комбінації по-різному представлені у джерельній базі дослідження. У роботі використано класифікацію гіперо-гіпонімічних співвідношень термінів узагальнювальної кодифікаційної праці СЛТ Слов'янський:

Таблиця 2.4.

ТПТ «типологія фонемоутворювальних ознак фонем» за СЛТ Слов'янський

Ознака фонем	Комбінації ознак
Ознака сонорності [СЛТ Слов'янська, с. 87, 89, 91]	Вокальний; вокальність + Невокальний – невокальність – Консонантний, консонантність + Неконсонантний, неконсонантність – Компактний, компактність + Некомпактний, некомпактність – Дифузний, дифузність + Недифузний, недифузність – Напружений, напруженість + Ненапружений, ненапруженість – Дзвінкий, дзвінкість + Глухий, глухість – Назальний, носовий, назальність + Неназальний, неносовий, неназальний –

	<p>Неперервний, неперервність + Перервний, перервність – Яскравий, різкий, яскравість, різкість + Неяскравий, нерізкий, неяскравість, нерізкість – [СЛТ Слов'янська, с. 87, 89, 91; Семчинський, с. 156-158; Кочерган, с. 85].</p>
<p>Тональна ознака (риси), тональна властивість [СЛТ Слов'янська, с. 93]</p>	<p>Низькотональний, низька тональність + Високотональний, висока тональність – Бемольний, бемольність + Небемольний, небемольність – Дієзний, палаталізований, дієзність, палаталізованість + Недієзний, непалаталізований, недієзність, непалаталізованість – [СЛТ Слов'янська, с. 93; Семчинський, с. 156-158; Карпенко 1998; Кочерган, с. 85].</p>
<p>Просодична ознака (риси) [СЛТ Слов'янська, с. 95]</p>	<p>Тональна ознака (риси) Силова ознака (риси), ознака інтенсивності Квантитативна (часокількісна) ознака (риси) [СЛТ Слов'янська, с. 95; Семчинський, с. 156-158; Кочерган, с. 85].</p>

У СУМ Бондар виокремлено чотири групи бінарних (фонемоутворюючих [СУМ Бондар, с. 70]) ознак фонем, що ґрунтуються

на тих самих комбінаціях ознак, але закріплених за типами ознак, названими іншими термінами, пор.:

Таблиця 2.5.

ТПТ «типологія фонемоутворювальних ознак фонем» за СУМ Бондар

Ознака фонему	Комбінації ознак
Класифікаційні ознаки [СУМ Бондар, с. 67-68]	Вокальний; вокальність + Невокальний – невокальність – Консонантний, консонантність + Неконсонантний, неконсонантність – (дифференціація голосних, сонорних, шумних п. ф. ²) [СУМ Бондар, с. 67-68].
Диференційні ознаки [СУМ Бондар, с. 68; див. також: СУМ Білодід, с. 222; Перебийніс 1970, с. 48; СЛТ Ганич, с. 49; УМЕ, с. 767], тобто ознаки, пов'язані з артикуляторно-акустичними властивостями фонем як типів певних артикуляторно-акустичних властивостей звуків.	Компактний, компактність + Некомпактний, некомпактність – Дифузний, дифузність + Недифузний, недифузність – Напружений, напруженість + Ненапружений, ненапруженість – Дзвінкий, дзвінкість + Глухий, глухість – Назальний, носовий, назальність + Неназальний, неносовий, неназальний – Неперервний, неперервність + Перервний, перервність – Яскравий, різкий, яскравість, різкість + Неяскравий, нерізкий, неяскравість,

² Далі «приголосна фонема» подаємо скорочено як п. ф.

	<p>нерізкість –</p> <p>Низькотональний, низька тональність</p> <p>+</p> <p>Високотональний, висока тональність</p> <p>–</p> <p>Небемольний, небемольність –</p> <p>Дієзний, палаталізований, дієзність, палаталізованість +</p> <p>Недієзний, непалаталізований, недієзність, непалаталізованість –</p> <p>Силова ознака (риса), ознака інтенсивності</p> <p>Квантитативна (часокількісна) ознака (риса) [СУМ Бондар, с. 68].</p>
Інтегральні ознаки [СУМ Бондар, с. 68; див. також: СЛТ Ганич, с. 95]	(будь-яка з ознак, що не має парної для певної фонемі)
Нульові ознаки [СУМ Бондар, с. 68]	(ознаки, що не можуть бути використані для характеристики фонемі)

У процесі розвитку фонетики як науки відбулося уточнення кореляції до терміна «ознаки фонем». П.П. Коструба пропонував корелятом терміна «диференційна ознака» вважати терміни *супровідна ознака*, *надлишкова ознака* [СУМ Білодід, с. 222], *нульова ознака* (ті, що не мають значення для фонематичної класифікації) [СУМ Бондар, с. 68], або *недиференційна ознака* [Тоцька 1973, с.61]. За УМЕ розрізняють, крім диференційних, *постійні і змінні ознаки* [УМЕ, с. 767]. Корелятом термінологічної сполуки «диференційна ознака» є поняття-термін *нейтралізація (позиційна нейтралізація)* ‘втрата такої ознаки’, ‘нуль ознаки’ [Жилко 1963, с. 32; СУМ Білодід, с. 223; Жилко 1968, с.17; СЛТ Слов’янська, с. 97; СУМ Бондар, с. 71; СУМ Ющук, с.76].

Термін «диференційна ознака» як один із ключових термінів ТПТ «типологія ознак фонем» є партитивним у ТМТ **«фонологічна парадигматика»**, оскільки сама розрізнявальна ознака є внутрішньою для тієї чи іншої фонематики-типа. Отже, у репрезентації ТМТ «фонологічна парадигматика» слід враховувати наявність протиставлень у системі фонем, а також парність опозицій, що вони утворюють. Відповідно виділяють два ТР:

1) з ядерним терміном **фонологічна кореляція** [СЛТ Слов'янська, с. 95] та його синонімічними варіантами *фонематична одмінність* [Синявський 1929, с. 10], *фонемне розрізнення* [Жилко 1963, с. 9], *фонологічна опозиція*, *фонематичне протиставлення* [СУМ Білодід, с. 235; Перебийніс, с. 48; Залеський, с. 13; Семчинський, с. 155; Кочерган, с. 82; СУМ Бондар, с. 71] з гіпонімічними різновидами *кореляція за м'якістю і твердістю*, *кореляція за участю голосу (за дзвінкістю-глухістю)* [Ковалик 1956; Жилко 1963, с. 32; СУМ Білодід, с. 223; СЛТ Слов'янська, с. 97; СЛТ Ганич, с. 113; Семчинський, с. 155; СУМ Ющук, с.75; Мойсієнко, с.302], *корелянт* [СУМ Білодід, с. 259], *кореляційний ряд* [СУМ Тоцька, с. 92; Семчинський, с. 155];

2) з гіперонімом **корелятивна пара** (*мінімальна пара* [Тоцька 1973, с. 55; Дорошенко, с. 57; Семчинський, с. 160; СУМ Грищенко, с. 26; СУМ Бондар, с. 71, 76, або *ряд фонем* – СУМ Ющук, с.75], а саме – *парна опозиція* [СУМ Бондар, с. 71], *непарна фонема / парна фонема* [СУМ Білодід, с. 223, 224; СЛТ Слов'янська, с. 95], *фонемна пара* [Шевельов, с. 113; СУМ Бондар, с. 76].

Деякі дослідники із загального мовознавства послуговувалися іншою парадигмою термінів цього ТМТ. С. В. Семчинський пропонував розрізняти **проривні, градуальні та еквіполетні фонематичні протиставлення** [Семчинський, с. 156], покликаючись на праці Московської фонологічної школи (М.С. Трубецької). М.П. Кочерган пропонував ряди опозицій об'єднувати терміном **фонологічна парадигматика**: «*Фонологічна парадигматика становить собою систему фонемних опозицій, серед яких*

виділяються два основні типи: **диз'юнкція** – протиставлення за декількома диференційними ознаками і **кореляція** – протиставлення за однією диференційною ознакою» [Кочерган, с. 83], а також *одномірні / багатомірні опозиції, привативні* (гіпоніми – *пропорційні та ізольовані*), *градуальні* (або *ступінчасті*), *еквіполентні* (рівнозначні), *корелятивні опозиції* за характером протиставлення [Там само, с. 83-85].

2.1.3.2.2. ТПТ «позиційні ознаки фонем». Хоча в попередніх класифікаціях немає терміна «позиційна ознака», але вивчення варіантів фонем ґрунтується саме на них. Отже, є ядерний категорійний термін *позиційна ознака*, або *комбінаторика фонем, комбінаторна здатність фонем, комбінаторні можливості фонем, сполучуваність фонем, широта сполучуваності фонем* [Перебийніс 1970, с.79, 87, 137; СЛТ Слов'янська, с. 97], *оточення фонем* [Перебийніс 1970, с.197], за Н.І. Тоцькою, **дистрибуція** («Сукупність положень, у яких можлива дана фонема, називається її *дистрибуцією*») [СУМ Тоцька, с. 26, 31, 66; див. також: Перебийніс 1970, с. 11-12; Залеський, с. 25; ще *дефектна дистрибуція* – Семчинський, с. 154; СУМ Грищенко, с. 22; СУМ Бондар, с. 79; СУМ Ющук, с.76].

Ядерний гіперонім має гіпонімічні відповідники: *опозиційні термінологічні пари сильна позиція фонем / слабка позиція фонем, позиція під наголосом, позиція кінця слова, позиція початку слова, позиція перед голосним заднього ряду, ізольована позиція фонем* [*початкова, середня, кінцева* – Коструба 1965, с.21; СУМ Білодід, с. 236; Перебийніс 1970, с.90-113; Тоцька 1973, с.44, 58; СУМ Тоцька, с. 26, 29; Кочерган, с. 80; СУМ Бондар, с. 79], *початкова / кінцева фонема* [СЛТ Ганич, с. 321; Тоцька 1973, с.67], *позиційний алофон, комбінаторний алофон* [Тоцька 1973, с.48, 49; Залеський, с. 119; СУМ Грищенко, с. 24], *слабка / сильна фонема* [Жилко 1963, с. 34].

У фонетиці використовують ще терміни *препалатальний голосний, постпалатальний голосний* [СЛТ Слов'янська, с. 117].

2.1.3.2.3. ТПТ «позиційні зміни фонем». Гіперонімами цієї підгрупи є назви (в основному історичних) процесів *конвергенція / дивергенція / модифікація* [СЛТ Кротевич, с. 47, 81, 95; Шевельов, с. 110; СЛТ Ганич, с. 62] у сполученні з терміном «фонема», один із гіпонімів – *алофонічна дивергенція звуків* [СЛТ Ганич, с. 62]. У цій ТПТ й терміни на позначення результатів змінюваності фонем у процесі історичного розвитку – *дивергент, конвергент* [СЛТ Кротевич, с. 47, 81; СЛТ Ганич, с. 61].

2.1.3.3. ТГТ «система фонем». Акустичні ознаки звуків співвідносні з такими самими ознаками фонем, пор. визначення В.С.Перебийніс: «..система фонем – це модель звукової сторони мови» [Перебийніс 1970, с.205]. Отже, наведені вище відповідні класифікації термінів вживані і для структурування, опису фонологічної системи (*фонемного інвентаря мови* [Жилко 1963, с. 7], *фонемної системи* [Тоцька 1973, с.47], *фонематичної системи* [СУМ Плющ, с. 47]).

Для характеристики артикуляційних ознак засвідчено термін *кінема* («робота одного органа мовного апарату в утворенні звука. Наприклад, звук [п] твориться однією кінемою (губною), [б] – двома (губною і гортанною), [м] – трьома (губною, гортанною і носовою)») [СЛТ Ганич, с. 105].

За наявності / відсутності тих чи інших ознак фонема набуває загального категорійного значення, термінами вищого за абстрактністю порядку *фонематичність / нефонематичність* [Коструба 1962, с.112; Жилко 1963, с. 3; СУМ Білодід, с. 227, 234; Тоцька 1973, с.55-57; СУМ Грищенко, с. 26] та їхніми синонімами з конкретнішим значенням *фонематичне значення* [СУМ Білодід, с. 231], *фонологічний характер звука* [СУМ Білодід, с. 233], *фонематична самостійність* [Ковалик 1956; Ковалик, с.6; СУМ Білодід, с. 238; СУМ Грищенко, с. 32]. Свого часу О.І.Бондар запропонував до послуговування поняття-термін *ступені фонематичності: нормальний ступінь фонематичності, середній ступінь фонематичності, слабкий ступінь фонематичності* [Бондар].

За певними дистинктивними ознаками визначають статус *окрема фонема* [Синявський 1929, с. 8; Перебийніс 1964, с. 11, 24; Жилко 1963, с. 8; СУМ Білодід, с. 229], *самостійна фонема* [Йогансен, с. 68; Перебийніс 1970, с. 11-12; Коструба 1962, с.113], *напівсамостійна фонема* [Йогансен, с.68].

Крім того, В.С.Перебийніс диференціювала фонему на *центральної (голосні)* та *маргінальні (приголосні)* [Перебийніс 1970, с.48].

Як специфічні, застосовувані саме у функціональній фонетиці, кваліфікують терміни, співвідносні з історією питання – вироблення класифікацій голосних і приголосних фонем. Із ключовим поняттям «система фонем» співвідносні терміни [пор.: Семчинський, с. 163]:

1. ТПГ «система вокалізму».
2. ТПГ «система консонантизму».

2.1.3.3.1. ТПГ «система вокалізму». Щодо *системи вокалізму / системи голосних фонем* [Петличний 1956; СУМ Булаховський, с. 126, 138; Жилко 1963, с. 32; СУМ Білодід, с. 256; Залеський, с. 13; Семчинський, с. 163; СУМ Бондар, с. 70] засвідчено терміни – *дванадцятифонемна система українського вокалізму* (О.Н.Синявський, О.В.Ісаченко), *одинадцятифонемна система голосних* (О.Б.Курило, крім ненаголошеного /e/), *семифонемна система голосних фонем* (Є.К.Тимченко,), *п'ятифонемна система українського вокалізму* (В.С.Перебийніс), *шестифонемна система голосних / шестифонемна система вокалізму* (І.П. Сунцова [Сунцова], М.Ф. Наконечний, М. Йогансен, І. Троян, Г.Ф.Шило, І.З. Петличний, Т.О. Бровченко, М.А. Жовтобрюх, Ф.Т. Жилко, П.П. Коструба, Н.І. Тоцька, В.С. Перебийніс, І.І. Ковалик і до наших днів [Шило, с. 229; СУМ Булаховський, с. 138-141; Петличний 1956; Бровченко, с. 28; Ковалик, с. 12, 14; Петличний, с. 15-16; Жилко 1963, с. 8, 11, 35; СУМ Білодід, с. 230; Тоцька 1973, с.81; Бевзенко, с. 3]).

2.1.3.3.2. ТПГ «система консонантизму». Щодо системи консонантизму використовують загальний термін *приголосна фонема*,

система приголосних фонем [Петличний 1956; СУМ Булаховський, с. 126; Жилко 1963, с. 32; СУМ Білодід, с. 256; СУМ Тоцька, с. 92; Семчинський, с. 163]. Власне класифікації щодо їхнього кількісного наповнення і зарахування фонем до тих чи інших груп неусталена у 20-60-ті рр. ХХ ст. Тому кількісний склад тих чи інших груп і підгруп різний (від 30 до 90) [СУМ Білодід, с. 230-232]. Для акустичної характеристики системи консонантизму використовують ті самі терміни, що й у відповідних розділах фонетики.

2.1.3.4. ТГТ «фонем в мовному потоці». Ця ТГТ складається з двох тематичних підгруп термінів:

1. ТПТ «звуковий закон».
2. ТПТ «модифікація фонем».
3. ТПТ «чергування фонем».

2.1.3.4.1. ТПТ «звуковий закон». Функціональне, або соціальне, навантаження фонем у мовному потоці підпорядковане дії певних мовних закономірностей – звукових законів (фонетичних законів), тобто «регулярності звукових відповідностей між структурними різновидами тих самих слів в одній мові або у споріднених мовах; послідовним історичним змінам певних *звуків*, які приводять до виникнення таких відповідностей; правилам, які визначають умови, час і поширеність звукових змін, що зумовлюють такі відповідності» [УМЕ, с. 201-202]. Гіперонім *звуковий закон* [Михальчук; Жилко 1963, с. 9; СЛТ Ганич, с. 83; *фонетичний закон* – Михальчук; Івченко, с. 173; Жовтобрюх 1979, с. 45; Карпенко, с. 59; СУМ Ющук, с. 83; Орел, с. 17-18] має гіпонімні відповідники: *звуковий закон типу чергувань* [УМЕ, с. 201] – *звуковий закон переходу палаталізованих задньоязикових* [g'], [k□], [x'] *перед голосними перед. ряду* [ē], [ě], [ĭ], [□□], [ь] *в м'які шиплячі* [дж'], [ч□], [ш'] [УМЕ, с. 201], *звуковий закон переходу нових палаталізованих* [g□], [k□], [x□] *перед голосних перед. ряду* ě, ĭ *в м'які свистячі* [z'], [ц'], [c□] [УМЕ, с. 201]; *закон занепаду редукованих голосних*; *закон відкритого складу*; *закон асиміляції приголосних за дзвінкістю* –

глухістю [СЛТ Ганич, с. 322; Жовтобрюх 1979, с. 11]; закон зростаючої звучності (гучності) [Коструба, с.32; СУМ Білодід, с. 371; Карпенко, с. 58]; акцентологічний закон – закон Фортунатова – де Соссюра [Булаховський 1977, с. 326; Скляренко 1969, с. 3; Жовтобрюх 1979, с. 334]; закон складового сингармонізму [Жовтобрюх 1979, с. 101; Карпенко 1998], фонематичний закон [Орел, с. 17-18]. Терміни на позначення одних звукових законів враховують у порівняльно-історичній фонетиці (мовознавстві), інші – у ширшому контексті, зокрема у галузях орфоєпії, орфографії, етимології. До таких термінів на позначення звукових законів зараховують такі, як *асиміляція, акомодация, субституція, дисиміляція, епентеза, дієреза*. Проте, як відзначає І. П. Ющук, «до звукових законів не можна зарахувати метатезу та гіперизм, оскільки вони проявляються нерегулярно» [СУМ Ющук, с. 83].

2.1.3.4.2. ТПТ «модифікація фонем». В основі, ядрі, цієї ТПТ поняття – *фонетична трансформація* [Карпенко 1998], *фонетичні комбінації* [Тимченко 1927, с.50] та гіпоніми *комбінаторні зміни звуків / позиційні зміни звуків* (позиційне чергування) [СЛТ Кротевич, с. 81; Карпенко 1998; Карпенко, с. 58; УМЕ, с. 13, 501; СУМ Ющук, с. 79], *комбінаторна / позиційна модифікація фонем* [СЛТ Кротевич, с. 95; СУМ Тоцька, с.96; СУМ Грищенко, с. 50], *фонологічна / нефонологічна мутація* [Орел, с. 20].

Гіпонімами у ТМТ «комбінаторна модифікація фонем» є:

1) *коартикуляція* ‘Якщо звуки вимовляються у безпосередній послідовності в ряд, то відбувається своєрідне накладання артикуляції кінцевої й початкової фаз сусідніх звуків або й цілих звуків’ [СЛТ Слов’янська, с. 153; СУМ Тоцька, с.96; Багмут 2000, с. 140; СУМ Грищенко, с. 50];

2) *асиміляція, уподібнення* [Тимченко 1927, с.51] ‘збіг рекурсії звука з екскурсією наступного звука обумовлює явище асиміляції’ [СЛТ Кротевич, с. 17, 144; СЛТ Слов’янська, с. 153; СУМ Тоцька, с.96; СЛТ Єрмоленко, с. 19]; ‘фонетичні комбінації’ [Тимченко, с.51]; ‘взаємне пристосування звуків один до одного в потоці мовлення’ [СЛТ Єрмоленко, с. 19];

‘артикуляційне уподібнення звуків один одному в межах слова або словосполучення’ [СУМ Білодід, с. 209; *приподібнення* – Шевельов, с. 872; УМЕ, с. 33; СЛТ Ганич, с. 21] з наступним ступенем розрізнення видів – **прогресивна і регресивна; вокальна, або гармонійна, асиміляція (гармонія голосних, сингармонізм** [СЛТ Кротевич, с. 151; Москаленко, с. 38; Івченко, с. 181; СУМ Жовтобрюх, с. 102, 117, 142; Шевельов, с. 276; СЛТ Ганич, с. 248; Брахнов, с.4; Карпенко, с. 52; УМЕ, с. 93; СУМ Плющ, с. 34; СУМ Грищенко, с. 50, 54; СУМ Пономарів, с. 18; СУМ Ющук, с. 79]) [*ще часткова асиміляція, повна асиміляція, контактна асиміляція, дистантна асиміляція, асиміляція на відстані* – СЛТ Кротевич, с. 18; Івченко, с. 191; СЛТ Ганич, с. 21; СЛТ Слов’янська, с. 155, 157; СУМ Тоцька, с.104; СЛТ Єрмоленко, с. 19, 36; СУМ Плющ, с. 34; СУМ Бондар, с. 85]; *асиміляція за глухістю – дзвінкістю* [Брахнов, с.14; Івченко, с. 191; СЛТ Слов’янська, с. 153; СУМ Білодід, с. 209; Карпенко, с. 54; СУМ Плющ, с. 34; СУМ Пономарів, с. 18; *ще оглушення / одзвінчення приголосних* – СЛТ Ганич, с. 160; Брахнов, с.4; СЛТ Єрмоленко, с. 19, 110; УМЕ, с. 424; СУМ Бондар, с. 85; Мойсієнко, с.322], *асиміляція за твердістю – м’якістю* [Івченко, с. 191; СУМ Білодід, с. 215; СЛТ Слов’янська, с. 153; Карпенко, с. 54; СЛТ Єрмоленко, с. 19; СУМ Плющ, с. 34; СУМ Пономарів, с. 18; СУМ Бондар, с. 86; Мойсієнко, с.322], або гіперо-гіпонімічний ТР *артикуляційна асиміляція – асиміляція за місцем творення, асиміляція за способом творення* [Івченко, с. 191; СУМ Білодід, с. 214; СЛТ Слов’янська, с. 155; Карпенко, с. 54; СУМ Плющ, с. 34; СУМ Пономарів, с. 19; Мойсієнко, с.334]. У середині ХХ ст. уживали термін *асиміляційне явище* [Прокопова, с. 5-6], широко вживаний термін *асимілятивна зміна* [СУМ Плющ, с. 36].

На початку ХХ ст. ряд термінів до гіпероніма «асиміляція» був таким: *прогресивна асиміляція / регресивна асиміляція, обопільна асиміляція, органічна асиміляція, гармонійна асиміляція; повна асиміляція / часткова асиміляція (акомодація); асиміляція гортанкова, або асиміляція в фонації; носова асиміляція, язикова асиміляція, губна асиміляція* [Тимченко, с. 64-66].

Різновиди *повної регресивної асиміляції* [СЛТ Єрмоленко, с. 130-131] позначають терміни *фонетичне подовження, подовження приголосного* [СУМ Жовтобрюх, с. 152; СУМ Плющ, с. 36; СЛТ Єрмоленко, с. 130; УМЕ, с. 498], *стягнення звуків* [Михальчук; СЛТ Кротевич, с. 187], члени ТР – *подовжений приголосний звук* [Ковалик 1956; СЛТ Єрмоленко, с. 130], або *здвоєний приголосний звук* [СУМ Плющ, с. 39]. Різновид *часткової асиміляції* позначає термін *умлаут* [СЛТ Кротевич, с. 201; СЛТ Ганич, с. 316];

3) *дисиміляція, розподібнення* [Тимченко, с.51, 67; СЛТ Кротевич, с. 47; Івченко, с. 192; СУМ Жовтобрюх, с. 143, 151; СЛТ Слов'янська, с. 157; Карпенко, с. 52; Шевельов, с. 143; СЛТ Єрмоленко, с. 47; СУМ Плющ, с. 34; СУМ Грищенко, с. 51; СУМ Ющук, с. 79] з гіпонімами – *контактна дисиміляція, дистантна дисиміляція, дисиміляція на відстані* [ще *дисиміляція графічна* - СЛТ Ганич, с. 62; СЛТ Слов'янська, с. 157], *дисиміляція голосних, дисиміляція приголосних, дисиміляція синхронічна, графічна дисиміляція, прогресивна дисиміляція / регресивна дисиміляція* [СЛТ Кротевич, с. 47; СУМ Жовтобрюх, с. 143, 151; СЛТ Ганич, с. 62; СЛТ Єрмоленко, с. 47; УМЕ, с. 142];

4) *акомодація* ‘пристосування голосних і приголосних’ [СЛТ Кротевич, с. 19; СУМ Білодід, с. 237; СЛТ Ганич, с. 10; СУМ Тоцька, с.96; СЛТ Ганич, с. 10; Карпенко, с. 52; СЛТ Єрмоленко, с. 11-12; УМЕ, с. 18, 33; СУМ Грищенко, с. 51; СУМ Ющук, с. 80] з наступним ступенем розрізнення видів – *прогресивна і регресивна; акомодація голосних до твердих приголосних, акомодація голосних до м'яких приголосних* [СУМ Тоцька, с.98, 99; СЛТ Єрмоленко, с. 11-12; УМЕ, с. 18];

5) *лабіовеляризація, лабіалізація / делабіалізація, веляризація* [голосних] [Тимченко, с.63; СЛТ Кротевич, с. 23; СУМ Булаховський, с. 139; Івченко, с. 196; СЛТ Ганич, с. 116; СУМ Білодід, с. 77; СЛТ Слов'янська, с. 153; Шевельов, с.302; Тоцька 1973, с. 136, 137; *лабіалізація* – СЛТ Єрмоленко, с. 82; УМЕ, с. 289];

б) *назалізація / деназалізація* [голосних] [СЛТ Кротевич, с. 99; СЛТ Ганич, с. 145; СУМ Білодід, с. 80; СЛТ Слов'янська, с. 151; Тоцька 1973, с. 153; СЛТ Єрмоленко, с. 102; УМЕ, с. 390-391].

Одним із гіперонімів ТМТ «**позиційна модифікація фонем**» є термін *редукція* [звука] [СЛТ Кротевич, с. 144; СЛТ Ганич, с. 233; СУМ Білодід, с. 111; СЛТ Слов'янська, с. 161; СУМ Тоцька, с.102; Карпенко, с. 58; СЛТ Єрмоленко, с. 146; УМЕ, с. 545; СУМ Грищенко, с. 52] з ТР *редукція голосних; кількісна редукція, якісна редукція; повна редукція / часткова редукція; ступінь редукції* [СЛТ Кротевич, с. 144; СЛТ Ганич, с. 233; СУМ Тоцька, с.102; СЛТ Єрмоленко, с. 146; СУМ Грищенко, с. 52]. Власне український корелят – *скорочення* [звука], а їхні поняттєві похідні – *редукований звук, втрата часокількості (довготи)* [СЛТ Слов'янська, с. 151, 161; СУМ Білодід, с. 267].

З позиційними змінами фонем пов'язують явища, спостережувані в розмовній мові, зокрема в діалектному континуумі, отже у функціональній фонетиці та у діалектології поширена така ТМТ: *апокопа, втрата кінцевого звука* [СЛТ Ганич, с. 19; СЛТ Слов'янська, с. 147; СЛТ Єрмоленко, с. 11-12; УМЕ, с. 30], *афереза* [Тимченко, с.54; СУМ Жовтобрюх, с. 143; СЛТ Ганич, с. 23; СЛТ Єрмоленко, с. 20], *протеза* [СУМ Жовтобрюх, с. 154; СЛТ Ганич, с. 227; СЛТ Слов'янська, с. 159; Карпенко, с. 58; СЛТ Єрмоленко, с. 143; СУМ Ющук, с. 83; Мойсієнко, с.334] – *протетичний п. з., приставний голосний* [Бузук 1929; Івченко, с. 199; СУМ Жовтобрюх, с. 154; СЛТ Слов'янська, с. 159; Шевельов, с. 12; Матвіяс; СЛТ Єрмоленко, с. 143], *епентеза – епентетичний (вставний) звук* [Тимченко, с.54; СЛТ Ганич, с. 76; СЛТ Слов'янська, с. 157, 159; Шевельов, с. 414; Карпенко, с. 52; Матвіяс; УМЕ, с. 174; СУМ Ющук, с. 80; Мойсієнко, с.304], *метатеза* [Булаховський 1977, с.271; СЛТ Слов'янська, с. 159; Шевельов, с. 324; Карпенко, с. 52; Матвіяс; УМЕ, с. 334; СУМ Ющук, с. 82], *елізія* 'випадання кінцевого голосного в слові, що стоїть перед словом з початковим голосним'

[Тимченко, с.54; СЛТ Кротевич, с. 58; СЛТ Ганич, с. 74; СЛТ Слов'янська, с. 159], *субституція* [СУМ Ющук, с. 80], *стяжіння* [Карпенко, с. 56].

У контексті **історичної фонетики** привертають увагу ТР ТМТ «позиційна модифікація фонем», засвідчені саме в працях з історії мови, історичної фонетики, діалектології, у яких відзначаємо щонайширше послуговування поняттям-терміном (гіперонім) *звукова зміна* [СУМ Булаховський, с. 32; СЛТ Слов'янський, с. 147-149; Шевельов, с. 12 та ін.; Матвіяс; Карпенко 1998; Мойсієнко, с.80 та ін.; Орел, с. 22 та ін.], а також його гіпонімами: *поява звука / зникнення звука; звуження голосного / розширення голосного, йотація, вторинне (позиційне) пом'якшення, рефлекс (ятевий рефлекс), рефлексія* та ін.

2.1.3.4.3. ТПТ «чергування фонем». Система термінів цієї ТПТ корелює з системою термінів морфонології [СУМ Білодід, с. 261; УМЕ, с. 379]. Ядерний термін виокремленої підгрупи – **чергування фонем** [СУМ Булаховський, с. 126; СУМ Білодід, с. 264; СУМ Тоцька, с. 108], або *альтернація* [СЛТ Кротевич, с. 12; СУМ Грищенко, с. 56]. Його найближчі кореляти – члени ТМТ з наступним розгортанням у ТР термінів: *живе (фонетичне) чергування, позиційне чергування / історичне чергування, традиційне чергування* [СЛТ Кротевич, с. 77, 215; Івченко, с. 173; ще – *чергування паралельне* ‘позиційне чергування звуків, які утворюють паралельні ряди’ – СЛТ Ганич, с. 333; СУМ Білодід, с. 267; СУМ Тоцька, с. 108; Карпенко, с. 60; СЛТ Єрмоленко, с. 202; УМЕ, с. 231-232; СУМ Бондар, с. 84, 91; СУМ Ющук, с. 80]. Крім того, гіпонімами є *консонантні чергування, вокальні чергування, чергування голосної з нулем звука*, які «широко вживаються в усіх частинах мови, де є словозміна» [УМЕ, с. 379]. Розрізняють два види історичного чергування голосних з відповідним термінологічним означенням: 1) *якісне*, або *квалітативне*; 2) *кількісне*, або *квантитативне* [СЛТ Кротевич, с. 216]. За якісними змінами диференціюють *асимілятивне / неасимілятивне чергування*, напр.: «Український мовознавець Петро Коструба (1903–1979) вважає, що

неасимілятивне чергування твердих з м'якими (і м'яких із твердими) при словозміні завжди є історичним чергуванням фонем, а не позиційною зміною алофонів» [СУМ Бондар, с. 103].

Таблиця 2.6.

ТПТ «чергування фонем»

ТМТ «живе (фонетичне) чергування, позиційне чергування»	ТМТ «історичне чергування»
<p><i>Чергування приголосних за дзвінкістю – глухістю [СУМ Жовтобрюх, с. 147; СУМ Тоцька, с. 109; СУМ Грищенко, с. 57]</i></p> <p><i>Чергування приголосних за місцем і способом творення [СУМ Жовтобрюх, с. 147; СУМ Тоцька, с. 111; СУМ Грищенко, с. 58; СУМ Бондар, с. 86]</i></p> <p><i>Чергування приголосних за твердістю – м'якістю [СУМ Жовтобрюх, с. 147; СУМ Тоцька, с. 112; УМЕ, с. 379; СУМ Грищенко, с. 58]</i></p> <p><i>Чергування приголосних з фонемним нулем / з нулем звука [Івченко, с. 177; СУМ Тоцька, с. 114]</i></p> <p><i>Спрощення в групах приголосних, дієреза [спрощення звукових груп, стягнення, випадіння –</i> СЛТ Кротевич, с. 81; СУМ Жовтобрюх, с. 154; СЛТ Слов'янська, с. 157, 159; СЛТ Єрмоленко, с. 173;</p>	<p><i>[Найдавніше] чергування г. ф. [СУМ Білодід, с. 270; Шевельов; СУМ Тоцька, с. 117-118; УМЕ, с. 379; СУМ Бондар, с. 91]:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • чергування /e/ : /o/ • чергування /и/ : /і/ • чергування /o/ : /a/ • чергування /e/ : /і/ та ін. <p><i>[Пізніше] чергування г. ф. [СУМ Білодід, с. 280; СУМ Тоцька, с. 119, 120, 124, 126, 130; УМЕ, с. 379]:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • чергування /o/ та /e/ з фонемним нулем • чергування /o/ та /e/ з /і/ • чергування /e/ з /o/ після шиплячих та /j/ • чергування /и/ з /o/ у фонемосполученнях /ри/, /ли/ - /ро/, /ло/ <p><i>[Пізніше] чергування п. ф. [СУМ Білодід, с. 267, 284 та ін.; СУМ Тоцька, с. 119, 120, 124, 126, 130]:</i></p>

<p>ще <i>гаплогія</i> – СЛТ Кротевич, с. 33; СЛТ Ганич, с. 45; СЛТ Слов'янська, с. 159; Карпенко, с. 52; УМЕ, с. 93, 152; СУМ Плющ, с. 39; СУМ Грищенко, с. 58, 66; СУМ Бондар, с. 87; СУМ Ющук, с. 80]</p> <p><i>Позиційне чергування голосних /y/, /i/ з приголосними /v/, /j/ [СУМ Тоцька, с. 115; СУМ Грищенко, с. 59]</i></p> <p><i>Чергування варіантів г. ф. [СУМ Бондар, с. 89]</i></p> <p><i>Чергування варіантів п. ф. [СУМ Бондар, с. 89]</i></p> <p><i>Чергування варіантів г. ф. з приголосними [СУМ Бондар, с. 89]</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • чергування /г/ : /ж/, /к/ : /ч/, /х/ : /ш/ • чергування /г/ : /з'/, /к/ : /ц'/, /х/ : /с'/ [СУМ Тоцька, с. 126], або чергування твердих задньоязикових і фарингальної з непарними передньоязиковими м'якими п. ф. [СУМ Білодід. С. 287; УМЕ, с. 379], внутрішня флексія [СУМ Бондар, с. 102] • чергування в групах приголосних <i>Аблаут</i> [СЛТ Кротевич, с.216; СЛТ Ганич, с. 65] <i>Апофонія</i> [СЛТ Кротевич, с. 216]
--	---

У цій системі термінів за джерелами дослідження встановлено функціональне навантаження терміна *альтернант* 'фонемі, що чергуються між собою в тій самій морфемі' [СУМ Тоцька, с. 108]. У цьому значенні поширеніше вживання терміна *морфонема* [УМЕ, с.379] з видовими корелятами *регулярна морфонема, нерегулярна морфонема, унікальна морфонема*.

До термінів ТПТ «чергування фонем» зараховують термін *випадний голосний* [СУМ Тоцька, с. 120].

2.2. Термінологічне мікрополе суперсегментної фонетики:

склад і розвиток поняттєвого змісту

Структуру ТМ «суперсегментна фонетика» (ТМСупФ) складають терміни на позначення понять суперсегментного рівня – паузи різної

тривалості, наголосу та інтонації, складу як частини мовленнєвого ланцюжка, а також звуко- та фонемосполучень, що не завжди збігаються зі складом. Крім того, одним із термінів, що зв'язує усі рівні суперсегментної фонетики, є *просодія*, яка «як структура звуку і складу є одним із елементів його інтонаційної організації» [Багмут 1994, с. 32]. Ураховуючи кореляцію між одиницями суперсегментного рівня, пропонуємо структуру ТМСупФ з такими складниками:

1. ТГ «складоподіл».
2. ТГ «звукосполучення».
3. ТГ «акцентологія».
4. ТГ «інтонологія».

2.2.1. ТГ «складоподіл». На відміну від інших напрямків фонетики, теорія складоподілу в МФТ не має спеціалізованого поняття для позначення. Фактично йдеться про назву процесу «визначення меж складу та кількості складів у слові» [УМЕ, с. 559].

Ядерний термін цієї ТГ – *склад* [Івченко, с. 160; СЛТ Слов'янський, с. 127; СУМ Жовтобрюх, с. 110; СУМ Білодід, с. 340; СУМ Плющ, с. 18; СУМ Грищенко, с. 67; СУМ Пономарів, с. 18; Бас-Кононенко 1999; Бас-Кононенко 2001; Скалозуб; СУМ Бондар, с. 45; СУМ Ющук, с. 72]. Гіпоніми – 1) ТР «структура складу»: *відкритий склад / закритий склад* [Бузук 1929; СЛТ Кротевич, с. 26; Івченко, с. 165; Коструба, с. 24; Москаленко, с. 156; СУМ Жовтобрюх, с. 111; СУМ Білодід, с. 340; СЛТ Слов'янський, с. 127; СЛТ Ганич, с. 257; УМЕ, с. 559; СУМ Плющ, с. 19; СУМ Грищенко, с. 51; СУМ Пономарів, с. 18; СУМ Бондар, с. 46], *неприкритий склад / прикритий склад* [Івченко, с. 165; СЛТ Ганич, с. 257; Плевако, с. 27; УМЕ, с. 559; СУМ Плющ, с. 19; СУМ Грищенко, с. 68; СУМ Бондар, с. 46]; 2) ТР «позиція складу»: *початковий склад / кінцевий склад* [СУМ Білодід, с. 343], *серединний склад, внутрішній склад* [Булаховський 1977, с.250, 326], *побічний склад* [СЛТ Слов'янський, с. 129], *перший склад, другий склад* тощо

[СУМ Білодід, с. 343], *передостанній склад слова (пенультіма)* [Багмут 1970, с.35].

У контексті історії мови (**історичної фонетики**) актуальний термін *новозакритий склад (новий закритий склад)* [Булаховський 1977, с.259; Москаленко, с.166; СУМ Грищенко, с. 61].

Оскільки склад є формою організації звуків, то в цьому значенні послуговуються термінологічним словосполученням *фонетичний склад* [СУМ Білодід, с. 342; Медушевський]. Відповідно, за фонетичними ознаками це явище кваліфікують за допомогою термінів: *тривалість складу; наголошеність складу / ненаголошеність складу : наголошений склад / ненаголошений склад, переднаголошений склад, післянаголошений склад* [Москаленко, с.223; Коструба, с. 24; ще *побічнонаголошений* – СУМ Білодід, с. 343, 349, 361; СЛТ Слов'янський, с. 129; Медушевський; СЛТ Ганич, с. 10; УМЕ, с. 559; СУМ Плющ, с. 19; СУМ Грищенко, с. 68; СУМ Ющук, с. 60]. У другій половині ХХ ст. термінологічні словосполучення *часокількість складу* [Тимченко, с.72], *інтенсивність складу* [СУМ Білодід, с. 345], *сила голосу* [УМЕ, с. 535] застосовували для характеристики складу, «підвівши» ці гіпоніми до гіпероніма **просодія**, або *просодичний елемент, сегментно-просодичний елемент* [СУМ Тоцька, с.133; СУМ Грищенко, с.68; УМЕ, с. 535; СУМ Бондар, с. 364].

Підпорядковане терміну «склад» поняття *складоподіл* [Івченко, с. 165; СУМ Білодід, с. 351; Медушевський; УМЕ, с. 559; СУМ Грищенко, с. 68] корелює з гіпонімами *фонетичний і орфографічний словоподіл* [СУМ Грищенко, с. 70], *межа складу / складоподілу* [СУМ Білодід, с. 351; СЛТ Слов'янський, с. 129; УМЕ, с. 559].

Ядерний термін «склад» входить до термінологічних словосполучень для характеристики слів: *односкладове слово, двоскладове слово, чотирискладове слово, багатоскладове слово* [Огієнко; Бровченко, с. 66; СЛТ Слов'янський, с. 131; Медушевський].

2.2.2. ТГ «звукосполучення». Одним з типових сполучень звуків є склад як сполучення приголосного та голосного, але ширше поняття-термін «звукосполучення», або *сполучення звуків* ([*сполучення голосівок, дифтонг* – Тимченко, с. 53; Синявський, с. 175; СЛТ Слов'янський, с. 123; Карпенко 1968; Тоцька, 1981, с. 7; Матвіяс; УМЕ, с. 691; Багмут 2000, с.26; СУМ Грищенко, с. 16], *фонемосполучення* [Тоцька, 1981, с. 122; СУМ Грищенко, с. 65; СУМ Бондар, с. 49], *скупчення звуків* [Шевельов, с. 105]) охоплює також явища сполучення голосних, сполучення приголосних. Як традиційні варто розглядати термінологічні словосполучення ключових термінів цієї ТГ у такому вживанні: *сполучуваність голосних з голосними і приголосних з приголосними, місце сполук у слові, частота сполук, сполучуваність приголосних, початкова сполука* [Перебийніс 1970, с. 87, 90, 91, 92].

Для характеристики комбінації звуків у складі послуговуються і термінами *гетеросилабічне сполучення звуків, сполучення звуків на межі складу, тавтосилабічне сполучення звуків, сполучення звуків в середині складу, складова гармонія* [СЛТ Слов'янський, с. 129]. Відповідно до ознаки 'складотворчість' застосовують терміни *складотворчий звук / нескладотворчий звук* [СЛТ Слов'янський, с. 129].

Як видові кореляти до терміна «сполучення звуків» розглядають терміни вищого ступеня абстракції *подвоєння приголосних, гемінанта* [СЛТ Слов'янський, с. 123; СУМ Жовтобрюх, с. 152; Бевзенко, с. 41], *гемінація, подвоєння звуків* [СЛТ Слов'янський, с. 157], *подовження звука* [Булаховський 1977, с.260; Москаленко, с. 39; СУМ Жовтобрюх, с. 152; СЛТ Слов'янський, 153; *здвоєння* – СУМ Плющ, с. 36; СУМ Грищенко, с. 126; СЛТ Єрмоленко, с. 130], *ступінь подовження звука* (в умовах чергування) [СЛТ Кротевич, с.216], *фаза подовження звука* [СУМ Білодід, с.355]. А також терміни з конкретним змістом – *подовжений приголосний* [Ковалик 1956; СЛТ Кротевич, с. 59; Коструба, с.74; Перебийніс 1970, с. 63; Івченко, с. 188; СУМ Жовтобрюх, с. 110; СУМ Білодід, с. 241; СЛТ Слов'янський, с. 123; Тоцька, 1981, с. 29; СЛТ Єрмоленко, с. 130; УМЕ, с. 805; СУМ

Бондар, с. 49; СУМ Ющук, с. 60] / *неподовжений* [приголосний] [СУМ Жовтобрюх, с. 126], *подвоєний приголосний* [Івченко, с. 188; СУМ Жовтобрюх, с. 152; Тоцька 1973, с.55; СЛТ Єрмоленко, с. 130; СУМ Бондар, с. 49].

Термін *подовжений голосний* [СЛТ Кротевич, с. 11; УМЕ, с.788] нині пов'язаний з контекстами історичного мовознавства (**історичної фонетики**) і тяжіє до ТГТ, що їх об'єднують ядерні поняття-терміни *часокількість* (*довгота, короткість; довгий звук / короткий звук / напівдовгий звук*), *асиміляція (уподібнення)* [Коструба 1962; Коструба, с. 88; СУМ Жовтобрюх, с. 152; СЛТ Слов'янський, с. 103; *довгий приголосний* – СЛТ Ганич, с. 69; УМЕ, с. 788].

2.2.3. ТГ «акцентологія». Термін *акцентологія* вживають на позначення «розділу мовознавства, присвяченого вивченню особливостей словесного наголосу і його історичних змін в окремій мові або в групі споріднених мов» [СЛТ Кротевич, с. 11], уперше вжито в російській акцентології 1880 р. (Р. Брандт) [Винницький 1984, с. 5; УМЕ, с. 16]. Наведена дефініція застосовується і в дальших кодифікаційних працях [Скляренко 1969, с. 3; СЛТ Ганич, с. 13; СЛТ Єрмоленко, с.13; СУМ Бондар, с. 52]. У СЛТ Слов'янський відповідно до періоду середини ХХ ст. засвідчено ядерні поняття *фонологія слова* [СЛТ Слов'янський, с.131]. Слід зауважити, що акцентологи, автори статей, монографій, підручників до 80-х рр. ХХ ст. поняттям *акцентологія* практично не оперують (крім праць В. Г. Скляренка, В. М. Винницького). Нині диференціюють аспекти акцентології з відповідним термінологічним позначенням: *описова акцентологія, теоретична акцентологія, історична акцентологія, порівняльно-історична акцентологія* [УМЕ, с. 16]. Н.І.Тоцька послуговувалася терміном *акцентна структура слова* [Тоцька 1973, с.17].

Складниками ТГ «акцентологія» є кілька ТГТ, а саме:

1. ТГТ «наголос», у системі якої ядерний термін *наголос* [Йогансен, с. 77; Тимченко, с. 69; Огієнко; Булаховський 1977, с.325; СЛТ Кротевич,

с. 164; СУМ Білодід, с.192; Бровченко, с. 7; СЛТ Слов'янський, с. 133; СЛТ Ганич, с. 142-144; СУМ Тоцька, с. 6; СУМ Плющ, с. 21; СЛТ Єрмоленко, с.13, 100; СУМ Грищенко, с. 70; СУМ Пономарів, с. 18; СУМ Бондар, с. 49; СУМ Ющук, с. 59; Складенко 2006, с. 3], *акцент 1* [СЛТ Кротевич, с. 11; СУМ Білодід, с. 361; Бровченко, с. 13; СЛТ Ганич, с. 13; УМЕ, с. 16].

Процес силового виділення складу позначають терміни *акцентуація, наголошування* [СЛТ Слов'янський, с. 131; Пилинський, с. 85]. Вони входять до складу термінологічних словосполучень на позначення процесу виділення одного зі складів слова – *акцентуація, акцентування, наголошування – акцентуація слова, подвійна акцентуація, наголошування слова, акцентуація морфеми (наголошена морфема / ненаголошена морфема)* [наголошування – Булаховський 1943, с. 7; СУМ Білодід, с. 367; *акцентуація* – Багмут 1970, с. 37; УМЕ, с. 17; Винницький 2004, с.11; Складенко 2006, с. 3].

Гіперонім «наголос» має приядерні кореляти, що очолює два ТР:

1) Гіперонімом ТР «словесний наголос» є відповідне термінологічне словосполучення *словесний наголос*, терміни на позначення:

а) якісних властивостей цього фонетичного явища в українській мові: *динамічний (силовий, експіраторний) наголос* [експіраторний – Тимченко, с. 69, 122; СЛТ Кротевич, с.58, 59, 97, 164; Івченко, с. 165; Бровченко, с. 11; СЛТ Слов'янський, с. 133, 135; Бровченко, с.15; СЛТ Ганич, с. 142-144; Багмут 1970, с.35; СУМ Тоцька, с. 122, 137, 138; Винницький 1984, с. 6, 10; СЛТ Єрмоленко, с. 100; УМЕ, с. 42, 355; СУМ Плющ, с. 21; СУМ Грищенко, с. 70; СУМ Пономарів, с. 18; Берковець; ще *емфатичний наголос* – СУМ Білодід, с.192; *наголос силовий, наголос темпоральний, наголос висотний, емоційний наголос* – Бровченко, с. 7, 11; СЛТ Ганич, с. 75, 143; СУМ Плющ, с. 22; СЛТ Єрмоленко, с. 101; СУМ Тоцька, с. 10; УМЕ, с. 356; СУМ Ющук, с.71].

Актуальні опозиційні кореляти *вільний (різномісний, нефіксований) наголос, рухомий наголос / нерухомий наголос* [вільний, хисткий – Синявський, с. 157; Огієнко; СУМ Булаховський, с. 150; Булаховський 1977,

с. 345; Москаленко, с. 38; СУМ Білодід, с.358; СЛТ Слов'янський, с. 133, 135; ще *різномісцевий* – СУМ Тоцька, с. 122; Винницький 1984, с. 6; УМЕ, с. 42, 355; Винницький 2004, 167; СУМ Бондар, с. 53-54].

б) наголосу за відповідністю акцентуаційній нормі: *головний наголос і побічний наголос* [Пилинський, с. 85, 89; СУМ Білодід, с.360; СЛТ Ганич, с. 142-144; СУМ Тоцька, с. 37; Тоцька 1987; УМЕ, с. 355; Берковець; Винницький 1983; СУМ Бондар, с. 50], а також терміни *постійний (сталий, стійкий, фіксований) наголос* (синонім *основний наголос* – СЛТ Єрмоленко, с. 100) / *побічний (другорядний) наголос* [*другорядний* – Тимченко, с. 69, 122; СЛТ Кротевич, с.58, 59, 97, 164; Івченко, с. 165; Бровченко, с. 11; СЛТ Слов'янський, с. 133, 135; Бровченко, с.15; СЛТ Ганич, с. 142-144; Багмут 1970, с.35; СУМ Тоцька, с. 122, 137, 138; Винницький 1984, с. 6, 10; УМЕ, с. 42, 355; СУМ Плющ, с. 21; СУМ Грищенко, с. 70; СУМ Пономарів, с. 18; синонім *слабший наголос* – СЛТ Єрмоленко, с. 100].

Один з гіпонімів – *постійний наголос* – є гіперонімом у ТПТ з чотирма складниками (*початковий (ініціальний) наголос; кінцевий (окситонічний) наголос; парокситонічний наголос, наголос на передостанньому складі; пропарокситонічний наголос, наголос на третьому складі від кінця), серединний наголос* [СУМ Булаховський, с. 150; Булаховський 1977, с. 350; Медушевський];

в) типу акцентованої морфеми – *префіксальний, кореневий, суфіксальний і флексійний наголос, наголос на основі, накореневий наголос, наосновний наголос* [Винницький 1984, с. 13, 31; Винницький 2004, с.12; Склярєнко 2006, с. 14-19; Гальчук], *наголос на корені, флексивна акцентуація* [Винницький 1983]. У І. Огієнка – *наголос наконечний, наголос накорінний* [Огієнко];

г) часокількісних ознак наголосу – *часокількісний, квантитативний, довготний* [СУМ Білодід, с.359; Багмут 1980, с. 40; УМЕ, с. 355; СУМ Грищенко, с. 70; СУМ Бондар, с. 53]. З цим поняттям співвіднесені

опозиційні терміни *фонологічний наголос (короткість) / нефонологічний наголос (рецесивний)* [Скляренко 1979, с.12, 16];

д) стилістичних ознак наголосу: *поетичний, розмовний, діалектний, застарілий, рідкісний* [народномовний, пісенний – СУМ Білодід, с.363-365; Винницький 2004, с. 12].

2) Гіперонімом ТР «тактовий наголос» є термінологічним словосполученням – *тактовий (синтагматичний) наголос*. З ним співвіднесені поняття-терміни *фразовий наголос* [СУМ Білодід, с. 192], *музичний / музикальний (тонічний, мелодійний) наголос* [СЛТ Кротевич, с.58, 59, 97, 164; Івченко, с. 165; Бровченко, с. 11; СЛТ Слов'янський, с. 133, 135; Бровченко, с.15; СЛТ Ганич, с. 142-144; Багмут 1970, с.35; СУМ Тоцька, с. 122, 137, 138; Винницький 1984, с. 6, 10; СЛТ Єрмоленко, с. 100; УМЕ, с. 42, 355; СУМ Плющ, с. 21; СУМ Грищенко, с. 70; СУМ Пономарів, с. 18].

Динамічність процесу наголошування слів досліджують, як правило, в **історичній акцентології**, послуговуючись відповідними термінами: *вагання наголосу, колишній наголос, пересування наголосу* [Булаховський 1943, с. 7, 34; Винницький 2004, с. 16, 18], *переміщення наголосу* [Скляренко 1983, с.220], *первісний наголос* [Винницький 2004, с.11], *втрата наголосу, пересування наголосу* [СЛТ Слов'янський, с. 141, 143], *рецесія (відтягування) наголосу, переміщення наголосу, акцентний зсув* [Винницький 1984, с. 156; Винницький 2004, с. 47, 52]. Результат цього процесу позначають терміни *варіантне наголошування, дублетне наголошування, акцентний варіант, акцентуаційна дублетність, акцентний дублет, акцентна інновація, акцентна паралель* [Винницький 1983; Винницький 1984, с. 13; Винницький 2004, с. 11, 16, 25; Гальчук], а тип такого наголосу – *подвійний, потрійний* [Синявський, с. 160], *подвійний, двоякий, потрійний, троякий, раритетний, варіантний* [Винницький 2004, с. 12, 122, 167, 264].

2. ТГТ «акцентуаційна одиниця». Ядерне поняття-термін – *акцентуаційна одиниця* [СЛТ Слов'янський, с. 135] з різноступеневими гіпонімами. У приядерній зоні опозиційна пара – *наголошене слово /*

ненаголошене слово [СЛТ Слов'янський, с. 135; Скляренко 1979, с. 17; Винницький 1984, с. 7], *наголошений / ненаголошений склад* [Булаховський 1977, с.326; Івченко, с. 166; СУМ Тоцька, с. 136; СУМ Бондар, с. 52], *наголошена / ненаголошена фонема (алофон)* [Тоцька 1973, с. 89], *наголошений голосний / ненаголошений голосний* [Синявський, с. 17; СЛТ Кротевич, с.59; СЛТ Ганич, с. 144, 150; Залеський, с. 122; Тоцька 1973, с. 83; СУМ Тоцька, с. 136; *акцентований голосний* – Винницький 1984, с. 4; СЛТ Єрмоленко, с.101; УМЕ, с.407; СУМ Ющук, с. 71], *наголошений / ненаголошений вокалізм* [Тоцька 1973, с. 83; СУМ Бондар, с. 53].

Кожний із складників першої опозиційної пари має гіпонімі відгалуження і варіанти термінів: *наголошене слово* (варіант – *наголошена форма* [СЛТ Слов'янський, с. 135; ще *акцентна форма* – Винницький 2004, с. 47; Гальчук]); *ненаголошене слово* (варіант – *ненаголошена форма* [СЛТ Слов'янський, с. 137]).

Позиційні різновиди ритмічних структур (*ритмічна група* [СУМ Білодід, с. 361], *акцентна група* [СУМ Тоцька, с. 37, 138], *акцентно-ритмічна модель* [Багмут 2000, с. 8], *акцентно-ритмічна структура* [СУМ Бондар, с. 49; Мойсієнко, с.174]) – рідковживане *клітика*, а також *енклітика* (*стала енклітика*) [Івченко, с. 166; СУМ Білодід, с.359; СЛТ Слов'янський, с. 137; Винницький 1984, с. 7; УМЕ, с. 160; Берковець; СУМ Бондар, с. 50; СУМ Ющук с. 71], *проклітика* (*стала проклітика*) [Івченко, с. 166; СУМ Білодід, с.359; СЛТ Слов'янський, с. 137; Винницький 1984, с. 7; УМЕ, с. 496; Берковець; СУМ Бондар, с. 50; СУМ Ющук с. 71], *енкліза, прокліза* [СЛТ Слов'янський, с. 137; СЛТ Ганич, с. 76].

Диференціюючи якісні ознаки наголошених одиниць, Т.О.Бровченко послуговувалася терміном *ступені словесного наголосу* [Бровченко, с. 15] – *наголошеність / ненаголошеність*.

Ця ТГТ включає також термін *фонетичне слово* [Бровченко, с. 12; СЛТ Ганич, с. 322; Багмут 1980, с. 156; УМЕ, с. 355; Берковець; СУМ

Бондар, с. 50], що перебуває у відношеннях підпорядкування з термінами «наголошене слово» та «ненаголошене слово».

3. ТГТ **«акцентуаційний тип»** ґрунтується на ядерних термінах *акцентна система* (система наголосів [СЛТ Ганич, с. 13; Скляренко 1983, с.3; Винницький 1984, с.4, 5; *акцентний тип* – Винницький 1983; Скляренко 2006, с. 3; Гальчук]), *акцентна парадигма* (*тип наголошування* – СУМ Білодід, с. 366) та гіпонімах: *баритонована акцентна парадигма* (підпорядкований член – *баритоноване слово*), *окситонована акцентна парадигма* (підпорядкований член – *окситоноване слово*) [Скляренко 1969, с. 9; УМЕ, с. 16, 42; Скляренко 2006, с. 3; Гальчук]. У працях Л.А.Булаховського такі терміни не зафіксовано. Поняття «акцентуаційний тип» [Скляренко 1969, с. 24; Скляренко 2006, с. 3] заступають інші термінологічні словосполучення: *тип з наголосом на корені секундарний*, *тип з наголосом на інших префіксах*, *тип з наголосом на корені* [Булаховський 1977, с.351]. Акцентний тип поширюється на диференціацію мов, пор.: «Розрізняють мови з *слабоцентралізуючим наголосом* і *сильноцентралізуючим*» [СЛТ Кротевич, с. 165].

Для позначення кількості наголосів у слові послуговуються термінами *однаголошеність*, *двонаголошеність* [СУМ Бондар, с. 53].

А. П. Медушевський послуговувався системою термінів на позначення акцентуаційних типів зі стрижневим поняттям «акцентуаційна крива», як-от: *акцентна крива в іменниках з наголосом на флексії*; *акцентна крива в іменниках на суфіксі*, *акцентна крива в іменниках на основі*, *акцентна крива в іменниках на префіксі*, *акцентна крива в однині на флексії*, *а у множині на основі*, *акцентна крива на основі в однині і на флексії у множині*, *акцентна крива в іменниках з рухомим наголосом*, *акцентна крива в іменниках з двома наголосами* [Медушевський].

2.2.4. ТГ «інтонологія». *Інтонологія* в україністиці як напрямок та його термінологічне забезпечення формується ще в 40-60-х рр. ХХ ст. [СЛТ Слов'янський, с. 55]. Із сучасних кодифікаційних джерел постає дефініція,

що це «розділ мовознавства, що вивчає інтонацію у її структурних, функціональних, комунікативних та стилістичних аспектах» [УМЕ, с. 227]. Уважають, що засновниками інтонології в українському мовознавстві є Л.А. Булаховський (як структурний елемент) [Булаховський 1977, с. 326, 327], М. І. Баженов (в аспекті виразного читання) [Баженов], Є. В. Кротевич (у зв'язку з синтагматичним членуванням мовного потоку) [СЛТ Кротевич, с. 96, 156], Д. Х. Баранник (мова радіо і телебачення) [УМЕ, с. 324]. Починаючи від 60-х рр. ХХ ст., інтонацію досліджують експериментально (Інститут мовознавства АН УРСР, Інститут української мови НАН України, Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова, Київський лінгвістичний університет).

Ядерне поняття-термін цієї ТГ – *інтонація*, під якою прийнято розуміти «ритміко-мелодичний лад мови» [СЛТ Кротевич, с. 73], «сукупність кількох фонетичних засобів (компонентів)» [СУМ Тоцька, с. 137]. Щоправда, склад такої «сукупності» за різними джерелами дослідження постає як неоднаковий. Наприклад, О.Н. Синявський визначає *інтонацію* як «піднесення або спадання голосу (тону)», силу голосу він відносить до ритму; розрізняє кілька типів інтонації – «інтонація речення-розповіді, інша речення-оклику, речення-питання» [Синявський 1931].

За джерелами дослідження встановлено такі приядерні терміни:

Таблиця 2.7.

Сукупність звукових мовних засобів висловлення

№ з/п	Фонетичний (просодичний, інтонаційний) засіб	Джерело фіксації складника
1.	Фразовий наголос: Сильний Слабкий [Багмут 1970, с.13]	[СЛТ Кротевич, с.156; СЛТ Слов'янський, с. 143; Бровченко, с. 11; Медушевський; СЛТ Ганич, с.97; Багмут 1970, с. 12; Борисюк, с. 27; Плющ, с. 23; Багмут 1980, с. 61; СУМ Тоцька, с. 137; СЛТ Єрмоленко,

		с. 206; УМЕ, с. 227; СУМ Грищенко, с.73; СУМ Бондар, с. 56; СУМ Ющук, с. 70]
2.	Логічний наголос: Першого ступеня напруження Другого ступеня напруження [Борисюк, с. 27]	[СЛТ Кротевич, с.59; СЛТ Слов'янський, с. 143; СЛТ Ганич, с.97; Багмут 1980, с. 61; СУМ Тоцька, с. 139; УМЕ, с. 227; СУМ Грищенко, с.73; СУМ Бондар, с. 60; СУМ Ющук, с. 70]
3.	Синтагматичний наголос	[Бровченко, с. 11; Багмут 1980, с. 61; СУМ Тоцька, с. 138; Семчинський, с. 166; СЛТ Єрмоленко, с. 206; СУМ Бондар, с. 57; СУМ Ющук, с. 70]
4.	Пауза: Коротка Тривала Нульова пауза [Багмут 1985, с.11; Багмут 1994, с.39]	[Булаховський 1955, с. 208; СЛТ Кротевич, с. 73; СЛТ Ганич, с.97; Плющ, с. 23; СУМ Тоцька, с. 137; Семчинський, с. 166; СЛТ Єрмоленко, с. 70; УМЕ, с. 227; СУМ Грищенко, с.73; СУМ Бондар, с. 56; СУМ Ющук, с. 69]
5.	Мелодика Ритмомелодика	[СЛТ Кротевич, с. 73; СЛТ Ганич, с.97; Плющ, с. 23; СУМ Тоцька, с. 137; СЛТ Єрмоленко, с. 70; СУМ Бондар, с. 56] [СУМ Булаховський, с. 7; Булаховський 1955, с. 208; СЛТ Кротевич, с.74; Багмут 1970, с. 12; СУМ Бондар, с. 56]
6.	Тембр [голосу]	[СЛТ Кротевич, с.73; Булаховський 1955, с. 208; СЛТ Ганич, с.97; Багмут

		1970, с. 32; Плющ, с. 23; СУМ Тоцька, с. 137; СЛТ Єрмоленко, с. 70; УМЕ, с. 227; СУМ Грищенко, с.73; СУМ Пономарів, с. 10; СУМ Бондар, с. 56]
7.	Темп (тривалість, часокількість), зокрема: темп теми, темп реми [Багмут 1980, с. 41] уповільнений, прискорений [Борисюк, с.76]	[Булаховський 1955, с. 208; СЛТ Кротевич, с. 73, 193; Багмут 1970, с. 25; СЛТ Ганич, с.97; Плющ, с. 23; СУМ Тоцька, с. 137; СЛТ Єрмоленко, с. 70; СУМ Грищенко, с.73;]
8.	Ритм	[СЛТ Слов'янський, с. 147; СЛТ Єрмоленко, с. 70; УМЕ, с. 227; СУМ Грищенко, с.73;]
9.	Інтенсивність: Нульова Середня (середньоскладова) Знижена Низька Максимальна Підвищена Амплітуда інтенсивності [Близниченко, с. 144; Багмут 1970, с.166; Борисюк, с. 75; Багмут 1980, с. 140, 192; Багмут 1985, с. 112]	[СЛТ Кротевич, с. 73; Багмут 1970, с. 25; СЛТ Ганич, с.97; УМЕ, с.227]
10.	Тривалість звучання	[УМЕ, с.227; СУМ Бондар, с. 56]
11.	Висота тону	[Булаховський 1955, с. 208; СЛТ Кротевич, с. 73; Багмут 1970, с. 32; СЛТ Ганич, с.97; Плющ, с. 37; СУМ

	<p>Чистота основного тону</p> <p>Рух тону:</p> <p>вільний</p> <p>простий</p> <p>ускладнений</p> <p>складний</p> <p>складний висхідний</p> <p>опадний</p> <p>рівний</p> <p>висхідно–спадний</p> <p>спадно–висхідний</p> <p>висхідно–спадно–висхідний</p> <p>тон</p> <p>спадно–висхідно–спадний</p> <p>(трьохвершинний тон)</p> <p>тон спадно–висхідно–</p> <p>спадно–висхідний</p> <p>(чотирьохвершинний тон)</p> <p>тон п’яти– шестивершинний</p> <p>нерухомі тони,</p> <p>мелодійні тони,</p> <p>висхідні тони</p>	<p>Пономарів, с. 21; СУМ Бондар, с. 56]</p> <p>[Багмут 1970, с. 25]</p> <p>[Плющ, с. 37; Багмут 1985, с. 29 – 35;</p> <p>Багмут 1994, с. 156]</p> <p>[Семчинський, с.164]</p>
12.	<p>Силовий (динамічний)</p> <p>наголос</p>	<p>[Булаховський 1955, с. 208; СУМ</p> <p>Булаховський, с. 151]</p>

Складниками ТГ «інтонологія» є кілька ТГТ, а саме:

- 1.ТГТ «інтонаційна конструкція».
- 2.ТГТ «інтонування слова».
- 3.ТГТ «інтонування фрази».

1.ТГТ «інтонаційна конструкція». Як відзначають досліджувані джерела, основною одиницею інтонації є **тон** [СЛТ Слов'янський, с. 137], що виявляється у різних **тонемах** [СЛТ Слов'янський, с. 139; Багмут 1980, с. 10], **інтонемах** (інтелектуальних (експресивних, волюнтативних) та емотивних) [Семчинський, с. 166]. Ці терміни є гіперонімами до ТР словосполучень **інтонаційна конструкція** [Семчинський, с. 166; УМЕ, с. 227; СУМ Бондар, с. 57], **інтонаційний контур** [Плющ, с. 94; Багмут 1980, с. 14; Багмут 1985, с.28; Багмут 1994, с. 9, 11; УМЕ, с. 227], **контур синтагми** [Багмут 1985, с.59; Скалозуб, с. 268], **інтонаційний рисунок / малюнок / хід; інтонаційна схема** [СЛТ Кротевич, с.73; Багмут 1970, с.34, 37, 45; Багмут 1994, с. 69; СУМ Бондар, с. 57; СУМ Ющук, с. 70], **тональний контур, мелодійна лінія** [Багмут 1970, с. 50; Борисюк, с. 27; Багмут 1980, с. 27; Багмут 1994, с. 38; Скалозуб, с. 268], **інтонаційно–структурна вершина** [Багмут 1980, с. 27; Скалозуб, с. 269], **інтонаційна організація фрази** [Борисюк, с. 52], **інтонаційна структура спонтанного тексту** [Багмут 1985, с. 67; Багмут 1994, с. 31], **інтонаційна група** [Борисюк, с.121].

Для характеристики інтонаційних конструкцій послуговуються поняттями-термінами **інтонаційний центр** [Семчинський, с. 166], **передцентрова, центрова і післяцентрова частини інтонаційної конструкції; мелодика центру, тональність центру** [СУМ Бондар, с. 57].

Спрямування тону (мелодики) характеризують опозитивні терміни: **висхідна інтонація / спадна інтонація** [СЛТ Слов'янський, с. 139].

У дослідженнях А.Й.Багмут засвідчено термін «динамічна лінія речення»: «**Таким чином, динамічна лінія речення є або прогресивно–висхідна – при наголошенні кінцевого слова в емоційно нейтральному висловленні, або регресивно–спадна – від головного наголосу у напрямі до паузи в емоційно насиченому мовленні**» [Багмут 1970, с. 42].

2.ТГТ «інтонування слова». Перші дослідження інтонації тісно пов'язані з історичною акцентологією, у якій ядерним є поняття «інтонування слова», яке конкретизують опозиційні терміни **підняття тону /**

спад тону [УМЕ, с. 15]; *посилення / послаблення голосу* [УМЕ, с. 15]; *висхідна інтонація / спадна інтонація* [СЛТ Слов'янський, с. 139; Багмут 1985, с.29], або *циркумфлексна інтонація, циркумфлекс* [СЛТ Кротевич, с.11, 211; УМЕ, с. 719]; *висхідно-спадна інтонація* [СЛТ Слов'янський, с. 139; Багмут 1985, с.29], або *акутова інтонація, акут* [СЛТ Кротевич, с.11; *акут новий, акут старий* – СЛТ Ганич, с.12, 13; УМЕ, с. 15]. В історичному контексті диференціюють відповідно значення термінів *новоакутова інтонація / новоциркумфлексна інтонація* [СЛТ Слов'янський, с. 139].

Оскільки для пояснення інтонування слова застосовують часокількісні характеристики (Булаховський 1977, с. 327), то, природно, активізуються термінологічні словосполучення: *довгий спадний наголос / короткий спадний наголос; довгий висхідний наголос / короткий висхідний наголос; складноквантитативна мова, мороквантитативна мова* [СЛТ Слов'янський, с. 139, 141]. У зв'язку з поняттям тривалості звучання у процесі інтонування перебуває поняття-термін *мора* [СЛТ Слов'янський, с. 105] і типи подовження / неподовження звуків: *ритмічне скорочення, емпатичне подовження, замінне подовження* [СЛТ Слов'янський, с. 105].

Як ядерне поняття *тон* стає основою для термінів *політонія* (застосовується для характеристики циркумфлексного наголошування), *монотонія, метатонія* (*акутова метатонія, циркумфлексна метатонія*), що накладаються також на ТГТ «акцентуаційний тип» [СЛТ Кротевич, с.11; СЛТ Слов'янський, с. 141].

3.ТГТ «інтонування фрази». Ядерне поняття цієї ТГТ – **фонологія речення** [СЛТ Слов'янський, с. 143] – очолює систему термінів з їхніми гіперо-гіпонімними відповідниками:

Таблиця 2.8.

ТГТ «інтонування фрази»

Мовний акт, синтагма	Кінцева синтагма	
1, колон [СЛТ	Некінцева синтагма	
Кротевич, с.156; СЛТ	[Багмут 1985, с.41]	

<p>Слов'янський, с. 143; Борисюк, с. 27; Плющ, с. 46; Багмут 1980, с. 65; СУМ Бондар, с. 61; СУМ Ющук, с. 71]:</p>		
<p>Членування речення на такти, інтонаційне членування [речення] [СЛТ Кротевич, с.73; СЛТ Слов'янський, с. 143; Багмут 1970, с.22], паузуальне членування [Багмут 1980, с. 47]</p>	<p>Передпаузальний сегмент Постпаузальний сегмент [Багмут 1985, с.99]</p>	
<p>Пауза [Булаховський 1955, с. 208; СЛТ Кротевич, с. 73; СЛТ Ганич, с.97; Плющ, с. 23; СУМ Тоцька, с. 137; Семчинський, с. 166; СЛТ Єрмоленко, с. 70; УМЕ, с. 227; СУМ Грищенко, с.73; СУМ Бондар, с. 56; СУМ Ющук, с. 69]</p>	<p>Фізіологічна пауза Змістова пауза [СЛТ Слов'янський, с. 143; Багмут 1970, с. 103;] Абсолютна пауза Вагання пауза Вибору пауза Заповнена пауза Нульова пауза Обдумування пауза Тентативна (вагання) Фінальна (завершені) Пауза коротка (мала)</p>	

	<p>Пауза середня</p> <p>Паузи довгі</p> <p>Пауза дуже довга</p> <p>[Плющ, с. 23; Багмут 1985, с.47, 48, 89, 97, 112]</p> <p>Вірогідна пауза</p> <p>Варіативна пауза</p> <p>[Багмут 1980, с. 47]</p>	
<p>Фразовий наголос, наголос речення [СУМ Білодід, с.192; Бровченко, с. 11; СЛТ Ганич, с. 75, 143; СУМ Плющ, с. 22; СЛТ Єрмоленко, с. 101; СУМ Тоцька, с. 10; УМЕ, с. 356; СУМ Ющук, с.71]</p>		
<p>Логічний наголос [СЛТ Кротевич, с.59; СЛТ Слов'янський, с. 143; СЛТ Ганич, с.97; Багмут 1980, с. 61; СУМ Тоцька, с. 139; УМЕ, с. 227; СУМ Грищенко, с.73; СУМ Бондар, с. 60; СУМ Ющук, с. 70]</p>	<p>Емфаза, емоційний наголос (емоційний) наголос</p> <p>[СЛТ Кротевич, с.59; СЛТ Слов'янський, с. 143; Бровченко, с. 11; Багмут 1980, с. 61; СУМ Тоцька, с. 137; СЛТ Ганич, с.75; СУМ Грищенко, с.73; СУМ Ющук, с. 70]</p>	
<p>Інтонація 2, фразова інтонація</p>	<p>Висхідна інтонація 2</p> <p>Спадна інтонація 2</p>	

	<p>Висхідно-спадна інтонація 2</p> <p>Спадно-висхідна інтонація</p> <p>Каденція</p> <p>[СЛТ Слов'янський, с. 143; Близниченко, с. 134; Плющ, с. 23; Багмут 1980, с. 11, 22, 28, 128; УМЕ, с. 227; СУМ Бондар, с. 61]</p> <p>Інваріант інтонації</p> <p>[Близниченко, с. 135; Багмут 1991, с.79]</p> <p>Питальна</p> <p>Спонукальна</p> <p>[СУМ Булаховський, с. 23]</p> <p>Інтонація крапки</p> <p>Інтонація знаку оклику</p> <p>Інтонація запитання</p> <p>[Багмут 1970, с.8; Багмут 1980, с. 14]</p> <p>інтонація прямого питання</p> <p>інтонація уточнюючого питання</p> <p>інтонація перепиту</p> <p>інтонація зустрічного питання [Борисюк,</p>	<p>конклюдивна (кінцева) каденція</p> <p>антикаденція</p> <p>напівкаденція [СЛТ Слов'янський, с. 145; Багмут 1980, с. 11, 14]</p>
--	--	---

	<p>с. 29]</p> <p>Інтонація вставності [Плющ, с. 21]</p> <p>оповідальна, запитальна, оклична, перелічувальна інтонація, інтонація незакінченого повідомлення [Семчинський, с. 166]</p> <p>Фразова мелодика, мелодика речення</p> <p>Розповідь – запитання Завершеність – незавершеність Виділеність – нейтральність [Багмут 1970, с.9; Плющ, с. 41; СУМ Бондар, с. 61]</p> <p>Темп мовлення Ритм [див.фіксації вище]</p>	
<p>Інтервал</p>	<p>Позитивний Негативний Нульовий Тональний [Близниченко, с. 139; Борисюк, с.55; Плющ, с. 23; Багмут 1980, с. 27; Багмут 1985, с. 115]</p>	

У середині ХХ ст. замість поняття «інтонологія речення» вживався термін *синтаксична фонетика*, пор.: «Синтаксична фонетика – розділ мовознавства, присвячений вивченню інтонаційної структури мови, зокрема речення та його складових частин. У такому ж приблизно значенні вживається ще й термін «мелодична структура мови» [СЛТ Кротевич, с. 156].

Отож, частина термінів і термінологічних словосполучень накладається на ТР ТГТ «інтонаційна конструкція» та ТГТ «інтонування слова». При цьому ключовим залишаються термін **фраза** та його приядерні термінологічні словосполучення – *фразова позиція (початкова, кінцева), фразова інтонація, фразова інтенсивність, інверсована фраза, розповідна фраза, емоційна фраза, нейтральна фраза* [Близниченко, с. 142; Багмут 1980, с. 38, 43, 81, 139].

2.3. Термінологічне мікрополе експериментальної фонетики: склад і розвиток поняттєвого змісту

Експериментальна фонетика [Близниченко, с. 134; Багмут 1970; Тоцька 173; СУМ Тоцька] корелює з сегментною та суперсегментною. При цьому застосовувані інші методологічні підходи і прийоми, способи дослідження процесів творення та модифікації звуків мови, відображені і на зміні термінологічних словосполучень, на апеляції до інших лінгвістичних категорій, термінів технічних галузей знання. Опрацьовані джерела дослідження містять книжне поняття «експериментальний» у складі загальнонаукових і спеціальних термінів: *експериментальний прийом, експериментальний матеріал, експериментальний фонд, експериментальна база, експериментальне вичленовування частоти основного тону* тощо [Багмут 1970, с. 167].

З експериментальною фонетикою тісно пов'язана **перцептивна**, методи якої орієнтовані на дослідження сприйняття усної мови [Багмут 1970,

с.167; Багмут 1985, с.15; УМЕ, с.764]. Хоча теоретично виділяють перцептивну фонетику як напрямок, але, як засвідчують джерела дослідження, його термінами оперують під час висвітлення результатів експериментальних фонетичних досліджень. Це підтверджує одне із застережень Н.І.Тоцької з приводу голосних: «..зміни на слух майже непомітні, бо голосні не втрачають свого характерного тембру, або змішуються у вимові два сусідні алофони різних фонем» [Тоцька 1973, с. 191]. Частково увагу до перцептивної фонетики зосереджено у працях А.Й. Багмут та її учнів, зокрема пор.: «Слухове сприйняття не слід ототожнювати з реально існуючим акустичним мовним сигналом. При сприйнятті мовлення на слухача діють такі активні фактори, як умови і характер спілкування, особа мовця, фактори самооцінки, мета висловлення, наявність сторонніх перешкод та ін. Крім того, існує відмінність у сприйнятті усного мовлення, викликана порушеннями у звуковому сприйнятті (хвороба вуха, різного роду нервові захворювання). У значній мірі на сприйняття мовлення впливають ситуація мовної комунікації, наявність чи відсутність у слухача спільної з мовцем про позиційної основи, характер їх суспільних взаємин і под.» [Багмут 1991, с. 41]. Спорадично терміни перцептивної фонетики зафіксовано в працях від середини ХХ ст.: [вуха] сприймає високі тони [СУМ Білодід, с. 66], слуховий аналіз, аудиторський аналіз, перцептивний аналіз, цілісне враження [Бровченко, с.39; Брахнов, с. 17; Тоцька 1973, с. 19; Багмут 1991, с. 46], розбірливість звука, ділянки розсіювання фонем, розпізнавання звукових образів, розбірливість слова-стимулу, ідентифікація звука, пофонемне розпізнавання, сприйняття ритмічних процесів, фонетичний слух аудитора, поріг слухового відчуття тощо [Багмут 2000, с. 8, 34, 70, 134, 140].

І для перцептивної, і для експериментальної фонетики вагомим є суб'єкт, позначуваний термінами *аудитор* [Багмут 2000, с. 46], *експериментатор-фонетик* [Багмут 1970, с. 76].

Виокремлене ТМЕФ диференціюють на кілька ТГ, а саме:

1. ТГ «артикуляційні прийоми дослідження».

2. ТГ «акустичні прийоми дослідження».
3. ТГ «методи експериментальної фонетики».

Найбільше термінів ТМЕФ засвідчено у працях Н.І.Тоцької та представників Київської фонетичної школи, пор. один із висновків щодо діяльності лабораторії експериментальної фонетики у КНУ: «Саме Н.І.Тоцька вперше здійснила рентгенокінематографічне дослідження українських голосних (1954 р.) та їх динамічне спектрографування (1969 р.)» [САЙТ].

2.3.1. ТГ «артикуляційні прийоми дослідження». Як засвідчують опрацьовані джерела, видані після 1946 року (крім «Словаря славянської лінгвістической терминологии»), експериментальна фонетика, що формувалася з цього моменту, для вивчення артикуляції послуговується ТГТ, що складаються з напрямку дослідження, назв притаманних йому дій, процесів і назв результатів дії:

1) *рентгенографія (статичне і динамічне рентгенографування; рентген, кінорентген; рентгенограма, (зіставна) схема рентгенограми, рентгенознімок)* [СУМ Білодід, с. 57, 58; Тоцька 1973, с. 19, 20; СУМ Тоцька, с. 39; Скалозуб, с. 267; УМЕ, с.764]. З цією ТГТ корелює ТГТ «мовний апарат», зокрема й модифіковані терміни: *фасове положення губ, профільне положення губ* [СУМ Тоцька, с. 39];

2) *палатографія, пряме палатографування* [Прокопова 1962; Прокопова 1963; Тоцька 1964; Тоцька 1973, с. 19]; *палатограма* [Шило; СУМ Білодід, с. 57], *(зіставна) схема палатограми* [СУМ Тоцька, с. 39; УМЕ, с.764]. З цією ТГТ корелює ТГТ «мовний апарат», зокрема й модифіковані терміни: *природне піднебіння, штучне піднебіння, мокра спинка язика, змазаний язик, місце контакту спинки язика з піднебінням* [СУМ Тоцька, с. 39], *більша / менша задньорядність голосних* [Тоцька 1973, с.103]; *перехідна фаза голосного* [Тоцька 1973, с. 189], *ступінь підйому і ступінь лабіалізації голосних* [Тоцька 1973, с. 173], *віддаль між губами, ширина контакту, площа контакту, корінь язика відсунений назад,*

м'язова активність язика, м'язова активність губ [СУМ Білодід, с. 57; Тоцька 1973, с. 105, 106, 107, 109] тощо;

3) *кінорентгенографія (кінорентгенограма)* [СУМ Білодід, с. 94; Тоцька 1973, с. 10; СУМ Тоцька, с. 39];

4) *фотографування* [СУМ Тоцька, с. 39; УМЕ, с.764], *фотозйомка, кінозйомка* [СУМ Тоцька, с. 39], *фотознімок* [СУМ Білодід, с. 64];

5) *пневмографія* [СУМ Тоцька, с. 39];

6) *тензометрування*. З цим терміном пов'язане за змістом термінологічне словосполучення *м'язовий тиск язика* [СУМ Тоцька, с. 41; Скалозуб, с. 267];

7) *міографування*. З цим терміном пов'язані за змістом термінологічні словосполучення *м'язове напруження губ і спинки язика* [СУМ Тоцька, с. 41], *біопотенціал м'язів артикуляційних органів* [УМЕ, с. 764], пор.: «[...] прийом міографування дозволив узагальнити ознаки зростання м'язової напруженості при вимовлянні голосних і встановити таку градацію за кількістю біопотенціалів: “найменш напруженою виявилась фонема |a|, а найбільш напруженими – фонemi |y|, |i|” у такій послідовності а, е, и, і, о, у (а – найменша, у – найбільша)» [пор.: Тоцька 1973, с. 108];

8) *ларингографування (ларингофонна осцилограма* [Брахнов, с.43]). З цим терміном пов'язане за змістом термінологічне словосполучення *вібрації голосових зв'язок і рухів гортані* [УМЕ, с. 764];

9) *томографія* [УМЕ, с. 764];

10) *тензопалатоосцилографування* (метод винайшли Л. Скалозуб і В. Лебедев, кінець 60-х рр. ХХ ст.).

ТГ «артикуляційні прийоми дослідження» охоплює також назви технічних пристроїв, що забезпечують реалізацію тих чи інших методів і прийомів експериментальних фонетичних досліджень, а саме: *палатограф* [СУМ Білодід, с. 57], *рентгенограф, фотоапарат, кіноапарат, томограф, магнітна плівка, комп'ютер* [СУМ Тоцька, с. 39; УМЕ, с. 764],

електронний аналізатор звука, артикулограф, електропалатограф [205]. Послугуються для пояснення способів артикуляції, встановлюваних експериментально, і назвами речовин (*тальк, емульсія карболону* [Тоцька 1973, с. 19, 20; СУМ Тоцька, с. 39]).

Система ТГ «артикуляційні прийоми дослідження» охоплює загальнонаукові терміни, що засвідчують динаміку артикуляційних процесів і мовних органів, зміни їхньої форми, розмірів тощо: *підняття, опущення, відстань, віддаль, розкриття, спрямування, розширення, просування, широта, звуження, (спадний, висхідний) рух, спокій, млявість (мовного органу), напруженість, розслабленість, положення / уклад (мовного органу), спад частоти, фаза роботи (початкова, серединна, кінцева, перехідна), сегмент (перехідний)* і под.

Функцію міри вираження артикуляторної ознаки, встановленої шляхом експерименту, виконують терміни: *ступінь* – підняття, палаталізації, чотириступеневе протиставлення голосних за ознакою «компактний – дифузний», одзвінчення приголосного; *ранг, ранговий* – ранговий розподіл величин; *коефіцієнт* – коефіцієнт зчепленості приголосних з голосними, а також термінологізовані прикметники на позначення повноти ознаки: *повне / неповне одзвінчення* [СУМ Білодід, с. 57-200; Брахнов, с.28, 34; Перебийніс 1970, с. 141; Тоцька 1973, с. 22, 126, 150; Багмут 1970, с. 85 та ін.; Багмут 1980, с. 14, 26, 29 та ін.; Багмут 1985, с.112; Багмут 1991, с.32, 71].

2.3.2. ТГ «акустичні прийоми дослідження». Ця група об'єднує ТГТ:

1) *кімографування* [СУМ Тоцька, с. 39]. З цим терміном пов'язане за змістом термінологічне словосполучення *сила тиску повітряного струменя* [УМЕ, с. 764];

2) *осилографування* [Тоцька 1973, с. 19, 24; СУМ Тоцька, с. 39], *осцилографічне дослідження* [Жовтобрюх 1965, с. 89], *осцилограма* [СУМ Білодід, с. 67; ще *осцилографічна крива, осцилограма кінцевого голосного або сонанта* – Бровченко, с. 18; Брахнов, с. 17], З цим терміном пов'язана ТГ

акустичної фонетики (*тривалість звуку, частота звуку, інтенсивність, висота основного тону*), ТПТ «модифікація фонем» (*африкатизація, асиміляція, аспірація*);

3) *спектрографування (спектрографія, спектр звуку, спектральний аналіз, статична / динамічна спектрограма звуку, сонограма, формантний склад звуку)* [СУМ Білодід, с. 69; Багмут 1970, с. 14; Тоцька 1973, с. 25; СУМ Тоцька, с. 41-42; УМЕ, с. 764];

4) *назографування* [Скалозуб, с. 267; УМЕ, с. 764];

5) *інтонографія* [СУМ Тоцька, с. 39;]: (*компресивна*) *інтонограма* [Бровченко, с. 18, 29], *інтонографічний вузол* [Близниченко, с. 138], *інтонографічні дані* [Багмут 1985, с. 12].

ТП «акустичні прийоми дослідження» охоплює термін *енергія* [звука], *акустична енергія* [СУМ Булаховський, с. 151; Скалозуб, с. 267; УМЕ, с. 764] і похідний прикметник *енергетичний параметр звуку, енергетична характеристика складу* [Бровченко, с. 12; Брахнов, с. 19], пор.: «*Визначення ступеня енергетичної наповненості складів слова, вивчення акцентної структури має першорядне значення як частина проблеми фонетичної структури слова*» [Брахнов, с.125].

Як і в попередній групі, актуалізовані назви приладів: *осцилограф, спектрограф, динамічний спектрометр, інтонограф, сегментатор, ларингофон* [СУМ Тоцька, с. 41; Багмут 1985, с. 12], *мікрофон, фотоапарат, кінокамера, томофлюорограф* [Тоцька 1973, с. 19, 20; СУМ Тоцька, с. 39], *частотний індикатор, синтезатор, конденсаторний мікрофон, магнітофон, гучномовець, низькочастотний підсилювач* [УМЕ, с. 764]. Слід відзначити вживання графічних термінів (*графічна крива, крива мікрофона, огинаюча інтенсивності, кр-схема* [СУМ Тоцька, с. 41; Скалозуб, с. 267]), назв фізичних величин (*гери, децибел, мілісекунда* [Близниченко, с. 139; Багмут 1070, с. 25], *сантиметр* [Багмут 1985, с.26], *частотна границя, резонансний пік* [Бровченко, с.85, 86]), музичних термінів (*терція, секста, октава, півтон, септима, кварта, квінта* [Близниченко, с. 139, 143]).

Терміни акустичної фонетики в описах експериментальних досліджень взаємодіють з поняттями на позначення динаміки спостережуваних фонетичних процесів (*початок / кінець звучання* [Близниченко, с. 139], *довгота звучання* [Бровченко, с. 20], *перехід екскурсії, перехід рекурсії* [Бровченко, с.89], *період затухання, період потовщення* [Бровченко, с. 22, 26], *інтонаційний малюнок речення – прискорення темпу, зміна напряму тону на ядрі предиката, зміна розподілу інтенсивності вимови* [Плющ, с. 113]), міри і ступеня вияву фізичних ознак: *максимальною інтенсивністю звучання, середньою тривалістю звучання складу, сповільнений тембр, збільшення середньоскладової тривалості, середня тривалість звучання складу, нижчий частотний рівень вимови, звуженим частотним діапазоном* тощо [Плющ, с. 109, 111, 117 та ін.].

2.3.3. ТГ «методи експериментальної фонетики». З-поміж ТМЕФ засвідчуємо термінологічні словосполучення з загальнонауковими термінами *метод* (*метод застосування осцилографа* [Брахнов, с. 16], *метод В.С. Мартинова* [Бровченко, с. 34], *метод компресованих інтонограм Т.О. Бровченко, метод узагальненого інтонаційного контура; методи введення акустичних параметрів при здійсненні синтезу мови, що забезпечують покращення ефективності та виразності її звучання* (Т.О. Бровченко, В.Т. Волошин), *метод математичної статистики, метод осцилограм, методи варіацій статистики* [Багмут 1985, с. 35, 43, 61]), а також *методика* (*методика артикуляторних діаграм* [Тоцька 1973, с. 22], *прийом* (*прийом максимальної векторної відділеності* [Тоцька 1973, с. 22])).

Отже, ТМЕФ – це одна з найменших за кількістю складників термінологічна група, яка має принципові відмінності щодо її складу, адже охоплює не лише власне лінгвістичні терміни фонетичної підсистеми, але й технічні поняття, психологічні, психофізичні, фізичні, хімічні терміни.

Висновки до розділу 2.

МФТ – складна система, побудована як ієрархічна сітка взаємозалежних понять-термінів, гіперо-гіпонімічних залежностей, опозитивних кореляцій.

Якщо СЛТ Слов'янський репрезентує парадигму фонетичних термінів, що складається з 28 груп (гіпероніми та гіпоніми разом), що репрезентують своєрідні «мікротематичні» угруповання, які сконцентровано представляють те чи інше фонетичне явище, процес, то проведене дослідження виявляє набагато складніші кореляції «загальне – часткове», а також засвідчує значне розширення складників багатьох термінологічних груп.

ТМ сегментної, суперсегментної та експериментальної фонетики існують як такі класи термінологічних одиниць, що їхні часткові ТГТ можуть взаємонакладатися, перетинатися. Ядерні поняття *звук, фонема, приголосний* [звук], *приголосна* [фонема], *голосний* [звук], *голосна* [фонема] пронизують усю систему МФТ і входять до складу термінологічних словосполучень різних мікрополів фонетичної термінології. Так само МФТ увібрало поняття-терміни морфології (*чергування*), лексикології (*слово*), морфології (*префікс, основа, корінь, суфікс, закінчення*), синтаксису (*речення, висловлення, фраза*), трансформуючи їхній поняттєвий зміст як одиниць-носіїв фонологічних, акцентних та інтонаційних ознак.

Якщо ядро МФТ складають лінгвістичні, а також біологічні (у складі ТГТ «мовний апарат»), музичні (ТГ акустичної фонетики) терміни, то на його периферії – поняття-терміни філософії, психології, психофізичні, фізичні, хімічні, технічні, математичні, медичні терміни. Крайня периферія – поняття-терміни, що не набули поширення, а залишилися як маркери новітнього знання (див. праці В.С.Перебийніс, О.І.Бондаря)

Упродовж минулого століття змінився склад МФТ: 1) він зріс кількісно (до понад 700 термінологічних одиниць) здебільшого за рахунок новітніх термінологічних словосполучень, порівняно з тими, що їх

зафіксував СЛТ Слов'янський (458 термінологічних одиниць) і включив С.І. Берштейн до «Словаря фонетических терминов» (М., 1996) (371 реєстрова термінологічна одиниця за матеріалами публікацій першої половини ХХ ст.); 2) розширилася варіантність термінів за рахунок варіювання термінологічних словосполучень; 3) розвиток теоретичних засад фонології пов'язаний з усталенням нових категорійних термінів на -ість (на зразок *вокальність* / *невокальність*, *консонантність* / *неконсонантність*); 4) частина термінів застаріла, архаїзувалася (з праць Є.К.Тимченка, СЛТ Кротевич, П.П. Коструби, М.П.Івченка), змінила граматичне оформлення.

Отже, МФТ – це підсистема терміноапарату лінгвістики, що у період 20-60-х рр. ХХ ст. перебувала у стані активного формування, модифікації та розширення. Наступні десятиліття в історії фонетичної термінології репрезентують процеси кодифікації, усталення і стабілізації складу і структурних змін терміноодиниць.

РОЗДІЛ 3

СЕМАНТИЧНІ Й СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ФОНЕТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

3.1. Структурно-граматична характеристика УФТ

Як засвідчив попередній аналіз, МФТ має складну ієрархію тематичних мікрополів, груп, підгруп, рядів. Крім тематичного чинника структурування УФТ, важливими для характеристики УФТ як підсистеми лінгвістичної термінології є семантичні і структурно-граматичні ознаки. З одного боку, такий підхід до аналізу терміносистем є вже традиційним в українському мовознавстві, а з другого, – такий ракурс аналізу має виявити специфічні системні ознаки саме класу фонетичних термінів.

Структурно-граматичний підхід до аналізу особливостей УФТ ґрунтується на визначенні частиномовних характеристик термінів, вивченні способів їх творення, а отже, якісної модифікації, а також на дослідженні специфіки термінологічних словосполучень у галузі фонетики.

3.1.1. Питання частиномовної належності фонетичних термінів.

Щоб підрахувати співвідношення термінологічних одиниць за частиномовними ознаками, треба зауважити, що УФТ об'єднує одночленні терміни та термінологічні словосполучення. Останні треба враховувати як складники тих груп, з якими співвідносне головне слово. Отже, в УФТ 567 іменників та іменникових словосполучень складають ядро аналізованої термінологічної підсистеми, до якої впродовж другої половини ХХ – початку ХХІ ст. додалося ще близько 100 термінологічних одиниць. Вони іменникові.

До іменникових термінів уналежнюємо також короткі форми термінологічних словосполучень, за межами яких означальний диференційний складник зазнав субстантивації. Наприклад: «голосний звук» – *голосний*, «приголосний звук» – *приголосний*, «передньоязиковий приголосний» – *передньоязиковий*, «лабіалізований приголосний» –

лабіалізований і под. Таких термінів виявлено близько 30. Хоча в сучасних словниках лінгвістичних термінів немає у реєстрах прикметникових термінів, але у фаховій мові вони функціонально навантажені. Спорадично терміни-субстантивовані прикметники фіксує СЛТ Кротевич, а також «Словник слов'янської лінгвістичної термінології» (*шепелявий* [приголосний], *свистячий* [приголосний], *шиплячий* [приголосний]) [СЛТ Слов'янський, с. 115].

У системі УФТ не засвідчено термінів-дієслів.

3.1.2. Способи творення фонетичних термінів. Іменникові однослівні терміни та терміни-субстантиви (терміни-прикметники у складі термінологічних словосполучень) мають свої структурні особливості.

Творення термінів-іменників. За спостереженнями, морфологічні способи творення – найпродуктивніші в УФТ. Вони «виражені за допомогою словотвірних формантів у структурі похідного слова» [97, с. 636].

Значна кількість термінів утворена за допомогою афіксації, яка полягає у приєднанні афіксальних морфем (суфіксів, префіксів) до твірної основи. Між значенням афікса й основи існує міцний зв'язок: «Значення афікса є категоріальним, класифікаційним. Воно розкривається лише на тлі лексичного значення кореня або основи» [95, с. 16].

Велика кількість термінів фонетики утворена за допомогою суфіксації.

Найактивніші суфікси **-іст'** (сонорний → *сонорність*, бемольний → *бемольність*, консонантний → *консонантність*, тональний → *тональність* і под.), **-ен/ј-** (оглушувати → *оглушення*, уподібнювати → *уподібнення*, пом'якшувати → *пом'якшення*), **-н/ј-** (цекати → *цекання*, укати → *укання*, якати → *якання*, спектрографувати → *спектрографування*), **-аці/ј-**, це терміни на позначення процесу: *асиміляція*, *дифтонгізація*, *монофтонгізація*, *рефлексія*, *акцентуація*, *йотація*. Менш активні суфікси **-изм/-ізм** (консонант → *консонантизм*, вокал → *вокалізм*).

Фонетичні терміни-іменники утворені за допомогою кількох префіксів іншомовного походження: **де-** (*депалаталізація*, *делабіалізація*), **ре-**

(рекурсія), **екс-** (екскурсія), **ко-** (коартикуляція), **син-** (сингармонізм), **архі-** (архіфонема), **ен-** (енкліза), **про-** (прокліза). На сучасному етапі функціонування у словотвірній системі української мови визначено ознаки аглютинації щодо подібних похідних, які базуються на властивостях афіксоїдів іншомовного походження механічно приклеюватися до граматично оформленого слова.

Як префіксально-суфіксальні утворення кваліфіковані терміни *уподібнення, розподібнення*.

Кілька іменникових термінологічних одиниць утворено способом основоскладання (*інтонограма*), словоскладання (*експериментаторфонетик*), осново-словоскладання (*часокількість*), усічення основи слова (*аудитор*), за участі афіксоїдів (*монофтонг, трифтонг, дифтонг*).

Іншомовний терміоелемент **-ем(а)** також бере участь у творенні двох термінів: *фонема, тонема*.

Творення термінів-субстантивів та термінів-прикметників. У термінології фонетики значну роль відіграють терміни-субстантиви, які позначають назви явищ за їхніми ознаками. Такі терміни, як відомо, можуть функціонувати як прикметники, саме такою є їх початкова граматична ознака, і особливості словотвору таких фонетичних термінів відбивають специфіку словотворення прикметника. Оскільки наводимо однослівні приклади, то і кваліфікуємо досліджувані одиниці як терміни-субстантиви.

Творення зазначених термінів відбувається в основному через суфіксацію: за допомогою афіксів **-ов-** (звук → *звуковий*; вибух → *вибуховий*; придих → *придиховий*), **-н-** (фонема → *фонемний*; акцентуація → *акцентуаційний*; зуби → *зубний*), **-альн-** (палаталізувати → *палатальний*: дихати → *дихальний*), **-ічн-/ичн-** (фонетика → *фонетичний*, тон → *тонічний*; емпіза → *емпатичний*), **-ом-** (рух → *рухомий*).

Префіксація мотивувальних основ в УФТ здійснюється в основному за допомогою питомих афіксів **не-** (*непалатальний, непарний, недієзний, нескладотворчий*), **перед-** (*переднаголошений*), іншомовних – **бі-**

(білабіальний), **пре-** (препалатальний), **пост-** (постпалатальний), **пар-** (парокситонічний)

Частина термінів-субстантивів і прикметникових термінів в УФТ утворена способом основоскладання (*альвеодентальний, лабiodентальний, альвеолярно-зубний, передньоязиковий, складноквантитативний, низькотональний, високотональний, післянаголошений, спадно-висхідно-спадний*), поєднанням основоскладання та суфіксації (*губо-зубний*), за участі афіксоїдів **інтер-** (*інтерконсонантний, інтервокальний*), **гетеро-** (*гетеросилабічний*), **тавто-** (*тавтосилабічний*), **одно-** (*односкладовий*), **дво-** (*двоскладовий*), **три-** (*трискладовий*), **ново-** (*новоакутовий*).

Префіксально-суфіксальний спосіб творення УФТ реалізований мало: *огублений*.

Отже, система творення термінів (ураховуючи лише ті одиниці, що є ядреними та приядерними в УФТ, а не запозичені з інших терміносистем) охоплює переважно явища книжної суфіксації, префіксації, ґрунтується на залученні аброморфем греко-латинського та власне українського походження, на процесах осново-, словоскладання.

3.1.3. Способи творення термінологічних словосполучень УФТ.

Термінологічні словосполучення (далі – ТС) в досліджуваній термінологічній підсистемі становлять приблизно 500 одиниць, тобто більшу частину МФТ (понад 70%). Вони чітко співвіднесені зі спеціальними поняттями фонетики та мають нерозкладну стійку структуру і високий ступінь варіантності лексичних складників. Основні властивості ТС, як і односкладних термінів, – системність, наявність дефініції, тенденція до моносемії в межах свого термінологічного поля, відсутність експресії, стилістична нейтральність; ТС також є синтаксичною конструкцією. Найважливіша особливість ТС – «його відтворюваність у професійній сфері вживання для вираження конкретного спеціального поняття, що пов'язано зі стійкістю його структури» [192, с. 81].

Серед чинників, що надають термінологічній стійкості різноструктурним словосполученням, на думку Б. П. Михайлишина, такі:

1. Зв'язок словосполучення з денотативно-сигніфікативним комплексом, який представляє певний фрагмент довкілля, перебуває у складі конкретної галузі знань чи принаймні у сфері зацікавлень фахівців і закономірно передуює термінологічній номінації.

2. Сталість порядку складників, зміна яких призводить до втрати стійкості і як результат – детермінологізації номінантів.

3. Закріплення ТС за фаховою мовою [150, с. 50].

У термінознавстві, крім погляду на структурну і композиційну стійкість складників ТС, наявний і такий: компоненти можуть змінювати свою позицію (Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо, Л. П. Столярова, Л. В. Коновал). Другий погляд стосується насамперед лексикографічних кодифікаційних джерел, оскільки ТС має бути вписане у структуру реєстру за певним принципом. Утім українські словники лінгвістичних термінів мають у своїх реєстрах ТС з усталеним порядком компонентів. Пор. за УМЕ: *гармонія голосних, голосні звуки, губні приголосні, історичні чергування, щілинні приголосні*; СЛТ Кротевич – *альвеолярні звуки, губні приголосні, фонетичні чергування* тощо.

На можливість як прямого, так і оберненого (зворотного) порядку компонентів ТС вказують О. В. Суперанська, Н. В. Подольська, Н. В. Васильєва [221, с. 99]. У спеціальних текстах та у професійному спілкуванні такі термінологічні одиниці зберігають сталий порядок компонентів.

Ознакою ТС є насамперед те, що воно виражає родове чи видові поняття, що конкретизують поняттєвий зміст першого. Також важливим показником ТС є те, що вони мають як опорні певні спеціалізовані найменування. Це засвідчує, що в ТС однаково важливі для створення поняття усі складники. І не завжди ТС передуює термінологічній номінації: у системі УФТ саме ядерні поняття *звук, фонема, голосний, приголосний, склад, наголос* зазнають конкретизації за чисельними класифікаційними параметрами, що спричинює зростання кількості ТС, утворених шляхом

нарощування компонентів: до терміна-іменника приєднується прикметник; до сполучення двох іменників приєднується конкретизувальний термін-прикметник і т. ін. Саме такий спосіб формування, розширення і розвитку УФТ забезпечує стрункість цієї термінологічної підсистеми лінгвістичної термінології.

За формальними показниками ТС УФТ є дво- (*протетичний звук*), три- (*втрата кінцевого звука*), чотири- (*асиміляція за місцем творення*), п'яти- (*кореляція за м'якістю і твердістю*), шестикомпонентними (*наголос на третьому складі від кінця*). Серед них є, як видно, безприйменникові та прийменникові, поширені однорідними складниками словосполучення.

Щодо правомірності вважати багатоконпонентні термінологічні словосполучення термінами є різні погляди. Зокрема, В.П. Даниленко термінами вважає сполуки, які складаються з двох і трьох компонентів, більш ускладнені терміни, на її думку, «не можна розглядати як нормальне явище, як типові терміни. Це швидше аномалія, якої необхідно уникнути» [59, с. 133]. Ця думка, не є переконливою, оскільки матеріал дослідження виявляє такі стандартизовані одиниці, хоча їх небагато [СЛТ Слов'янський]. З нашого погляду, багатоконпонентні ТС мають право на існування за умови, що такий термін співвідносний із єдиним нерозчленованим поняттям, не може бути розкладений на окремі ТС без втрати свого значення і має чітку дефініцію. За спостереженнями З.М. Осипенко, чотири- й п'ятикомпонентні ТС не займають у термінології помітного місця. «П'ятикомпонентні терміни є, очевидно, межею поширення термінологічного сполучення» [175, с. 40]. В УФТ є і шестиконпонентні (ТГ «акцентологія»). Такі одиниці не фіксують словники, вони є фаховим інструментарієм дослідників, засобом визначення різновидів певного поняття, явищ, що воно покриває. Терміни саме такої довжини (від дво- до шестиконпонентних одиниць) уможливають точне передавання основних ознак спеціального поняття. Властиво, що вони можуть мати двокомпонентні аналоги, пор.: парокситонічний наголос, наголос на переостанньому складі; пропарокситонічний наголос, наголос на

третьому складі від кінця. Таке варіювання можливо завдяки застосуванню різних за походженням понять-термінів: власне українські відповідники «подовжують» ТС, іншомовні – скорочують, конденсують спосіб вираження наукового поняття.

Як зазначає Б. П. Михайлишин, дво- та трикомпонентні ТС є найоптимальнішими: «У них найменш помітні суперечності між такими вимогами до терміна, як стислість і точність» [150, с. 49]. У багатокомпонентних ТС ці вимоги вступають у суперечність. Проте багатокомпонентні ТС здатні повніше і точніше передавати зміст певних понять конкретної галузі знання, тобто на перше місце висувається критерій відповідності ТС позначуваному поняттю. А він дотриманий у стандартизованих спеціалізованих словосполученнях УФТ.

Серед зафіксованих ТС в УФТ переважають словосполучення за моделлю «іменник + прикметник (ки) / прикметники-варіанти» (близько 300 одиниць), тобто атрибутивні словосполучення, наприклад: *гіатовий звук; задній альвеолярний приголосний; міжморфемна (морфематична) межа.* Ключовими (опорними) терміна в них є фонетичні терміни на позначення родових понять *звук, фонема, голосний, приголосний, асиміляція, інтонація, наголос, склад, пауза, функція, мова, ряд, ознака (рису, властивість), закон* (розташовані у спадному порядку щодо кількості утворених з ними ТС). Прикметник вказує на видові ознаки опорного терміна, а також характеризує те чи інше явище або поняття різноаспектно: визначає їхню функцію, уточнює типи, різновиди понять. Підпорядковані прикметники – це похідні від іменникових термінів УФТ: *альвеолярний приголосний; післянаголошений склад; висхідно-спадна інтонація, фонетична діалектна риса, фонетична властивість* тощо. Це підтверджують ті словосполучення, що мають симетричні відповідники «атрибутивне словосполучення» = «генітивне словосполучення»: *фонемний інвентар – інвентар фонем.*

Атрибутивні відношення між компонентами словосполучення можуть виражати і залежні іменники з прийменниками та сполучниками, як-от:

кореляція за дзвінкістю і глухістю; позиція перед паузою. Такі словосполучення за складом три- – шестикомпонентні. Утім за структурно-граматичними ознаками їх можна кваліфікувати як такий тип ТС в УФТ: «іменник + іменник» з варіантами «іменник + (без прийменника / з прийменником) іменник (+ сполучник, іменник) і т. ін.». Отже, такі терміни можуть мати лінійну та нелінійну структуру. Як правило, у двокомпонентних термінах залежний іменник має форму Р. в. одн. (мн.): *ознака сонорності, дотик язика, сполучення звуків, вокалізація редукованих.*

У прийменникових (мінімум – трикомпонентних) ТС ця службова частина мови допомагає оформити граматичні ознаки Р. в. одн. (*позиція після паузи, склад після наголосу*), О. в. одн. (*позиція перед паузою, позиція між приголосними*), М. в. одн. (*асиміляція на відстані*). Такі трикомпонентні фонетичні терміни – результат розкладання стандартизованих двокомпонентних словосполучень з переміщеними прийменниково-прислівниковими частинами у афіксну структуру складеного терміна – у префіс: *передпаузуальна позиція, післяпаузуальна позиція*. Пор. також аналогічні варіанти термінів *початкова позиція, позиція на початку слова; внутрішня позиція, позиція всередині слова*, у яких прийменник з іменником (*на початку*) чи прислівник (*всередині*) з обставинним значенням трансформують у двочленному словосполученні в прикметник (можливо, й синонімічний) з координатною семантикою ('місце у структурі слова'). Прикметно, що за умови, якщо на базі внутрішніх ресурсів така модифікація неможлива, то застосовуються міжнародні компоненти, як-от: *інтерконсонантна позиція, позиція між приголосними*. Такі аналоги виявлено і на матеріалі три- та чотирикомпонентних відповідників: *тавтосилабічне сполучення звуків, сполучення звуків в середині складу; дистантна асиміляція, асиміляція на відстані*.

Не кожного разу є такі відповідники, адже з-поміж трикомпонентних ТС в УФТ засвідчено такі, де кожний наступний член – повнозначне слово, залежне від попереднього: *функціональне навантаження фонем; головний*

вияв фонем, вертикальний рух язика. Якщо перша атрибутивна частина – загальне книжне поняття, то приєднання терміна «фонема», «язик» надає йому системних ознак і конкретного поняттєвого змісту.

Чотирикомпонентні фонетичні терміни можуть мати ще складніший тип взаємозалежності компонентів, як-от у термінах *передня частина спинки язика, задня частина спинки язика.*

Не всі ТС однаково активні у мові фонетичних досліджень. Принаймні щодо деяких із них, що мають однослівні аналоги, можна сказати, що однослівний термін вживається активніше і має переваги перед стандартизованим словосполученням, як-от: *апокопа – втрата кінцевого звука; резонатори – резонуючі порожнини.*

Отже, проаналізовані типи ТС в УФТ репрезентують активність синтаксичного способу у формуванні цієї підсистеми лінгвістичних термінів, у моделюванні метаєдиниць фахової мови дослідників-фонетистів. Дво- й трикомпонентні терміни найбільше відповідають вимогам точності й стислості вербалізації поняття.

3.2. Особливості семантичних відношень у парадигмі УФТ

Як засвідчив матеріал другого розділу, поняття «парадигматична система» охоплює не лише тематичні класи термінів, але й мікропарадигми, що підтверджують системність УФТ саме на семантичному рівні. Пор. думку термінознавців: «Єдність семантичної організації термінолексики у межах семантичного поля ґрунтується на специфічних кореляціях – синонімічних, гіпонімічних, антонімічних, конверсивних і деяких інших» [182, с. 179].

3.2.1. Гіперо-гіпонімічні співвідношення в УФТ. Питаннями гіпонімії займалися Л.О. Новіков [172], М.П. Кочерган [Кочерган], гіперо-гіпонімічні відношення в термінології досліджували Д.С. Лотте [137], Б.М. Головін [43-44], Т. Л. Канделакі [87], Т. І. Панько, Г. П. Мацюк, І. М. Кочан [182] та ін.

Хоча через увесь структурований матеріал другого розділу пройшла ідея наскрізних гіперо-гіпонімічних зв'язків УФТ, варто ще раз наголосити на їхній багатоступеневості. Це неодноразово продемонстровано не лише в описовій частині, але й у наведених таблицях, що засвідчили різні типи співвідношень між гіперонімами – гіпонімами / гіпонімами (гіперонімами) – гіпонімами (у таблицях жирним виділено скорельовані складники). Отже, за кількістю «кроків» входження до наступних реєстрів одиниць, за ступенями градації («подрібнення») понять-термінів, виділено такі групи гіперо-гіпонімічних рядів УФТ:

1) двоступеневі, наприклад: *назальний (носовий) звук* → *назальний (носовий) голосний; назальний (носовий) приголосний*. Прикметно, що ядерне поняття фонетики «звук» замінюють на наступному кроці градації гіпоніми *голосний, приголосний*. Інші складники термінологічного словосполучення залишаються незмінними;

2) триступеневі, наприклад:

Варіант фонем		
	Головний (основний, незалежний) варіант, головний вияв [фонем] Залежний варіант	
		комбінаторний (позиційний) варіант; стилістичний варіант; факультативний варіант.

У триступеневому гіперо-гіпонімічному ряду на другому кроці «розгортається» один із складників ряду. Його опозиційний корелят має синонімічні варіанти структурно-граматичного оформлення, що за семантикою не диференціюються;

3) чотириступеневі, наприклад:

Фонологія слова	Акцентуація, наголошування		
	Наголос	Словесний н. Тактовий (синтагматичний) н. Динамічний (силовий, експираторний) н. Музичний (тонічний) н. Побічний (другорядний) н. Постійний (сталий, фіксований) н.	
			1)початковий (ініціальний) наголос; 2)кінцевий (окситонічний) наголос; 3)парокситонічний наголос, наголос на переостанньому складі; 4)пропарокситонічний наголос, наголос на третьому складі від кінця.

Як бачимо, система залежностей і варіантності така, як у триступневих гіперо-гіпонімічних рядах;

3) п'ятиступеневі, наприклад:

Фонологія слова					
	Акцетуаційна одиниця				
		Інтонація 1			
			Тон		
				політонія монотонія метатонія	
					акутова метатонія; циркумфлексна метатонія.

Семантичні відношення у п'ятиступеневому гіперо-гіпонімічному ряду в УФТ ускладнені відношеннями включення 'ширше – вужче', 'загальне – конкретне', 'ціле – його частини, складники'. Зокрема щодо останніх, то такі зв'язки вказують на наявність партитивних відношень. М.В. Нікітін зауважує, що «родо-видові відношення відображають ієрархію загально-конкретного в речах, партитивні – ієрархію зв'язків речей. Підґрунтям перших є єдність світу в його різноманітності, підґрунтям других – цілісність світу в його членуваннях. Частини взаємодіють у структурі цілого» [163, с. 443–444]. І ця залежність двобічна: частина – те, що без цілого не існує, не реалізує своїх можливостей; ціле – те, що припиняє існувати при вилученні будь-якої його частини» [164, с. 74].

Партитивні відношення пов'язують, наприклад, УФТ *губи – верхня губа, нижня губа; щелепа – верхня щелепа, нижня щелепа* та деякі ін.

Загалом цей тип семантичних відношень не має яскравого вираження у МФТ.

Подібні семантичні зв'язки Ю.С. Маслов вважає найважливішими, адже саме вони визначають обсяг і зміст вираженого у слові поняття [142, с. 118]. Дослідження гіперо-гіпонімічних відношень сприяє кращому пізнанню системних відношень у лексико-семантичній системі мови. Діалектика гіперо-гіпонімічних зв'язків термінів складна. Семантична структура гіпонімів складніша, ніж інгерентна семантична структура гіперонімів, адже «терміни, які виражають поняття видового плану, містять весь той комплекс ознак, що становить значення терміна-виразника родового поняття, плюс деякі додаткові значеннєві ознаки» [182, с. 192]. Гіперонім і кожний гіпонім протиставлені одне одному наявністю чи відсутністю розрізнявального компонента. Таке протиставлення визначають як привативну опозицію. Вона передбачає «таке співвідношення компонентів слів, коли одне зі слів ніби повторюється в іншому, «включається» в нього. При цьому в тому слові, яке включає в себе інше, крім спільної частини є ще специфічна, диференціувальна» [127, с. 48].

Отже, кожний наступний ступінь гіперо-гіпонімічних залежностей семантично збагачує попередній компонент ряду, але при цьому градація не є безкінечною. Лише глибина пізнання того чи іншого явища впливає на розвиток гіперо-гіпонімічних відношень у терміносистемі УФТ.

Крім семантичних особливостей гіпонімів, відносно гіперонімів варто зауважити, що ряд гіперонімів (співгіперонімів) може також складатися з двох (*мовні органи, мовний апарат*), трьох (*звук, звук мови, звук у мові*) компонентів. Формальними ознаками гіпонімів УФТ є те, що вони можуть бути виражені як однослівною терміноодиницею, так і артибутивним словосполученням, до того ж, з можливим варіантом-синонімом, що ілюструють таблиці таблицях. Може мати формальну

ознаку слова і словосполучення (*загальна фонетика* → *синхронна фонетика, історична фонетика*).

Гіперо-гіпонімічні відношення, утворені актуалізацією парадигматичних значень, мають імпліцитний характер і лише семантичне вираження. Той самий гіперонім може відкривати кілька гіпонімічних рядів УФТ. Наприклад, термін «*наголос*» є гіперонімом у ТР термінів на позначення: 1) типу наголосу щодо його сталості, стабільності у словоформі (*вільний (різномісний, нефіксований) наголос, рухомий наголос / нерухомий наголос*); 2) тип наголосу щодо його співвідношенням із морфемою слова (*префіксальний, кореневий, суфіксальний і флексійний наголос, наголос на основі, накореневий наголос, наосновний наголос*); 3) тип наголосу сфер, стилів та комунікативних умов спілкування (*поетичний, розмовний, діалектний, народномовний, пісенний*). Саме аналіз різних кодифікаційних і науково-практичних джерел (не лише лексикографічних праць) уможливорює розширену репрезентацію гіперо-гіпонімічних відношень, які щонайширше відображають зміст ядерного гіпероніма. Це «дає змогу подати розгорнуту семантичну структуру поняття, представити незафіксовані в дефініції видові значення» [204, с. 119]. І ця семантична структура, що постає на основі гіперо-гіпонімічних рядів, може бути ширшою, ніж її репрезентує словник лінгвістичних термінів, наприклад: «Наголос – виділення складу у слові (словесний наголос), слова в синтагмі (синтагматичний наголос) або синтагми у фразі (фразовий наголос)» [УМЕ, с. 355].

Слід зауважити, що гіперо-гіпонімічні відношення охоплюють усі ядерні поняття фонетики.

Зазначені відношення організують терміносистему як ієрархію термінів різних рівнів узагальнення.

3.2.2. Контрастивні відношення між фонетичними термінами. У фонетичній термінології одним із проявів парадигматичних відношень є опозиція на рівні протиставлення сигніфікативного змісту мовних знаків.

Відомо, що щодо існування явища антонімії в термінології є різні думки. Наприклад, Л. О. Новиков заперечує існування антонімічних відношень між термінами [172, с. 58]. На користь антонімії в термінології висловлюється В. П. Даниленко: “... саме тут, у термінології, антонімія стала засобом вираження необхідних і неминучих явищ науки” [57, с. 7], оскільки між науковими явищами постійно виникають відношення протиставлення. Явище антонімії, протиставлення засвідчує системність понять певної галузі знань, адже контрастна репрезентація понять є особливістю загальнолюдського світосприйняття.

Контрастивні відношення в УФТ встановлено між термінами-одночленами (іменниками та субстантивами чи прикметниками) та термінологічними сполученнями. Наприклад, *голос / шум; сонорний / шумний; голосний / приголосний, дзвінкий / глухий, закритий склад / відкритий склад, екскурсія / рекурсія; м'який приголосний / твердий приголосний; кількісна редуція / якісна редуція*. Між членами опозиційних пар подеколи можуть бути «вставлені» проміжні терміни, які підкреслюють явища ступенювання ознаки, наприклад: *м'який – пом'якшений – напівм'який – твердий приголосний*;

Контрастивні відношення зафіксовано між парами дублетних термінів: *імплізія, замик / експлозія, розмик; лабіалізований, огублений / нелабіалізований, неогублений*.

Спостережено, що в УФТ опозиції з варіантними складниками охоплюють усі кореляції: *відкриті (широкі) голосні [звуки] (а, е, о) і закриті (вузькі) голосні [звуки] (і, у, и)*.

Найбільше прикладів контрастивної кореляції спостерігаємо в однокоренових термінологічних корелятах:

1) з префіксом **не-**, як-от: *консонантний / неконсонантний; бемольний / небемольний; наголошений / ненаголошений* тощо. Частина таких термінів є членами словосполучень: *парний приголосний / непарний приголосний; напружений голосний / ненапружений голосний; парна фонема / непарна*

фонема і под. Вони мають гіперонімічний відповідник, наприклад, до останньої опозиції такими є гіпероніми *фонемна пара, корелятивна пара*;

2) з протиставленням перших компонентів складних слів, аброморфем, для вираження одиничності – множинності (*монофтонг / дифтонг; монофтонгізація / дифтонгізація; однофонемний / двофонемний; односкладове слово / двоскладове слово / трискладове слово / багатоскладове слово* тощо).

Гіперо-гіпонімічні відношення на основі контрасту охоплюють і пари на зразок *верхня щелепа / нижня щелепа – щелепа; передня частина язика / задня частина язика – язик*.

Носієм опозиційної ознаки може бути й сладне слово-термін, що вживається не в реєстрах словників лінгвістичних термінів, а в дидактичній чи науковій монографічній літературі (*асиміляційно-дисиміляційні процеси*).

Засвідчено й приклади векторного протиставлення понять-термінів в УФТ, як-от: *зближення голосових зв'язок / віддалення голосових зв'язок; звуження отвору між губами – розширення отвору між губами; горизонтальний рух язика / вертикальний рух язика*. З таким різновидом контрасту пов'язані опозитивні пари, що містять структурні маркери протиставлення одиниць: *асиміляція / дисиміляція; уподібнення / розподібнення; палаталізація / депалаталізація*.

УФТ містить кілька термінів ТР «артикуляційна система протиставлень» (*кореляційний ряд глухих – дзвінких приголосних, кореляційний ряд губна – передньоязикова – задньоязикова, кореляційний ряд зубна – альвеолярна, кореляційний ряд губна – передньоязикова, кореляційний ряд передньоязикова – середньоязикова, кореляційний ряд зімкнена – щілинна, кореляційний ряд носова – неносова, кореляційний ряд щілинна серединна – щілинна (бокова), кореляційний ряд щілинна – вібрант, кореляційний ряд щілинна – афrikата, кореляційний ряд зімкнена – афrikата, кореляційний ряд однофокусна – двофокусна*), що охоплюють дистинктивні ознаки фонем / звуків.

3.2.3. Явище синонімії в УФТ. Наявність у фонетичній термінології декількох термінів на позначення того самого поняття можна пояснити: з одного боку, еволюцією галузевої терміносистеми, що супроводжується появою нових понять; з іншого боку, це можна пояснити паралельними процесами засвоєння іншомовних термінів і продукуванням «своїх» на власній національномовній основі.

Досі серед дослідників немає єдиного погляду щодо синонімії у сфері термінології. Характерно, що явище синонімії в термінології має дещо відмінну природу порівняно з загальною мовною практикою (В.П. Даниленко [59]), воно сприймається як небажане, принаймні щодо вживання таких понять-термінів в одному контексті, в одній науковій праці. Побутувала й думка, що це лінгвальне явище притаманне тим сферам термінознавства, що перебувають у стадії становлення [182]. Пізніше вчені вже були схильні до думки, що синонімія не лише не є ознакою початкового етапу термінотворення у певній сфері знання, але й навпаки – є ознакою розвитку науки, адже чим вищий рівень розвитку науки, тим синонімічніше мислення фахівця. З такого погляду, синонімія у термінознавстві є однією з найскладніших проблем [209-210].

Прояви синонімії в УФТ пов'язані з:

1) функціонуванням термінів, значення яких збігається повністю або частково. У такому разі в МФТ взаємозамінними є абсолютні та неповні (відносні) синоніми.

Проте деякі мовознавці вважають, що недоцільно вживати щодо термінології термін «синонім», натомість пропонують послуговуватися терміном «дублет». А.П. Коваль вважає, що дублетність – це явище, повністю відмінне від загальномовної синонімії. Оскільки термін має свою дефініцію і саме через неї співвідноситься з поняттям, у своїй словесній формі він містить наперед задану кількість суттєвих ознак цього поняття. Поки визначення поняття не зміниться, будь-яка нова словесна форма буде дублетом до попередньої, тобто одиницею з тією самою дефініцією. Тому

вважають, що в межах термінології наявні лише терміни-дублети й немає термінів-синонімів [104, с. 36, 262]. Явище термінологічної дублетності співвіднесене насамперед з функціонуванням абсолютних синонімів [44, с. 154]. Оскільки у значеннях термінів-синонімів можливі семантичні відмінності [154], то синоніми в терміносистемах поділяють на абсолютні, відносні, або повні і неповні (термін запропонований Т.В. Михайловою). За наявності семантичних відмінностей між термінами в їхній природній сфері вживання здебільшого встановлюється не синонімія, а гіпонімія.

У дослідженні використано таке визначення: «Синоніми в термінології – це терміни, які належать до того самого денотата, але мають відмінності в поняттєвому плані, а також відрізняються семантикою словотворчих елементів, етимологією, ступенем сучасності та особливостями функціонування» [182, с. 136];

2) наявністю у терміносистемі нових і застарілих термінів, розширенням термінологічних парадигм за рахунок відроджених терміноодиниць, що не вживалися упродовж певного часу) *витримка / експозиція* [держа – Тимченко 1927];

3) паралельним функціонуванням новітніх запозичень і власне українських стандартизованих відповідників;

4) функціональним навантаженням термінів, утворених за допомогою різних афіксів;

5) номінуванням того самого поняття представниками різних наукових шкіл [Стаховська, с. 106].

Отже, в УФТ представлені терміни-дублети, що з'явилися як результат паралельного вживання:

1) українського та іншомовного терміна. Насамперед щодо досліджуваної терміносистеми варто відзначити, що серед іншомовних дублетів чимало термінів-латинізмів, грецизмів, англізмів, романізмів. Наприклад, у ТГ «артикуляція»: *палатум* (лат. *palatum*) – тверде піднебіння; *фарингс* (лат. *pharyngis*) – глотка; *екскурсія* (лат. *excursion*) – наступ; *рекурсія*

(лат. recursion) – відступ; *назальний* (від лат. nasus) – носовий; *рефлекс* (лат. reflex) – зміна; *вокальний* (лат. vocalis) – голосний; *консонантний* (лат. consonantis) – приголосний; *афереза* (від грец. «випадіння») – випадіння; *епентеза* (від грец. «вставка») – вставка; *протеза* (від грец. «додавання») – додавання; *вібрант* (від англ. vibration) – дрижачий; *тембр* (від фр. timbre ‘дзвіночок’) – забарвлення тощо;

2) іншомовного та застарілого (питомого, архаїзованого) терміна: *трахея* – дишник (Є.К.Тимченко, П. П. Коструба), *щитовидний хрящ* – обручкова хрястка (Є.К. Тимченко); *голосові зв’язки*, голосові в’язла, струни (Є.К. Тимченко); *голова щілина* – голосниця (Є.К. Тимченко); *білабіальний* – двогубий (Є.К. Тимченко); *велярний (задньопіднебінний) приголосний* – гутуральний п. з. [СЛТ Кротевич, с. 45].

Частина УФТ застаріла через граматичні (*альвеоли* – *альвеоля*) та фонетичні модифікації, внаслідок пасивізації лексичної одиниці (*латеральний* – *лятеральний*; *палаталізація* – *паляталізація*; *фонематичне протиставлення* – *фонематична одмінність*).

Термінологічну дублетність можна спостерігати й у складі деяких термінологічних словосполучень: *палатальний приголосний* – *м’який приголосний*; *велярний голосний* – *задній голосний*; *експлозивний приголосний* – *вибуховий приголосний*; *кульмінаційна функція наголосу* – *вершиноутворююча функція наголосу*; *інтенсивність голосу* – *сила голосу*; *фізіологічна (органогенетична, акустична) фонетика*; *оральний резонатор* – *ротовий резонатор*; *акцентований голосний* – *наголошений голосний*; *аудиторський аналіз* – *слуховий аналіз* тощо. Засвідчено кілька прикладів синонімії термінологічних словосполучень, один із складників яких архаїзувався чи не набув поширення: *інтенсивність звука* – натужність звука (Є.К. Тимченко), *тривалість звука* – протяжність звука (М.П. Івченко).

Крім явища абсолютної синонімії, виявлено прояви часткової синонімії. Наприклад, термін *альвеола (альвеоли)* 2. Ямки в щелепах, де

містяться корені зубів [ВТССУМ, с.14]) синонімізується з терміном *ясна* (Діляна слизової оболонки ротової порожнини ссавців і людини, що покривають зубні відростки щелеп і коріння зубів [ВТССУМ, с. 1425]) лише у 2 значенні. Термін *сонорний* має синонімічний відповідник *звучний* (так само *сонорність* – *звучність*), тобто у якого голос переважає над шумом. Але український термінологізований прикметник «звучний» має два значення (1. Який чітко і виразно звучить; гучний, чистий. 2. Який видає чисті, дзвінкі звуки [ВТССУМ, с. 356]), жодне з яких у загальномовному словнику не містить вказівки на спільність семантичних компонентів у зазначеній парі термінів. До таких прикладів можна додати пару *акцентуація* – *наголошування*, що також синонімічна в одному зі значень другого терміна.

Серед часткових термінів-синонімів в УФТ функціонують загальнонаукові поняття, що беруть участь в утворенні термінологічних словосполучень. Йдеться про терміни *ознака*, *властивість* (*дистинктивна властивість* (*ознака*); *властивість*, *ознака*, *риси* (*іррелевантна властивість* (*риси*, *ознака*); *ознака*, *риси* (*просодична* (*ознака*, *риси*)). За матеріалами загальномовного тлумачного словника: *властивість* ‘Якість, ознака, характерні для кого-чого-небудь’ [ВТССУМ, с. 151], *ознака* ‘1. Риси, властивість, особливість кого-, чого-небудь’ [ВТССУМ, с. 665], ‘Риси, особливість, ознака, властивість кого-, чого-небудь’ [ВТССУМ, с. 1031].

Традиційно терміни-синоніми об’єднують у синонімічні ряди [182]. Т.В. Михайлова пропонує виділяти «термінологічне синонімічне об’єднання» (ТСО), оскільки між термінами немає тієї градації у вираженні спільного значення (від нейтрального до стилістично чи емоційно забарвленого), яка властива загальномовним синонімам, у термінології відсутні синонімічні ряди в загальноприйнятому їх розумінні з домінантою й певною внутрішньою структурою.

Члени ТСО можуть різнитися структурно і генетично. Пор. деякі з них, де поєднані:

1) «слово – слово»: *лабіалізований – огублений, губний; лабіалізація – огублення, заокруглення [губ]; вібрація – коливання, дрижання [голосових зв'язок]; гортанний, глотковий, фарингальний та ін.; змично-щілинні, злиті, африкати;*

2) «слово – словосполучення» (*фонологія – функціональна фонетика; альвеоли – альвеолярні ходи, віти бронхів*); «словосполучення – слово» (*звук мови, звук у мові – звук; спектр частот – форманта, спектр*);

3) «словосполучення – словосполучення» (*гетеросилабічне сполучення звуків, сполучення звуків на межі складу; стик морфем, морфемний шов; органи вимовляння, голосовий апарат, фонаційні органи мовлення; шумні щілинні п. з., серединні п. з.; палатальний (передній) голосний, голосний переднього ряду; середній (нейтральний) голосний, голосний середнього ряду; велярний (задній) голосний, голосний заднього ряду; стан спокою [артикуляційних органів], нейтральне положення [артикуляційних органів]. У ТСО такого різновиду виявлено своєрідну «внутрішню» синонімію: *головний (основний, незалежний) варіант фонемі; маркований (позначений) ряд; ритмічні (періодичні) коливання.**

Явище групування у ТСО близьке до проявів **варіантності** в УФТ. Варіантність неоднозначно визначають у мовознавстві, де це поняття має широке й вузьке значення. У широкому значенні, варіантність – це «множинність засобів вираження того самого значення, відмінність чи схожість звукового складу одиниць-варіантів при цьому – ознака несуттєва» [140, с. 75-81]. Отже, синонімію розглядають як вид варіантності [139-141; 195]. У вузькому значенні, варіант терміна – це «часткова модифікація того самого мовного знака, яка характеризується тотожністю значень і не порушує тотожності знака самому собі» [14; 112], тобто йдеться про варіантність на формальному рівні.

Проблему, що вважати варіантом терміна, дослідники вирішують по-різному. Варіантами можуть бути «тотожні за значенням спільнокореневі термінологічні одиниці, що розрізняються деякими розбіжностями знакової

форми в межах того самого номінанта: місцем наголосу, фонемами, афіксами або їхнім поєднанням» [197]. Крім акцентних, фонематичних, словотвірних, до них додають ще й морфологічні та комбіновані варіанти [14, с. 22-25]. Частина мовознавців зараховує спільнокореневі терміни з різними словотвірними афіксами, які позначають одне поняття, до словотвірних синонімів [99, с. 21; 106].

Така неоднозначність кваліфікації одиниць як варіантів терміна чи термінів-синонімів свідчить про невизначеність цього питання у мовознавстві загалом. Частина дослідників до синонімів зараховує й «фономорфологічні варіанти з відношенням тотожності на рівні сигніфіката, а також відношенням подібності на рівні плану вираження» [182, с. 68].

Отже, існує три варіанти співвіднесеності синонімів і варіантів терміна:

- 1) синоніми – частина варіантів (Л.Д. Малевич [139-141]);
- 2) варіанти (формальні варіанти) – частина синонімів (Т.І. Панько [180-182], І.М. Кочан [112-114], О.М. Тур [230-232]);
- 3) розмежування варіантів і синонімів (Л.Г. Боярова [14-17], Т.В. Михайлова [151-154]).

У роботі прийнято широке розуміння варіантності як складника синонімії термінів.

На відміну від дублетності термінологічних словосполучень, в УФТ явище варіантності виявляється так, що співвідносними є іншомовне слово-термін і власнеукраїнське слово-термін, а інші складники словосполучення тотожні частково, наприклад: *струмінь вдихуваного повітря – інспіраторний струмінь, струмінь видихуваного повітря – експіраторний струмінь*.

Варіантність в УФТ виявляється на рівні:

- 1) структурно-граматичної організації взаємозамінних словосполучень, у яких один зі складників змінює не лише частиномовну кваліфікацію, але й морфемний інвентар: а) іменниково-прикметникових та

іменниково-іменникових (генітивних), як-от: *фонемний інвентар – інвентар фонем; мовні органи – органи мовлення; мовний апарат – апарат мовлення.*

2) лексичної модифікації складників термінологічної пари: *силова ознака (риса), ознака інтенсивності; пересування наголосу, переміщення наголосу.*

Деякі фонетичні терміни-варіанти різняться структурно: те саме поняття виражене у слові з характерною аброморфемою (наприклад, -оїд, з грец. εἶδος – ‘вигляд’) та у словосполученні, що розгортає внутрішню форму першого терміна, як-от: *дифтонгоїд, несправжній дифтонг.*

Структурні й граматичні відмінності спостережено серед варіантних термінів, що виникли й функціонували в різний час, як-от: *висота звука – високість звука* (Є. К. Тимченко), *тембр – тембро* (Є. К. Тимченко), *передньоязиковий – передньоязичний* (СЛТ Кротевич; Прокопова; Івченко; СУМ Жовтобрюх).

Явище варіантності у фонетичній термінології інколи фіксують кодифікаційні джерела, наприклад словники лінгвістичних термінів, пор. статтю: СОНАНТ – 1. Складовий звук мови, тобто звук, який один або разом з іншими звуками утворює склад. 2. Те саме, що *сонорний звук* [СЛТ Кротевич, с.175]. Варіантна одиниця відділяється за допомогою формули тлумачення «Те саме, що...».

Як варіантні кваліфікуємо терміни, що входять у ТСО як маркери теоретичних та експериментальних досліджень окремих авторів, їхніх поглядів і підходів до кваліфікації певного фонетичного / фонологічного явища. Отже, можна навести такі ТСО з комбінованими варіантами термінів: *голосний переднього ряду – передній, палатальний; передньопіднебінний* (Є.К.Тимченко, СЛТ Кротевич); *проривний п. з. – моментальний* (А.А. Москаленко); *зімкнений п. з. – змичний п. з.* (СЛТ Кротевич), *носові – напіввідкриті п. з.* (П.П. Коструба).

Отже, засвідчені явища синонімії та варіантності в системі УФТ виявляють природні процеси побудови та розвитку терміносистеми. Можна

погодитися з думкою Т. І. Панько та М.В. Сташко щодо доцільності «збереження національно-міжнародних дублетів з метою забезпечення спадкоємності національної термінології та надання певній терміносистемі інформаційної ідентичності з іншомовними терміносистемами» [219, с. 180], адже у конкурентній взаємодії дублетів «часто закладений певний імпульс для розвитку термінологічних систем» [182, с. 183].

Низка зафіксованих явищ синонімії, щодо якої вже зроблено акценти в попередньому розділі, не порушує процес кодифікації фонетичної термінології, а засвідчує тяглість процесу її розвитку та унормування.

3.2.4. Полісемія та омонімія УФТ. Питання полісемії та омонімії всередині терміносистеми є одними з найскладніших, оскільки вони виявляють важливі процеси її становлення.

Полісемія термінів виникає у зв'язку з утворенням від загальноновживаного слова терміна: набуття в одному зі значень поняттєвого змісту, його спеціалізація. Уважають, що якщо при семантичній похідності на синхронному рівні відчутний семантичний зв'язок, то це полісемічні відношення між словом і терміном (Д.С. Лотте [137], О.Д. Митрофанова [141], Т.І. Панько, Г.П. Мацюк, І.М.Кочан [182], І.В. Зубченко [82], О.І. Павлова [178]). Унаслідок цього виникають одиниці з одним денотативним, але з «різними сигніфікативними значеннями (у лексиці загального вжитку – загальноновживаним, у мікросистемі термінів – термінологічним)» [143, с. 10]. Така полісемія існує лише в межах термінологічних підсистем, які мають мотивувальні загальноновживані слова і збережані семантичні зв'язки з ними. Термінологічне значення слова є лексико-семантичним варіантом полісемічної одиниці.

Розвиток термінологічних значень полісемічних слів – один із шляхів поповнення наукового словника, формування функціонально ізольованих семантичних підсистем мови.

Такі полісемічні відношення не є однорідними та односпрямованими, адже явище полісемії, що породжує нову спеціалізовану одиницю,

притаманне і термінологічній підсистемі (внутрішньосистемна полісемія термінів), і термінологічним підсистемам, що «запозичують» терміни в інших системах, породжуючи інший тип лексико-семантичної варіантності, оскільки формуються інші відтінки спеціалізації значень. Отже, варто розглядати три прояви полісемії термінів в УФТ.

1. Полісемія УФТ, що розвинулася на базі загальноновживаних лексичних одиниць. У сучасній літературній мові є слово «голос», що функціонує як полісемічне (7 значень [ВТССУМ, с. 189]). Серед його основних значень є спеціалізовані (біологічне, музичне і правове): 1. Сукупність різних стосовно висоти, сили і тембру звуків, що їх видає людина (або тварина, яка дихає легенями) за допомогою голосового апарата. За даними УМЕ, *голос* – ‘звуковий потік, що утворюється у гортані завдяки періодичним коливанням голосових зв’язок при проходженні через них повітр. струменя’ [УМЕ, с. 103]. Це значення лінгвістичного терміна розвинулося на основі першого, основного, значення слова «голос». Тлумачний словник щодо з жодного виокремлених значень не дає спеціальних позначок.

По-іншому структуровано значення полісемічного слова «звук», у системі 4 значень якого виділено і засвідчено одне спеціальне: ‘4. *лінгв.* Членороздільний елемент людської мови, утворюваний за допомогою органів мовлення’ [ВТССУМ, с. 355]. Пор. спеціалізоване термінологічне визначення: ЗВУК у мові – найдрібніша акустико–артикуляційна одиниця мовлення, конкр. варіант *фонем* як звукового інваріанта в системі мови [УМЕ, с. 201].

Загалом однослівних термінів в УФТ, які розвинулися на базі загальноновживаних полісемічних лексем небагато (крім зазначених, *вибух, витримка, уподібнення; ротовий, носовий, прогресивний*).

2. Внутрішньосистемна полісемія УФТ. Цей напрямок полісемії також не представлений великою кількістю прикладів. Насамперед, як багатозначні (по 2 значення) мають терміни на позначення підрозділів фонетики: *орфоенія* (1. Сукупність вимовних норм літературної мови, що охоплюють правила

вимови *звуків*, звукосполучень у мовному потоці, наголошування слів і такі суперсегментні фонет. явища, як інтонування фрази, ритмомелодика. 2. Розділ мовознавства, що вивчає норми літ. вимови [УМЕ, с. 445]), *фонетика* (1) звукова будова мови; 2) розділ мовознавства, що вивчає звуковий бік мови [УМЕ, с.762]), *фонологія* (1) розділ мовознавства, що вивчає звуки з погляду їх функціонування у мові – як фонемі; 2) фонол. рівень мовної структури [УМЕ, с.765]).

Причинами виникнення внутрішньосистемної полісемії є розвиток наукового знання і ступенювання його глибини в системі абстрагування. Адже полісемія постає як свідчення систематизації, визначення порядків. Найвиразніше це відбиває полісемічний термін «редукований». Насамперед кодифіковано загальне розуміння явища (1. Який підпав редукції, виник внаслідок редукції, менш протяжний, не чітко артикульований. *Редукована форма* – скорочена форма слова, яка виникає при швидкому темпі мовлення). Наступний етап – дефініювання конкретного значення саме в УФТ: 2. Голосний звук, коротший порівняно із звуком нормальної довготи, послабленої сили чи тембру звучання. *Втрата слабких редукованих. Прояснення сильних редукованих* [СЛТ Ганич, с. 233]. Така полісемія розвивається внаслідок перенесення за суміжністю «загальне – конкретне».

Ще один різновид внутрішньої полісемії в УФТ – це структурування словникової статті за моделлю «явище, величина, знак», що пов'язано із застосуванням фонетичної (фонематичної) транскрипції. Пор. таку словникову статтю:

АКУТ. 1. Підвищення (гострий тон, гострий наголос) звука в давньогрецькій та інших мовах.

2. Висхідний тон, який розпочинається з нижчого і закінчується вищим у межах одного складу. *Акут новий* – у спільнослов'янській мові висхідна інтонація, що прийшла на зміну старому циркумфлексу (старій інтонації). *Акут старий* – висхідна інтонація в спільнослов'янській мові на складах, що мали довгий монофтонг чи дифтонг.

3. Високий тон звука, який протиставляється низькому і визначається висотою другої форманти.

4. Діакритичний знак ['] для позначення закритості [e] у французькій мові [СЛТ Ганич, с. 12].

Спостережено, що кодифікаційні джерела по-різному структурують статті з полісемічними термінами: вони різняться насамперед кількістю виділених значень, як-от:

СЛТ Кротевич	СЛТ Ганич
АКЦЕНТ – 1. Наголос. 2. Графічний знак; за допомогою якого на письмі позначається наголос (<i>руки́</i> – <i>ру́ки</i>). 3. Посилення, підкреслення окремого звука (акцентування). 4. Мимовільне спотворення звуків будь-якої мови людиною, для якої ця мова не є рідною, тобто своєрідне вимовляння іншомовних звуків, обумовлене артикуляційною базою своєї рідної мови, с. 11.	АКЦЕНТ. 1. Виділення фонетичними засобами (посилення голосу, підвищення тону тощо) складу в слові чи цілого слова, словосполучення; наголос. 2. Особливості вимови, які зумовлені в мовця специфікою артикуляційної бази рідної мови і проявляються в мовленні на нерідній мові, с. 13.

Це пов'язано з двома причинами: по-перше, структуруванням реєстру; по-друге, об'єктивним змістом відповідного поняття, що сформований на час укладання джерела (словника, монографії, підручника).

В УФТ небагато полісемічних термінів, що утворюють цілі гнізда. Це стосується насамперед ТР *акцентологія* ('розділ мовознавства, що вивчає природу, особливості і функції словесного наголосу'), *акцентуація*, *акцентування* ('1. Виділення засобами наголосу окремих елементів (звуків, складів) у слові чи слів у фразі; наголошування. 2. Система наголосів у мові чи в групі споріднених мов. 3. Позначення наголосів у словах у писаному чи друкованому тексті'), *акцентувати* ('1. Ставити наголос при вимові, а також

знак наголосу у слові; наголошувати. 2. Виразно вимовляти з підсиленням наголосу склад чи окремий звук у слові») [СЛТ Ганич, с. 11 - 13].

3. Полісемія УФТ, що розвинулася на базі термінологічних одиниць інших підсистем. Полісемічні одиниці УФТ можуть перебувати у полісемічних відношеннях з терміноодиницями інших терміносистем, термінологічних підсистем.

Таку особливість можна проілюструвати на прикладі терміна *апокопа* '1. Фонетичне значення: опускання одного чи кількох звуків у кінці слова внаслідок акцентно–фонетичних процесів, що призводять до скорочення слова. 2. Морфологічне значення: спосіб словотворення не афіксального, що полягає в усіканні за абrevіатурним зразком кінця твір. основи (слова) незалежно від морфем. межі' [СЛТ Ганич, с.30–31].

У працях середини ХХ ст. був актуальний термін «стиль вимови», що засвідчував семантичний зв'язок такого складника УФТ з термінологією лінгвостилістики, пор.: СТИЛЬ ВИМОВИ – форма вимови, пристосована до різних цілей і різних умов спілкування [СЛТ Кротевич, с. 184]. Так само до лінгвостилістики увійшли терміни *ритмомелодика*, *інтонація*, найбільше застосовувані в дослідженнях 50-60-х рр. ХХ ст.

Чимало полісемічних відношень сформовано в УФТ на базі термінів біології (зокрема анатомії, назви органів мовлення) та фізики (ТГ акустичної фонетики; розділ експериментальної фонетики (див. п. 2.3.1)). Інколи кодифікаційні джерела прямо вказують на генетичні особливості фонетичного терміна, як-от: АКУСТИКА (грец. – слуховий) – розділ фізики, який досліджує звук і пов'язані з ним фіз. явища (хвильову природу звуку, вібруючі об'єкти, звуки мовлення тощо) [УМЕ, с.15].

Не всі дослідники, теоретики термінознавства схильні розглядати полісемічні терміни, що вживаються у різних терміносистемах, як багатозначні одиниці. Наприклад, Н.З. Котелова стверджує, що «для полісемії термінів характерне розшарування значень залежно від вживання слова у різних галузях знань (пор. меридіан в географії й астрономії).

Активною тенденцією у розвитку наукових знань є те, що ті самі об'єкти стають предметами різних знань про них, що може стати основою для розвитку полісемії» [111, с. 123].

Інші ж дослідники, наприклад О.В. Суперанська, Н.В. Подольська, Н.В. Васильєва, наполягають на іншому осмисленні такого явища – як омонімії: «Якщо на базі того самого слова формуються терміни різних галузей знання, вони стають міжгалузевими омонімами, оскільки з цим обсягом поняття і всередині цього ієрархічного угруповання понять термін може вживатися лише в одному визначеному термінологічному полі» [221, с. 9]. Для міжгалузевої омонімії характерне те, що терміни мають різні дефініції і функціонують у різних термінологічних системах [59, с. 71]. О. Микитюк також вважає, що терміни різних галузей знань доцільно подавати як омоніми, адже вони передають поняття, що не можуть збігатись у терміносистемах [149, с. 152–153].

Розв'язують це теоретичне питання й у напрямку заперечення як проявів полісемічності, так і омонімічності термінів, обґрунтовуючи наявність полісемії лише на загальному літературному тлі (О. М. Толокіна [228]).

У запропонованому аналізі поділяємо погляд на полісемічність термінів в УФТ як функціонування одного із лексико-семантичних варіантів того чи того слова – складника полісемічної системи літературної мови.

Омонімія, тобто використання тої самої одиниці для вираження кількох наукових понять, у термінології фонетики не має широкого вираження. І це не лише властивість УФТ. На думку Ж.В. Красножан, внутрішня омонімія, тобто співзвучні слова в конкретній термінології, – досить рідкісне явище [117]. Це твердження можна доповнити словами Л. Г. Боярової про те, що «ці одиниці можуть виникнути також у межах певної термінології (здебільшого такої, яка складається з кількох взаємопов'язаних підсистем), проте кількість внутрішньосистемних омогруп обмежена» [17, с. 16].

На основі смислового розходження співзвучних слів виникла т. зв. міжсистемна омонімія: різні поняття у загальноповсякденній мові та термінологічній системі фонетики. Прикладом такого явища в УФТ є термін *тертя* ‘рух повітряного струменя по поверхні мовних органів та утворюваний унаслідок цього шум’ та поняття *тертя* з таким визначенням ‘рух предмета по поверхні іншого предмета, який щільно до нього прилягає’ [ВТССУМ, с. 1243].

Міжсистемна омонімія постає як випадковий збіг генетично різних слів. Наприклад *якання* ‘розм., дія за значенням якати’ та *якання* ‘вимова в деяких говірках російської мови після м’яких приголосних у першому перед наголошеним складом звука [а] замість літературного короткого [и]: *н'асі́, в'аду́* (орфографічно: *неси, веду*) [СЛТ Ганич, с. 338].

Унаслідок розщеплення семантики полісемічної мовної одиниці *шум*, в українській мові функціонує три омонімічні одиниці. Одна з них полісемічна і має значення ‘2. *лінгв.* Звук, який утворюється в порожнині рота без участі голосу, під час проходження повітряного струменя через перешкоди в мовному апараті’ [ВТССУМ, с. 1409].

Отже, спостереження за явищами полісемії та омонімії в УФТ виявило, що всередині цієї терміносистеми можливі здебільшого полісемічні відношення, проте зафіксовано окремі випадки омонімії. Проаналізувавши явище омонімії в УФТ, можна зробити висновок, що воно не порушує вимогу до терміна «один знак – одне поняття», не заважає взаєморозумінню між фахівцями.

Попри думку окремих дослідників, що «термінологія – це семіотична система зі взаємооднозначними відповідностями знака й позначуваного, які усувають власне знакові системні відношення (на зразок загальномовної полісемії, синонімії, омонімії) та регламентують властивості мовного знака, роблячи його терміном» [227, с. 62], більшість дослідників сучасних терміносистем урахує мовну реальність і фіксує приклади синонімії, полісемії, омонімії. Не становить винятку й

терміносистема фонетики, де засвідчено названі лексико-семантичні процеси.

Висновки до Розділу 3. Система УФТ – складна ієрархічна будова, у якій визначальними з парадигматичних є гіперо-гіпонімічні відношення між складниками – однослівними термінами та термінологічними словосполученнями. Явище синонімії – це також показовий сегмент у семантичній структурі МФТ, оскільки власне синоніми та варіантні терміни перебувають у складних відношеннях, що пронизують усі основні ТГ фонетичних термінів. Простежені прояви полісемії, омонімії виявили, що у формуванні та розвитку УФТ беруть участь загальномовні, міжгалузеві, внутрішньосистемні номінації. Установлені контрастивні відношення зафіксовано на рівні поняттєвих опозицій та структурних елементів, що допомагають створювати корелятивні пари термінів.

Дослідження особливостей частиномовного складу й творення фонетичних термінів засвідчило, що УФТ має загальні і часткові особливості.

З погляду частиномовного наповнення – це іменникова терміносистема. Функціональне навантаження і ступінь кодифікованості термінів-субстантивів невисокий.

Неоднакова продуктивність способів творення фонетичних термінів різної частиномовної належності. Активніший словотвірний потенціал суфіксації та префіксації, а також основоскладання, словоскладання, основоскладання з одночасною суфіксацією. Терміни-прикметники мають ширший діапазон префісальних засобів та аброморфем, ніж терміни-іменники.

Найпродуктивніший спосіб творення фонетичних термінів – словосполучення, яких, що традиційно для терміносистем, становить 70% усіх зафіксованих одиниць.

Серед термінологічних словосполучень переважають атрибутивні двокомпонентні терміни. 3-поміж іменникових словосполучень переважають

генітивні. У створенні точних понять, номінацій об'єктів і явищ беруть участь лінійні та нелінійні, ускладнені, термінологічні словосполучення. УФТ має широкий діапазон багатокomпонентних термінологічних словосполучень: від 2 до 6.

Виявлені особливості фонетичних термінів, по-перше, на інших рівнях аналізу (структурно-семантичному, структурно-граматичному) ще раз підтверджують наявність у лінгвістичній термінології складної парадигми – макрополя фонетичних термінів; по-друге, унаочнюють чинність загальних принципів побудови термінологічних підсистем з особливим поняттєво-термінологічним наповненням; по-третє, виявляють продуктивність конкретних моделей творення й активність формантів у досліджуваній терміносистемі, що забезпечує класифікаційну системність термінів відповідно до системності позначуваних ними спеціальних понять фонетики.

ВИСНОВКИ

Українська фонетична термінологія – це складна система однослівних термінів та термінологічних словосполучень, що впродовж ХХ ст. та в перші десятиліття ХХІ ст. перебуває в розвитку, спричиненому постійною увагою мовознавців-теоретиків та дослідників-експериментаторів до питань звукової будови мови та особливостей її функціональної видозміни залежно від умов комунікації.

Встановлено, що основні етапи розвитку УФТ невіддільні від загальної періодизації та сегментації процесів динаміки мовознавчої термінології, а саме: 1) початок ХХ ст. – 30-ті рр.; 2) 40–50-ті рр.; 3) 60–70-ті рр.; 4) 80-ті рр.; 5) 90-ті рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст. З кожним із цих періодів співвіднесені теоретичні і прикладні дослідження в галузі загальної та експериментальної фонетики (фонології). Кожний з виокремлених етапів має свої особливості, що репрезентують тенденції розвитку фонетичного напрямку досліджень в Україні. З початком ХХ ст. (30-ті рр.) корелює тенденція до творення термінів на національній основі, на внутрішніх лексичних, граматичних і правописних ресурсах. Наступні 40-50-ті рр. ХХ ст. пов'язані як з дотриманням традицій Московської та Ленінградської фонетичних шкіл і відповідної термінології, так і з розширенням діапазону дослідницьких напрямків (історична фонологія, діалектна фонологія, експериментальні контрастивні фонетичні дослідження), обґрунтуванням основного теоретичного і практичного питання методології фонетики – зміст поняття «фонема». Кодифікація понять мовознавчої науки у «Словнику лінгвістичних термінів» Є. В. Кротевича та Н. С. Родзевич стала моментом систематизації накопиченого досвіду і передумовою для широкої нормотворчої роботи на третьому етапі (60-70-ті рр. ХХ ст.), щодо якого виявлено ще певну варіантність, дискусійність, неусталеність деяких понять, систематизацій як приголосних, так і голосних української мови. Розширення методів дослідження урізноманітнило якісно терміноапарат фонетики, і уможливило розвиток інтонології, акцентології, просодії з ієрархією підпорядкованих ним

численних термінів. У цей період значно посилилася тенденція до максимального наближення до міжнародних стандартів досліджень у галузі фонетики. Період 80-х рр. ХХ ст. характеризують процеси витіснення варіантів термінів, що не були підкріплені в подальших дослідженнях, а також кореляція термінологічного змісту понять фонетики й фонології з досягненнями фонетичних шкіл Росії. Сучасний період важливий для розвитку фонетичної термінології у плані унормування та його кодифікаційного закріплення у словниках лінгвістичних термінів, підручниках для вищих навчальних закладів.

Дослідження посприяло обґрунтуванню ролі фонетичних шкіл України в розвитку фонетичної термінології. При цьому встановлено, що критеріями диференціації таких наукових центрів є насамперед територіальний, з яким пов'язаний чинник «наукова проблема та теоретико-практичний доробок дослідника-фонетиста». Харківська фонетична школа заклала основи акцентології, історичної фонології, акустичної та артикуляційної фонетики, орфоєпії. Київські фонетичні школи (академічна та вишівська) відіграли важливу роль у постанні фонології, накопиченні практичної бази для вивчення фонетичних особливостей діалектної та літературної мови, становленні експериментальної фонетики (зокрема артикуляторної, перцептивної) та інтонології, ритмомелодики, а також розвитку історичної акцентології). З Одеською фонетичною школою пов'язані становлення і розвиток контрастивної, зіставної фонетики, суперсегментних характеристики звукової мови, започаткування експериментальних досліджень просодичної системи (англійська, українська, російська мови, дослідження у сфері інтонології).

На становлення, формування та розвиток фонетичної термінології потужний вплив справляли становлення і стандартизація термінологічного апарату історії мови, діалектології, граматики (морфонологія, словотвір, синтаксис), стилістики, орфоєпії, оскільки формування термінологічних

підсистем лінгвістики відбувається узгоджено і стимулюється лінгводидактичними чинниками.

Встановлено, що з періодами розвитку УФТ співвіднесені тенденції термінотворення:

1) переважання у представників Київської фонологічної школи першої третини ХХ ст. намагання створювати терміни на власне українських внутрішніх ресурсах словотворення; відбиття у формі терміна особливостей граматичних і правописних норм кінця 20-х рр. ХХ ст.

Виявлено, що показова з цього погляду була система термінів у працях Є. К. Тимченка (напр., *голосівки, шелестівки, півголосівки, тембро, натужність звука, гортанка, обручкова хрястка, палятальний, альвеоля, високість звука* ‘висота звука’, *барва звука* ‘тембр звука’, *натужність звука* ‘інтенсивність звука’, *органи віддиху* ‘органи дихання’, а також *голосниця, голосові в’язла* і т. ін.). Менше цих ознак мали системи термінів, засвідчені у працях О. Б. Курило (*шелестові звуки, артикуляція шелестового, надучий дифтонг, знеголошення дзвінких консонантів*), О. Н. Синявського (*назвуковий у*), П. Бузука (*пливкий* ‘плавний’). Інші дослідники дотримували поміркованих позицій щодо вживання міжнародної фонетичної термінології і термінологічних одиниць, утворених на власних ресурсах, вживаючи паралельні варіанти (*паляталізований – пом’якшений, дифтонг – двозвук, трахея – дишник, лабіалізований – заокруглений*);

2) зберігання у 20–60-х рр. ХХ ст. варіантності в оформленні й написанні термінів (зокрема *передньо-, середньо-, задньоязичний* (сучасне ‘передньо-, середньо-, задньоязиковий’).

За результатами дослідження вирівнювання термінологічної системи фонетики відбувалося на тлі дії двох тенденцій: а) утвердження міжнародних стандартів терміновживання у підпарадигмі лінгвістичних термінів «звуковий бік мови» під впливом висновків і рекомендацій до уніфікації відповідної терміносистеми, прийнятих Міжнародною термінологічною комісією (лінгвістичною) (1960-1977 рр.); б) посилення процесу

вирівнювання граматичних та правописних норм української літературної мови під впливом російської мовної практики, що спричинило втрату тенденції на створення власних терміноодиниць за внутрішніми законами української мови;

3) збереження в подальшому (від 70-х рр. ХХ ст. і до наших днів) традиції паралельного вживання міжнародних терміноодиниць та їхніх аналогів, стандартизованих у галузі фонетики в середині ХХ ст.;

4) прагнення дослідників застосувати у своїх працях т. зв. «індивідуальні» терміни, що відображають результати поглибленого вивчення того чи того явища. Такі поняття-терміни не були кодифіковані в інших працях. Ідеться про термінологію досліджень А. А. Москаленка (*антропофоніка*, 1947 р.), Л. І. Прокопової (*ступінь пом'якшення приголосного, ступінь веляризації приголосного*, 1958 р.), В. С. Перебийніс (*фонемойд, конкретна фонема, центральні (голосні) та маргінальні (приголосні)*, 1970 р.), Т. О. Бровченко (*ступінь словесного наголосу*, 1969 р.), Н. І. Тоцької (*високо-середнє піднесення*, 1973 р.; *парціальний, складовий тон, однофокусні / двофокусні приголосні, гіперфонема*, 1981 р.), Ю. О. Карпенка (*нижній поверх, середній поверх, верхній поверх мовних органів*, 2006 р.), О. І. Бондаря (*ступінь фонематичності голосних фонем*, 2005 р.).

Опрацьований матеріал дослідження засвідчив, що більшість термінів, усталених до середини 50-х рр. ХХ ст., вживалася далі. Серед таких, що набули поширення, в українській фонетиці 80-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст. стали поняття-терміни *форматна структура звука, спектр звука* (від праць Н. І. Тоцької до кодифікації у підручниках для вишів), система термінів навколо ядерних понять «інтонологія» (А. Й. Багмут, І. В. Борисюк, Н. П. Плющ та ін.), «акцентна парадигма» (В. Г. Скляренко, В. М. Винницький та ін.);

5) від середини 50-х рр. ХХ ст., коли усталилися основні термінологічні групи УФТ (28 основних об'єднань), подальший розвиток УФТ пов'язаний

насамперед з розширенням дистрибуції ключових термінів у межах груп, зі змінами у синтагматиці фонетичних термінів, що спричинювало кількісне розростання складників (орієнтовно на чверть);

б) переважання кількісних змін в УФТ над якісними від 60-х рр. ХХ ст., оскільки на цей час усталилися норми словотворення, граматичного оформлення мовних одиниць, зокрема термінологічних. Посилення термінотворення в галузі фонетики на базі термінологічних словосполучень виявляє чинність тенденції до економії мовних зусиль, розвитку й нарощення препозитивних компонентів-прикметників, а також тенденції до сприяння легшому засвоєнню новітніх понять-термінів;

7) архаїзація частини термінів у зв'язку з подальшим уточненням кваліфікацій звукових явищ: *дванадцятифонемна система українського вокалізму* (О.Н.Синявський, О.В.Ісаченко), *одинадцятифонемна система голосних* (О.Б.Курило), *семифонемна система голосних фонем* (Є.К.Тимченко), *п'ятифонемна система українського вокалізму* (В.С.Перебийніс) *дванадцятифонемна система українського вокалізму* (О.Н.Синявський, О.В.Ісаченко), *гутуральний приголосний звук 'задньоязиковий п. з.'* (СЛТ Кротевич), *задньопіднебінний приголосний звук 'задньоязиковий п. з.'* (О. Н. Синявський), *замкнений, протиснений п. з.* (Є. К. Тимченко), *котловинні (шиплячі)* (СУМ Булаховський), *напіввідкриті приголосні* (П. П. Коструба).

У результаті опрацювання структурно-граматичних властивостей фонетичної підсистеми лінгвістичної термінології та простеження відповідної динаміки за виокремленими етапами встановлено, що основним способом творення фонетичних однослівних термінів є морфологічний (афіксальний, основоскладання, словоскладання). Найбільш чинний він у 20-60-х рр. ХХ ст. Оскільки УФТ сформувалася на базі понять-термінів іншомовного походження та власнеукраїнському, східнослов'янському лексико-семантичному ресурсі, то основна частка термінів прийнята для

вживання вже у готовому вигляді з такими структурними особливостями, які вже в ній засвідчені.

Для періоду від 70-х рр. ХХ ст. і до наших днів можна констатувати активність творення термінів як словосполучень. Матеріал дослідження засвідчив наявність в УФТ приблизно 500 термінологічних одиниць – словосполучень, тобто понад 70% від загальної кількості. За формальними показниками такі складники УФТ є дво-, три-, чотири-, п'яти-, шестикомпонентними. Серед них є безприйменникові та прийменникові, поширені однорідними складниками словосполучення. Серед термінологічних словосполучень переважають атрибутивні двокомпонентні терміни з препозитивним прикметником. З-поміж іменникових словосполучень переважають генітивні. У створенні точних понять, номінацій об'єктів і явищ беруть участь лінійні та нелінійні, ускладнені, термінологічні словосполучення. Вони забезпечують структурно-семантичну системність МФТ.

Спостереження над процесами розвитку УФТ упродовж ХХ – початку ХХІ ст. виявило, що ієрархієзована підсистема фонетичної термінології зв'язана гіперо-гіпонімічними співвідношеннями у класах та підкласах тематичних об'єднань досліджуваних термінів; у ній дотримані відношення опозиційної кореляції, синонімії, спорадично – омонімії, полісемії, збережені явища структурно-граматичної і морфологічної варіантності.

Встановлена системність структурно-семантичних особливостей УФТ забезпечила репрезентацію МФТ як польової моделі, в якій на тлі чіткої парадигматизації багатоступеневих відношень ключові поняття мають здебільшого моносемантичні властивості, самі ряди перебувають у партитивних відношеннях і відношеннях категорійної інтеграції.

Спостереження над проявами синонімії в УФТ конкретизували наявність термінів-дублетів і часткових синонімів, виявили частку архаїчних (функціонували у 30-60-ті рр. ХХ ст.) і стандартизованих іншомовних відповідників.

Варіантність в УФТ виявляється на рівнях структурно-граматичної організації взаємозамінних словосполучень (іменниково-прикметникове → іменниково-іменникове (генітивне); лексичної модифікації складників термінологічної пари; структурно-морфологічної і морфемної модифікації одного зі складників. Структурні й граматичні відмінності наявні серед варіантних термінів, що виникли й функціонували на різних етапах і кодифіковані / некодифіковані у словниках.

Отже, УФТ упродовж століття перебувала в активному становленні, розвиткові, що відбивають кодифікаційні джерела – підручники, словники, монографічні праці різних етапів історії мовознавства.

Перспективи вивчення підсистеми української фонетичної термінології пов'язані з розширенням проблематики дослідження: вивчення процесів функціонування УФТ в інших підсистемах лінгвістичної термінології; опрацювання мови праць фонетистів та істориків мови з погляду їхнього особистого внеску в історію формування УФТ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Гнозис, 2005. – 326 с.
2. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка / И.В. Арнольд – М. : Высшая школа, 1986. – 295 с.
3. Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии / О. С. Ахманова. – М. : Учпедгиз, 1957. – 295 с.
4. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энциклопедия, 1966. – 608 с.
5. Баймут Т. В. Пути возникновения, развития и становления грамматической терминологии восточных славян / Т. В. Баймут. – Житомир : Б.в., 1958. – 27 с.
6. Бацевич Ф. С. Особенности функционирования и развития общественно-политической глагольной терминологии в эпоху НТР / Ф. С. Бацевич // Науково-технічний прогрес і проблеми термінології. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 14–15.
7. Беляев Р.С. Поняття терміноелемента з погляду теорії номінації / Р. С. Беляев // Мовознавство. – 1990. – № 3. – С.64-65.
8. Безпояско О. К. Морфеміка української мови / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1987. – 210 с.
9. Богуславский В. М. Семантико-стилистическая группа слов, соотносимых с одним понятием / В. М. Богуславский // Синонимы русского языка и их особенности. – Ленинград, 1972. – С. 154–183.
10. Бойко Н. І. Від терміна до слова / Н. І. Бойко // Науково-технічна революція і сучасні процеси розвитку лексики української народно-розмовної мови. – Ужгород, 1989. – С. 17–18.
11. Бойцов И. А. Аппозитивное сложение в терминологии журналистики / И. А. Бойцов // Вестник ЛГУ. – Сер. 2. – Вып. 3. – Ленинград, 1987. – С. 121–123.
12. Бойцов И. А. Из истории некоторых терминов литературоведения и журналистики в русском языке [Электронный ресурс] / И. А. Бойцов // Русская,

украинская и русинская лексикология и лексикография. – Режим доступа до журн. :

http://www.nyf.hu/others/docs/orosz_elekt_konyv/bojcov.pdf

13. Бойцов И. А. Семантика и структура терминологии журналистики (на материале терминов теории и практики советской периодической печати) : автореф. дисс. на соискание учёной степени канд. фил. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык как иностранный» / И.А. Бойцов. – Ленинград, 1987. – 16 с.
14. Боярова Л. Варіантні одиниці в українській науково-технічній термінології / Людмила Боярова // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2006. – В. 559. – С. 22–25.
15. Боярова Л. Динамічна теорія норми в сучасній термінології / Людмила Боярова // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. – Вип. УІІ. – К. : КНЕУ, 2007. – С. 43-46.
16. Боярова Л., Радченко О. Мовна норма і варіантність у термінології / Л. Боярова, О. Радченко // Матеріали П'ятого конгресу Міжнародної асоціації українців: Мовознавство. – Чернівці, 2003. – С. 124-129.
17. Боярова Л. Г. Терміни-омоніми як об'єкт лексикографії / Л. Г. Боярова // Вісник Харківського нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. Серія : Філологія. – Х., 2006. – В. 47 (№ 727). – С. 15–20.
18. Будагов Р. А. Введение в науку о языке / Р. А. Будагов. – М. : Просвещение, 1965. – 492 с.
19. Бурячок А. А. Принципи моделювання семантичних полів лексики (на матеріалі східнослов'янських назв політичних відносин) / А. А. Бурячок // Мовознавство. – 1985. – № 4. – С. 41-47.
20. Вакуленко М. О. Українська термінологія: комплексний лінгвістичний аналіз / М. О. Вакуленко. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2015. – 361 с.
21. Васильева Н. В. К семантическому и функциональному описанию греко-латинских терминологических элементов в лингвистической терминологии / Н. В. Васильева // Вопросы языкознания. – 1983. – № 3. – С. 71–79.

22. Верхратський І. Нові знадоби номенклатури і термінології природописної, народної / І. Верхратський. – Львів, 1908. – 84 с.
23. Винник В. Дієслова в системі галузевої термінології та їх відображення в термінологічній лексикографії / В. Винник, М. Годована // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К., 1998. – С. 205–210.
24. Винник О. П. Метафоричні процеси у формуванні української економічної лексики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. П. Винник. – Х., 2007. – 20 с.
25. Виноградов В. В. Вопросы изучения словосочетаний (на материале русского языка) / В. В. Виноградов // Избранные труды. Исследования по русской грамматике. – М. : Наука, 1975. – С. 231–253.
26. Виноградов В. В. Русский язык / В. В. Виноградов. – М. : Высшая школа, 1972. – 614 с.
27. Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г. О. Винокур // Труды МИФЛИ. – Т. 5. – 1939. – С. 3–51.
28. Висоцький А. В. Синтаксична сфера прислівника в українській літературній мові: монографія / А. В. Висоцький. – К. : ВД Дмитра Бураго, 2013. – 328 с.
29. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка. – 1980. – 286 с.
30. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – 219 с.
31. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1987. – 231 с.
32. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
33. Вісник Інституту української наукової мови. – К., 1928. – Вип. 1.

34. Вознюк Г. Сучасна українська термінологія : реальна чи автентична? / Г. Вознюк // Проблеми української термінології. – Львів, 1993. – С. 39–41.
35. Волкова І. В. Лексико-семантична характеристика сучасної української фізичної термінології (на матеріалі спеціалізованих видань 90-х рр. ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. В. Волкова. – Х., 2002. – 17 с.
36. Вюстер Е. Международная стандартизация языка в технике / Е. Вюстер ; [пер. О. И. Богомоловой]. – Л. ; М., 1935. – 302 с.
37. Габриэльян О. А. Сложные сложносuffixальные производные термины английского языка / О. А. Габриэльян // Научно-технический прогресс і проблеми термінології. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 55–56.
38. Глушко М. М. Полисемия и синонимия терминов / М. М. Глушко // Теория и практика английской научной речи / [под ред. М. М. Глушко]. – М. : Изд-во МГУ, 1987. – С. 116–125.
39. Гнатюк Г. М. Словотвірна структура віддієслівних іменників сучасної української літературної мови / Г. М. Гнатюк // Морфологічна будова сучасної української мови. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 35–82.
40. Годована М. П. Словосполучення як джерело поповнення української термінології / М. П. Годована // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2005. – Вип. VI. – С. 101–103.
41. Головин Б.Н. О некоторых доказательствах терминованности словосочетаний / Б.Н. Головин // Лексика, терминологии, стили: сборник трудов. – Горький, 1973. – Вып. 2. – с. 57-66.
42. Головин Б. Н. Роль терминологии в научном и учебном общении / Б. Н. Головин // Термин и слово. – Горький : ГГУ, 1979. – С. 13–17.
43. Головин Б. Н. Типы терминосистем и основания их различия / Б. Н. Головин // Термин и слово : межвуз. сб. – Горький : ГГУ, 1981. – С. 3-10.
44. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах : учеб. пособие [для студ. филолог. спец. вузов] / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высшая школа, 1987. – 105 с.

45. Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць / К. Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1991. – 192 с.
46. Городенська К. Г. Нові запозичення і новотвори на тлі фонетичної та словотвірної підсистем української літературної мови / К. Г. Городенська // Науковий часопис Нац. пед. у-ту ім. М.П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 5. – С. 3–7.
47. Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський держ. ун-т, 1998. – 189 с.
48. Граматична термінологія і правопис, ухвалені Комісією мови при Українському товаристві шкільної освіти в Києві. – К., 1917. – 20 с.
49. Гринёв С. В. Введение в терминоведение / С. В. Гринёв. – М. : Московский лицей, 1993. – 309 с.
50. Гринчишин Д. Г. Співвідношення національних та інтернаціональних елементів у мовознавчій термінології / Д. Г. Гринчишин // Науково-технічний прогрес і проблеми термінології. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 74–75.
51. Гриценко П. Ю. Українська термінологія і термінографія на етапі розбудови / П. Ю. Гриценко, Л. О. Симоненко // Українська наукова термінологія. – 2008. – № 1. – С. 5–16.
52. Грицьків А. В. Міжсистемна взаємодія як чинник термінотворення (на прикладі англомовних фінансових термінів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / А. В. Грицьків. – Львів, 2004. – 20 с.
53. Даниленко В. П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов / В. П. Даниленко // Исследования по русской терминологии. – М. : Наука, 1971. – С. 7–67.
54. Даниленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 247 с.

55. Двірна Л. Становлення української термінології в перші десятиліття ХХ ст. / Л. Двірна //Українська термінологія і сучасність: Матеріали ІІ Всеукр. наук. конф. – К., 1997. – С. 119-120.
56. Даниленко В. П. Как создаются термины? / В. П. Даниленко // Русская речь. – 1967. – № 2. – С. 57–65.
57. Даниленко В. П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов / В. П. Даниленко // Исследования по русской терминологии. – М. : Наука, 1971. – С. 7–67.
58. Даниленко В. П. О месте научной терминологии в лексической системе языка / В. П. Даниленко // Вопросы языкознания. – 1976. – № 4. – С. 64–72.
59. Даниленко В. П. Русская терминология : опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
60. Денисенко С. Запозичення з класичних мов термінів і фразеологічних одиниць як чинник динамічного розвитку мови / Софія Денисенко // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2004. – № 503. – С. 38–39.
61. Деркач В.В. Творчість Михайла Драгоманова у контексті української філологічної термінології другої половини ХІХ століття / В. В. Деркач. – Кременчук : Ятрань, 2001. – 200с.
62. Диброва Е. И. Современный русский язык. Теория. Анализ языковых единиц : учебник для студ. высш. учеб. заведений. В 2 ч. Ч. 1. Фонетика и орфоэпия. Графика и орфография. Лексикология. Фразеология. Лексикография. Морфемика. Словообразование / Е. И. Диброва, Л. Л. Касаткина, Н. А. Николина, И. И. Щеболева ; под ред. Е. И. Дибровой. – 3-е изд., стер. – М., 2008. – 480 с.
63. Дмитрієва М. Моделі розвитку науки в світлі синергетики / М. Дмитрієва // Філософська думка. – 2002. – № 3. – С. 40-54.
64. Д'яков А. С. Основи термінотворення : семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : ВД «КМ Academia», 2000. – 216 с.

65. Дячук Т. М. Українська соціально-економічна термінологія: становлення і кодифікація : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. М. Дячук. – К., 2003. – 20 с.
66. Животко А. П. Історія української преси : навч. посіб. [для студ. ф-тів журналістики вищих закл. освіти ; упор. М. Тимошик] / А. П. Животко. – К. : Наша культура і наука, 1999. – 368 с.
67. Жлуктенко Ю. О. Мовні контакти. Проблеми інтерлінгвістики / Ю. О. Жлуктенко. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1966. – 135 с.
68. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К. : Вища шк., 1965. – Ч. I – 422 с.
69. Жовтобрюх М. А. Нарис історії українського радянського мовознавства (1918-1941) / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1991. – 257 с.
70. Жовтобрюх М. А. «Українська граматики» І. С. Нечуя-Левицького / М. А. Жовтобрюх // Мовознавство. – 1989. – № 1. – С. 33-37.
71. Жовтобрюх М. А. Частини мови в «Граматиці слов'янській» І. Ужевича / М. А. Жовтобрюх // Східнослов'янські граматики XVI-XVII ст. : Матеріали симпозиуму. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 51-58.
72. Загнітко А. П. Морфологічні категорії іменника в синтагматиці і парадигматиці / А. П. Загнітко. – К. : Вища шк., 1989. – 63 с.
73. Загнітко А. П. Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці / А. П. Загнітко. – К. : Вища шк., 1990. – 132 с.
74. Загнітко А. П. Основи функціональної морфології української мови / А. П. Загнітко. – К. : Вища школа, 1991. – 77 с.
75. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни / А. П. Загнітко: у 4 т. – Донецьк: ДонНУ, 2012.
76. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 1996. – 356 с.
77. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 497 с.

78. Залозний П. Коротка граматики української мови / П. Залозний. – Ч.І. – Полтава, 1906. – 63с.
79. Зарицький М.С. Актуальні проблеми українського термінознавства / М. С. Зарицький. – К. : Політехніка НТУУ «КПІ». – 2004. – 124 с.
80. Захарчин В. В. Українська мовознавча термінологія кінця ХІХ – початку ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. В. Захарчин. – К., 1995. – 26 с.
81. Захарчин В.В. Українські мовознавчі терміни кінця ХІХ – початку ХХ століття (словопоказчик) / В. В. Захарчин. – Остріг, 1995. – 43 с.
82. Зубченко И. В. Термин и слово (семантический аспект) / И.В. Зубченко // Структурно-семантические особенности отраслевой терминологии. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1982. – С. 36–39.
83. Иванникова Е. А. К вопросу о взаимоотношении понятия варианта с понятием синонима / Е. А. Иванникова // Синонимы русского языка и их особенности. – Ленинград : Наука, 1972. – С. 138–153.
84. Иванов В. В. Некоторые проблемы современной лингвистики / В. В. Иванов // Народы Азии и Африки. – М., 1963. – № 4. – С. 156–178.
85. Іващишин О. М. Структурні особливості та семантична диференціація термінів-словосполучень у науково-технічних текстах / О. М. Іващишин // Іноземна філологія. – Львів, 1996. – С. 41–44.
86. Казими́рова І. Українська лінгвістична термінологія в працях А. Ю. Кримського: традиції і новаторство/ І. Казими́рова // Українська мова. – 2016. – №1. – С. 3-13.
87. Канделаки Т. Л. Семантика и мотивированность терминов / Т. Л. Канделаки. – М. : Наука, 1977. – 167 с.
88. Квитко И. С. Термин в научном документе / И. С. Квитко. – Львов : Вища школа, 1976. – 127 с.
89. Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения : [учеб. пособ.] / Т. Р. Кияк. – К. : УМК ВО, 1989. – 104 с.

90. Кияк Т. Проблема лінгвістичного упорядкування термінології / Тарас Кияк // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. – К. : КНЕУ, 2005. – Вип. 6. – С. 13–17.
91. Клименко Н. Ф. Абревіація / Н. Ф. Клименко // Українська мова : Енциклопедія / [редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін.]. – К. : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 7.
92. Клименко Н. Ф. Взаємозв'язки словотвірної лексичної семантики слів / Н. Ф. Клименко // Мовознавство. – 1982. – № 3. – С. 38–45.
93. Клименко Н. Ф. Осново- та словоскладання у процесах номінації сучасної української мови / Н. Ф. Клименко // Українська мова. – 2003. – № 3–4. – С. 83–105.
94. Клименко Н. Ф. Складне слово / Н. Ф. Клименко // Українська мова : Енциклопедія / [редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін.]. – К. : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 602.
95. Клименко Н. Ф. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська. – К. : ІМНАН, 1998. – 162 с.
96. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – К. : Наук. думка, 1984. – 251 с.
97. Клименко Н. Ф. Спосіб словотворення / Н. Ф. Клименко // Українська мова : Енциклопедія / [редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін.]. – К. : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 636–637.
98. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика / И. М. Кобозева. – М. : УРСС, 2004. – 352 с.
99. Ковалик И. И. Некоторые вопросы славянского словообразования / И. И. Ковалик // Проблемы славянского языкознания : IV Междунар. съезд славистов : Материалы дискуссии. – М. : Изд-во АН СССР, 1962. – Т. 2. – С. 118–119.
100. Ковалик И. И. Некоторые вопросы славянского словообразования. – М., 1962. – 24 с.

101. Ковалик І. І. Вчення про словотвір / І. І. Ковалик. – Львів : Видавництво Львівського університету, 1958. – 79 с.
102. Ковалик І. І. Логіко-лінгвістична проблематика технічної термінології у слов'янських мовах / І. І. Ковалик // Вісник Львівського ун-ту. – 1969. – Вип. 6. – С. 19-22.
103. Ковалик І. І. Питання словотворчої омонімії і синонімів у сфері іменників слов'янських мов / І. І. Ковалик // Питання слов'янознавства. – Львів, 1962. – С. 5-26.
104. Коваль А. П. Науковий стиль сучасної української літературної мови. Структура наукового тексту / А. П. Коваль. – К. : Вид-во КДУ, 1970. – 307 с.
105. Козелко І. Лінгвістична термінологія у «Граматичі української мови» Василя Симовича / І. Козелко // *Studia methodologica*. – 2014. – №38. – С. 131 – 137.
106. Колесник О. С. Теоретична фонетика англійської мови / О. С. Колесник, К. В. Гарашук, Л. А. Гарашук. – Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2015. – 232 с.
107. Колеснікова І. Деякі аспекти сучасної термінологічної деривації / І. Колеснікова // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : 2001. – Вип. IV. – С. 58-60.
108. Комарова З. И. О сущности термина / З. И. Комарова // Термин и слово. – Горький, 1979. – С. 8–12.
109. Комиссаров В. Н. Проблема определения антонимов / В. Н. Комиссаров // Вопросы языкознания. – 1957. – № 2. – С. 55–56.
110. Корольова Т. М. Типологія інтонації модальності мовлення (на матеріалі англійської та української мов) / Т. М. Корольова // Мовознавство. – 2006. – № 5. – С. 100-103.
111. Котелова Н. З. К вопросу о специфике термина / Н. З. Котелова // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М. : Наука, 1970. – С. 122–126.
112. Кочан І. Варіанти і синоніми термінів з міжнародними компонентами /

- Ірина Кочан // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2008. – № 620. – С. 14–19.
113. Кочан І. М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові / І. М. Кочан. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – 519 с.
114. Кочан І.М. Мовна норма і термін / І. М. Кочан // Дослідження з лексикології і граматики української мови. – 2010. – Вип. 9. – С. 138-149.
115. Кочерган М.П. Парадигма / М. П. Кочерган // Українська мова: Енциклопедія. – К.: Укр. енциклопедія, 2004. – С. 457-458.
116. Кочерган М. П. Слово і контекст / М. П. Кочерган. – К. : Вища шк., 1977. – 342 с.
117. Красножан Ж. Із спостережень над омонімією в термінології / Ж. Красножан //Українське мовознавство. – 1988. – Вип. 15. – С. 3-10.
118. Крейтор А. М. Лексико-семантичний спосіб творення математичних термінів / А. М. Крейтор // Проблемы словообразования в современном русском и украинском языках. – К., Донецк, 1976. – С.123-132.
119. Крижанівська А.В. Проблеми упорядкування термінолексики на сучасному етапі / А. В. Крижанівська //Мовознавство. – 1984. – № 1. – С. 12-18.
120. Крыжановская А. В. Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии / А. В. Крыжановская, Л. А. Симоненко. – К. : Наук. думка, 1987. – 164 с.
121. Крымській А. Украинская грамматика для учениковъ высшихъ классовъ гимназій и семинарій Приднепровья / А. Крымській. – М., 1907. – Т.ІІ. – М., 1907. – 144 с.
122. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке / Л.П. Крысин. – М. : Наука, 1968. – 208 с.
123. Крысин Л. П. Словообразование или заимствование / Л. П. Крысин // Лики языка. К 45-летию научной деятельности Е. А. Земской. – М. : Наследие, 1998. – С. 196–202.

124. Ктитарова Н. К. Внутрішня форма та мотивованість термінів в українській металургійній термінології / Н. К. Ктитарова // Василь Семенович Ващенко: Особистість, науковець, громадянин : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, 2627 квітня 2007 р., м. Дніпропетровськ / М-во освіти і науки України, Дніпропетровський нац. ун-т. – Дніпропетровськ : Пороги, 2007. – С. 14-17.
125. Кубрякова Е. С. Словообразование / Е. С. Кубрякова // Общее языкознание : внутренняя структура языка. – М., 1972. – С. 340–375.
126. Кузмичева Г. В. Базовая лексика терминосистемы «кардиология»/ Г. В. Кузмичева // Термины в языке и речи. – Горький : Изд. ГГУ, 1985. – С. 67–72.
127. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка / Э. В. Кузнецова. – М. : Высшая школа, 1982. – 152 с.
128. Кузмичева Г. В. Базовая лексика терминосистемы «кардиология»/ Г. В. Кузмичева // Термины в языке и речи. – Горький : Изд. ГГУ, 1985. – С. 67–72.
129. Куцак Г. Міжгалузева термінологічна омонімія / Г. Куцак // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К., 1998. – С. 74–76.
130. Левицький А. Е. Поглиблений курс теоретичної фонетики англійської мови / А. Е. Левицький, Л. Г. Гарашук. – Вінниця : ПП Фоліант, 2005. – 71 с
131. Лейчик В. М. Термины-синонимы, дублиеты, эквиваленты, варианты / В. М. Лейчик // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. – Новосибирск, 1973. – Вып. 2. – С. 103–107.
132. Лесюк М. Становлення лінгвістичної термінології в Галичині / М. Лесюк // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць. – Вип. VII. – К. : КНЕУ, 2007. – С. 257-262.
133. Лещук Т. До проблеми термінологічних запозичень у мові науки і техніки / Т. Лещук // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2005. – Вип. VI. – С. 53–56.

134. Лингвистическая сущность и аспекты номинации / А. А. Уфимцева, Э. С. Азнаурова, Е. С. Кубрякова, В. Н. Телия // Языковая номинация (общие вопросы). – М. : Наука, 1977. – С. 7–98.
135. Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови / Л. А. Лисиченко. – Х. : Фоліо. – 1997. – 130 с.
136. Литвин О. Г. Становлення української машинобудівної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Г. Литвин. – Львів, 2000. – 20 с.
137. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии / Д. С. Лотте. – М. : Из-во Академии наук СССР, 1961. – 158 с.
138. Луцьо И. В. О принципах структурной организации терминологической системы / И. В. Луцьо // Проблемы языков для специальных целей, научной и профессиональной коммуникации. – К., 1991. – Ч. 1. – С. 103–106.
139. Малевич Л. Д. Багатокомпонентні термінологічні одиниці і проблема їх кодифікації / Л. Д. Малевич // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2009. – В. VIII. – С. 35-38.
140. Малевич Л. Д. Теоретичні проблеми термінологічної варіантності / Л. Д. Малевич // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2002. – № 453. – С. 75-81.
141. Малевич Л. Термінологічна полісемія : онтологія явища, різновиди, шляху впорядкування / Леся Малевич // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 78-82.
142. Маслов Ю. С. Введение в языкознание : учеб. [для филолог. спец. вузов] / Ю. С. Маслов. – [2-е изд., перераб.и доп.]. – М. : Высшая школа, 1987. – 272 с.
143. Мацюк Г. П. Зміни значень загальноживаних слів (ЗУС) у терміносистемах / Г. П. Мацюк // Українське мовознавство. – 1988. – Вип. 15. – С. 10-14.
144. Мацюк Г. Передумови граматичної кодифікації української літературної мови в Галичині (XIX ст.) / Г. Мацюк // Наук. вісник Чернівецького ун-ту: Зб.

наук. праць. – Вип. 52-53. – Слов'янська філологія. – Чернівці: Рута, 1999. – С. 112-119.

145. Мацюк Г. Прескриптивне мовознавство в Галичині (перша половина ХІХ ст.) / Г. Мацюк. – Львів : Вид. центр ЛНУ, 2001. – 373 с.

146. Медведь О. До проблеми періодизації історії розвитку української лінгвістичної термінології / О. Медведь // Українська термінологія і сучасність : Тези доп. Всеукр. наук. конф. – К., 1996. – С. 35.

147. Медведь О. «Історичний словник граматичної термінології» І.Огієнка як одна з перших спроб підсумувати розвиток української мовознавчої термінології / О. Медведь // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. – К., 1997. – С. 205-208.

148. Медведь О. В. Українська граматична терміносистема (історія та сучасний стан) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Медведь. – Х., 2001. – 17 с.

149. Микитюк О. Явище омонімії в загальноновживаній і термінологічній лексиці / О. Микитюк // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К., 1998. – С. 151-154.

150. Михайлишин Б. П. Усталеність як неодмінний показник складених термінів / Б. П. Михайлишин // Мовознавство. – 1999. – № 4–5. – С. 48–50.

151. Михайлова Т. В. Антонімічні відношення українських науково-технічних термінів як мовне явище та об'єкт лексикографії / Т. В. Михайлова // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2003.– Вип. V. – С. 295–299.

152. Михайлова Т. В. Омонімія в українській науково-технічній термінології / Т. В. Михайлова // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2005. – Вип. VI. – С. 185–190.

153. Михайлова Т. В. Семантичні відношення в українській науково-технічній термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. В. Михайлова. – Х., 2002. – 20 с.

154. Михайлова Т. В. Синонімічні відношення в українській науково-технічній термінології / Т. В. Михайлова // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К., 1998. – С. 24–26.
155. Місник Н. Аналітичні терміни у складі термінології клінічної медицини / Н. Місник // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. – Вип. IV. – К. : КНЕУ, 2001. – С. 193–194.
156. Морозова Л. А. Терминознание : основные методы / Л. А. Морозова. – М. : ГНО «Прометей» МПГУ, 2004. – 144 с.
157. Москаленко Н.А. Нарис історії української граматичної термінології / Н. А. Москаленко. – К. : Рад. школа, 1959. – 224 с
158. Наконечна Г. Українська науково-технічна термінологія. Історія і сучасність / Г. Наконечна. – Львів : Кальварія, 1999. – 112 с.
159. Науково-технічний прогрес і мова / відп. ред. : В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1978. – 195 с.
160. Науково-технічний прогрес і проблеми термінотворення : Тези доп. Респ. конф. (Львів, травень 1980 р.). – К. : Наук. думка. – 1980. – 184 с.
161. Національний та інтернаціональний компоненти в сучасних терміносистемах / [Л. О. Симоненко, С. О. Соколова, І. В. Коропенко, М. П. Годована та ін.]. – К. : Наук. думка, 1993. – 237 с.
162. Немченко В. Н. Основные понятия словообразования в терминах / В. Н. Немченко. – Красноярск, 1985. – 204 с.
163. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики : [учеб. пособ.] / М. В. Никитин. – С-Пб. : Научный центр проблем диалога, 1997. – 760 с.
164. Никитина С. Е. Семантический анализ языка науки. На материале лингвистики / С. Е. Никитина. – М. : Наука, 1987. – 145 с.
165. Нікітіна Ф. О. Виділення і визначення лексико–семантичних полів / Ф. О. Нікітіна // Мовознавство. – 1981. – № 1. – С. 11-16.
166. Нікітіна Ф. О. Семантичні та словотворчі проблеми сучасної термінології / Ф. О. Нікітіна. – К. : Вища школа, 1978. – 31 с.
167. Нікітіна Ф.О. Семантичні та словотвірні проблеми сучасної термінології

- / Ф. О. Нікітіна. – К. : Вища шк. – 1978. – 31 с.
168. Німчук В.В. Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською / В. В. Німчук. – К. : Наук. думка. – 1980. – 303 с.
169. Німчук В.В. Основоположне значення «Граматики» М.Смотрицького у вітчизняному мовознавстві / В. В. Німчук // Східнослов'янські граматики ХУІ-ХУІІ ст. : Матеріали симпозиуму. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 6-20.
170. Німчук В.В. Мовознавство на Україні в ХVІ-ХVІІ ст. / В. В. Німчук. – К.: Наук. думка, 1985. – 222 с.
171. Німчук В.В. Проблеми українського правопису ХХ – початку ХХІ ст. / В. В. Німчук. – К., 2002. – 113 с.
172. Новиков Л. А. Семантика русского языка : учеб. пособие [для філолог. спец. ун-тов] / Л. А. Новиков. – М. : Высшая школа, 1982. – 272 с.
173. Общее языкознание : [учеб. пособие для філол. фак. вузов] / [Н. Б. Мечковская, Б. Ю. Норман, Б. А. Плотников, А. Е. Супрун] ; под. общ. ред. А. Е. Супрун. – Мн. : Выш. школа, 1983. – 456 с.
174. Огієнко І. Історичний словник української граматичної термінології / І. Огієнко // Записки Українського наукового товариства у Києві. – Кн. І – К., 1908. – С. 94-129.
175. Осипенко З. М. Номінативні словосполучення з термінологічним значенням у російській мові / З. М. Осипенко // Мовознавство. – 1971. – № 5. – С. 35–40.
176. Осипенко З. М. Різновиди термінів і їх семантичні особливості / З. М. Осипенко // Мовознавство. – 1974. – № 2. – С. 65–69.
177. Осипенко З. М. Типологія взаємовідношень між морфемами російського та іншомовного походження в науково-технічних термінах / З. М. Осипенко, Г. С. Онуфрієнко // Мовознавство. – 1987. – №5. – С.23-27.
178. Павлова О. Полісемія в лінгвістичній термінології української мови / Ольга Павлова // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – 2005. – К. : КНЕУ. – Вип. VI. – С. 320–323.

179. Панов М. В. Об аналитических прилагательных / М. Ф. Панов // Фонетика. Фонология. Грамматика / отв. ред. Ф. П. Филин. – М., 1971. – С. 240–253.
180. Панов М. В. Современный русский язык. Фонетика Учебник для университетов. – М.: Высш. школа, 1979. – 256 с.
181. Панько Т. І. Від терміна до системи : Становлення марксистсько-ленінської політекономічної термінології у східнослов'янських мовах / Т. І. Панько. – Львів : Вища школа, 1979. – 146 с.
182. Панько Т. І. Українське термінознавство : підруч. [для студ. гуманітар. спец. вищ. навч. закл.] / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
183. Парадигматические отношения в языке : сб. научн. трудов. – Свердловск, 1989. – 128 с.
184. Парадигматический характер лексики : Межвуз. сб. науч. трудов / МГПИ им. В. И. Ленина / редкол. В. Д. Девкин и др. – М., 1986. – 125 с.
185. Парашук В. Ю. Теоретична фонетика англійської мови : навч. посіб. для студ. ф-тів ін. мов / В. Ю. Парашук. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2005. – 240 с.
186. Перебийніс В. С. Деякі закономірності в розвитку термінологічної лексики / В. С. Перебийніс // Мовознавство. – 1974. – № 4. – С. 3–7.
187. Петрова О. Термінологія і синонімія / О. Петрова // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К., 1997. – С.134–135.
188. Пилецкий В. И. Соотношение национального и интернационального в словообразовательной структуре украинских физических терминов : автореф. дисс. на соискание ученой степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Украинский язык» / В. И. Пилецкий. – К., 1976. – 24 с.
189. Письмиченко А. Формування індустріально-будівельної термінології української, російської і англійської мов / А. Письмиченко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К., 1997. – С. 83–85.
190. Плющ М.Я. Способы словообразования в современном украинском языке : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Языки народов СССР» / Плющ М.Я. – К., 1957. – 9 с.

191. Полевые структуры в системе языка / [науч. ред. З. Д. Попова]. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1989. – 197 с.
192. Полешко А. С. О природе терминированности словосочетаний (на материале юридической терминологии) / А. С. Полешко // Структурная и математическая лингвистика. – К., 1978. – Вип. 6. – С. 80-86.
193. Полюга Л. М. Антонімія і енантіосемія в термінології / Л. М. Полюга // Проблеми української науково-технічної термінології. – Львів, 1992. – С. 74–75.
194. Полюга Л. М. Про антоніми та їх використання / Л. М. Полюга // Словник антонімів. – К., 1987. – С. 3–6.
195. Пристайко Т. С. Научно-технические термины-варианты и их типы / Т. С. Пристайко // Функционирование терминов науки и техники в современном русском языке : сб. науч. трудов / [ред. кол. : А. Н. Шиловский, Д. Х. Баранник, И. И. Меньшиков и др.]. – Днепропетровск : Изд-во ДГУ, 1986. – С. 17–23.
196. Радченко О. І. Мовна норма і варіативність в українській науковій термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. І. Радченко. – Х., 2000. – 18 с.
197. Радченко О. Про варіантність у термінології / О. Радченко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К., 1996. – С. 82.
198. Регушевський Є. С. Мовознавча термінологія І.Я. Франка в світлі його лінгвістичних поглядів / Є. С. Регушевський. – К. : Київській держ. пед. ін-т, 1961. – 384 с.
199. Реформатский А. А. Введение в языковедение / А. А. Реформатский. – М. : Просвещение, 1967. – 542 с.
200. Реформатский А. А. Что такое термин и терминология / А. А. Реформатский // Вопросы терминологии. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – С. 46–55.
201. Рицар Б. Стандартизація термінології – чинник утвердження державності України / Богдан Рицар // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2001. – № 1. – С. 30–32.

202. Родзевич Н. С. Поняття термін, термінологія і номенклатура в працях радянських і зарубіжних учених / Н. С. Родзевич // Лексикографічний бюлетень. – 1963. – Вип. 9. – С. 3–12.
203. Розов В.А. Исследование языка южнорусских грамот / В. А. Розов // Университетские известия. – 1913. - №12. – С.77.
204. Руколянська Н. Гіперо-гіпонімічні відношення в термінології кримінально-процесуального права / Н. Руколянська // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 118-120.
205. Сайт лінгвістичного гуртка [Електронний ресурс] – Режим доступу до інформації : http://www.philology.kiev.ua/Lingur/art_95.htm
206. Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля. – К. – 2006. – 716 с.
207. Семенишина Л. До питання семантичних перетворень термінів в умовах неспеціального контексту / Л. Семенишина // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К., 1997. – С. 107–110.
208. Симоненко Л. Лінгвістичні проблеми унормування наукової термінології / Л. Симоненко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 21–25.
209. Симоненко Л. Нові підходи до розбудови української наукової термінології другої половини ХХ – початку ХІХ ст. / Л. Симоненко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2005. – Вип. VI. – С. 21–26.
210. Симоненко Л. О. Біологічна термінологія : формування та функціонування / Л. О. Симоненко. – Умань : РВЦ «Софія», 2006. – 104 с.
211. Симоненко Л. О. Термін / Л. О. Симоненко // Українська мова : Енциклопедія / [редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін.]. – К. : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 682.
212. Симоненко Л. О. Формування української біологічної термінології / Л. О. Симоненко. – К. : Наук. думка, 1991. – 152 с.

213. Сімович В. Практична грамати́ка української мови / В. Сімович. – Раштат, 1918. – 584 с.
214. Склад і структура термінологічної лексики української мови / [укл. А. В. Крижанівська, Л. О. Симоненко]. – К. : Наук. думка, 1984. – 194 с.
215. Скороходько Е. Точність терміна – реальність чи міф? / Едуард Скороходько // Українська мова. – 2008. – № 1. – С. 69–79.
216. Словотвір сучасної української літературної мови / [відп. ред. М. А. Жовтобрюх]. – К. : Наук. думка. – 1979. – 407 с.
217. Современные проблемы русской терминологии ; отв. ред. В. П. Даниленко. – М. : Наука 1986. – 198 с.
218. Соссюр Ф. Труды по языкознанию / Ф. Соссюр. – М. : Прогресс, 1997. – 695 с.
219. Сташко М. В. Абсолютні синоніми в бібліотечній термінології / М. В. Сташко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К., 1998. – С. 178–180.
220. Столярова Л. П. Нормативность инверсии в терминологических словосочетаниях / Л. П. Столярова // Функционирование терминов науки и техники в современном русском языке : сб. науч. трудов. – Днепропетровск : Изд-во ДГУ, 1986. – С. 14–16.
221. Суперанская А. В. Общая терминология. Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М. : Наука, 1989. – 243 с.
222. Тараненко О. О. Антоні́мія / О. О Тараненко // Українська мова : Енциклопедія / [редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін.]. – К. : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 27–29.
223. Тараненко О. Нормативні тенденції в сучасній українській мові і явище варіантності //Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. – Вип. VII. – К.: КНЕУ, 2007. – С. 25-37.

224. Тараненко О. О. Полісемія / О. О. Тараненко // Українська мова : Енциклопедія / [редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін.]. – К. : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 502-503.
225. Термінологія. Засади і правила розробляння стандартів на терміни та визначення понять : ДСТУ 3966-2000. – [Чинний від 2001-01-01]. – К. : Держстандарт України, 2000. – 365 с. – (Національний стандарт України).
226. Тимченко Є. Українська граматика. – К., 1907. – 179 с.
227. Толикина Е. Н. Некоторые лингвистические проблемы изучения термина / Е. Н. Толикина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М. : Наука, 1970. – С. 53–67.
228. Толикина Е. Н. Синонимы или дублиеты? / Е. Н. Толикина // Исследования по русской терминологии : сб. ст. / отв. ред. В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1971. – С. 78–89.
229. Трубецкой Н. С. Основы фонологии / Н. С. Трубецкой. – М. : Изд-во иностр. лит., 1960. – 372 с.
230. Тур О. Реалізація поняття «термінополе» в системі термінів землевпорядної галузі / Оксана Тур // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2009. – Вип. VIII. – С. 167–171.
231. Тур О. Явище омонімії в українській термінології землеустрою і кадастру / Оксана Тур // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2007. – В. VII. – С. 204–208.
232. Тур О. Явище синонімії в українській термінології землеустрою та кадастру / О. Тур // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2005. – Вип. VI. – С. 221–224.
233. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тарасенко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – К. : Вид-во «Укр. Енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2000. – 751 с.
234. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тарасенко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. Енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

235. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тарасенко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 3-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. Енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.
236. Уфимцева А. А. Лингвистическая сущность и аспекты номинации / [А. А. Уфимцева, Э. С. Азнаурова, Е. С. Кубрякова, В. Н. Телия] // Языковая номинация (Общие вопросы). – М. : Наука, 1977. – С. 7–98.
237. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы (на материале английского языка) / А. А. Уфимцева. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1962. – 287 с.
238. Уфимцева А. А. Слово в лексико-семантической системе языка / А. А. Уфимцева. – М. : Высшая шк., 1968. – 275 с.
239. Фрумкина Р. М. Есть ли у современной лингвистики своя эпистемология? / Р. М. Фрумкина // Язык и наука конца 20 века. – М. : РАН, ИЯ, РГГУ. – 1995. – 347 с.
240. Хаютин А. Д. Термин, терминология, номенклатура : [учеб. пособ.] / А. Д. Хаютин. – Самарканд : Изд-во Самарканд. у-та им. Алишера Навои, 1971. – 130 с.
241. Худолєєва С. П. Про природу термінів-синонімів (на матеріалі автотранспортної термінології німецької мови) / С. П. Худолєєва // Мовознавство. – 1978. – №4. – С. 13–19.
242. Худолєєва С. П. Термін і його лінгвістична сутність / С. П. Худолєєва // Мовознавство. – 1979. – № 5. – С. 60–64.
243. Циткіна Ф. А. До питання про структуру термінів-словосполучень / Ф. А. Циткіна // Мовознавство. – 1976. – № 6. – С. 58–64.
244. Цісар Н. Вторинна номінація у медичній термінології / Наталія Цісар // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 220–223.
245. Чорна О. В. Українська термінологія податкової сфери : структура, функціонування, формування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Чорна. – К., 2009. – 18 с.

246. Чуєшкова О. В. Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Чуєшкова. – Х., 2003. – 18 с.
247. Чуєшкова О. В. Про поняття оптимальної довжини терміна (на матеріалі економічної термінології) / О. В. Чуєшкова // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2008. – № 620. – С. 95–99.
248. Чуєшкова О. В. Семантична структура терміносполук економічної терміносистеми / О. В. Чуєшкова // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2006. – № 559. – С. 156-161.
249. Чумак О. Г. Структурно-компонентна організація фінансово-бухгалтерських терміносполучень в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Г. Чумак. – К., 1998. – 24 с.
250. Чупилина Е. А. Место термина в лексико-семантической системе языка / Е. А. Чупилина // Вопросы терминологии и лингвистической статистики. – Воронеж, 1972. – С. 5–30.
251. Шанский Н. М. Очерки по русскому словообразованию / Н. М. Шанский. – М., 1968. – 310 с.
252. Шапран Д. П. Двокомпонентні терміносполучення в сучасній українській маркетинговій терміносистемі / Д. П. Шапран // Наукові записки. Серія : Філологічні науки. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. – 2009. – В. 81(3). – С. 192–196.
253. Шевченко М. Антонімія в організації лексико-семантичних відношень терміносистеми цивільного права / М. Шевченко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2005. – Вип. VI. – С. 137–141.

254. Шелов С.Д. Терминоведение: семь вопросов и семь ответов по семантике термина / С. Д. Шелов // Научно-техническая информация. Серия 2. Информационные процессы и системы. – М., 2001. – № 2. – С. 1–11.
255. Шелов С. Д. Термин. Терминологичность. Терминологические определения / С. Д. Шелов. – СПб. : Филологический фак-т СПбГУ, 2003. – 280 с.
256. Шинкарук В. І. Парадигма / В. І. Шинкарук // Філософський енциклопедичний словник: – К. : Абрис, 2002. – С. 524.
257. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка) / Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1973. – 280 с.
258. Щетиникин В. Е. Синонимия или вариантность? / В. Е. Щетиникин // Синонимия в языке и речи. – Новосибирск, 1970. – С. 164–170.
259. Щур Г. С. Теории поля в лингвистике / Г. С. Щур. – М. : Наука, 1974. – 255 с.
260. Янко-Триницкая Н. А. Словообразование в современном русском языке / Н. А. Янко-Триницкая. – М. : Индрик, 2001. – 504 с.
261. Ярошевич І. А. Українська морфологічна термінологія ХХ – початку ХХІ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. А. Ярошевич. – К., 2008. – 20 с.
262. Ярошевич І. А. Українська морфологічна термінологія ХХ - початку ХХІ ст. / І. А. Ярошевич. – К. : КНЕУ, 2010. – 196 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багмут А. Й. Інтонаційна будова простого розповідного речення в слов'янських мовах / А. Й. Багмут. – К. : Наук. думка, 1970. – 176 с.
2. Багмут А. Й. Інтонаційна виразність звукового мовлення засобів масової інформації / А. Й. Багмут, Т. О. Бровченко, І. В. Борисюк, Г. П. Олійник. – К. : Наук. думка, 1994. – 192 с.
3. Багмут А. Й. Інтонація спонтанного мовлення / А. Й. Багмут, І. В. Борисюк, Г. П. Олійник. – К. : Наук. думка, 1985. – 216 с.
4. Багмут А. Й. Інтонація як засіб мовної комунікації / А. Й. Багмут, І. В. Борисюк, Г. П. Олійник. – К. : Наук. думка, 1980. – 244 с.
5. Багмут А. Й. Семантика і інтонація в українській мові / А. Й. Багмут. – К. : Наук. думка, 1991. – 168 с.
6. Багмут А.Й. Сприйняття українського мовлення в умовах шумових завод / А. Й. Багмут, І. В. Борисюк, О. М. Покидько. – К., 2000. – 171 с.
7. Баженов М. М. Виразне читання і культура усної мови / М. М. Баженов. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Рад. школа, 1949. – 204 с.
8. Бас-Кононенко О. В. Домінанта вокалічності в артикуляторній динаміці українського складотворення / О. В. Бас-Кононенко // Українське мовознавство. – 2001. – № 22. – С. 21–25.
9. Бас-Кононенко О. В. Склад в українському мовленні: складотворення та артикуляторна типізація (експериментально-фонетичне дослідження артикуляційної динаміки) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец.: 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Бас-Кононенко. – К., 1999. – 23 с.
10. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. Фонетика : навч. пос. / С. П. Бевзенко – О., 1974. – 51 с.

11. Берковець (Бондаренко) В. В. Словникове і фонетичне слово в сучасній українській мові / В. В. Берковець (Бондаренко) // Дивослово. – 1999. – №1. – С. 10–11.
12. Близниченко Л. А. Про інваріант інтонації мовлення / Л. А. Близниченко // Закономірності розвитку українського усного літературного мовлення. – К. : Наук. думка, 1965. – С. 134–146.
13. Бондар О.І. Система голосних фонем української мови (динамічний підхід) / О. І. Бондар // Записки з українського мовознавства. – О., 2005. – Вип. 15. – С.12–19.
14. Бондар О.І. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфографія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Друженець. – К. : Академія, 2006. – 268 с.
15. Бондаренко В. В. До питання про подвійний наголос в українському слові / В. В. Бондаренко // Українське мовознавство. – 2008. – Вип. 38. – С. 19–24.
16. Борисюк І.В. Інтонація українського питального речення / І. В. Борисюк. – К. : Наук. думка, 1975. – 128 с.
17. Брахнов В. М. Явище асиміляції в консонантизмі української мови / В. М. Брахнов. – К. : Наук. думка, 1970. – 103 с.
18. Бровченко Т. О. Словесний наголос у сучасній українській мові / Т. О. Бровченко. – К. : Наук. думка, 1969. – 188 с.
19. Бузук П. Нарис історії української мови. Вступ. Фонетика і морфологія / П. Бузук. – К., 1927. – 96 с.
20. Бузук О. Діалектологічний нарис Полтавщини / П. Бузук // Український діалектологічний збірник. Кн. II / ред. : О. Синявський та акад., А. Кримський. – К. : З друкарні ВУАН, 1929. – С. 159–197.
21. Булаховський Л.А. Вибрані праці в п'яти томах. Том перший. Загальне мовознавство / Л. А. Булаховський. – К. : Наук. думка, 1975. – Т.1. – 495 с.

- 22.Булаховський Л.А. Вибрані праці в п'яти томах. Том другий. Українська мова / Л. А. Булаховський. – К. : Наук. думка, 1977. – Т.2. – 632 с.
- 23.Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства / Л.А. Булаховський. – К. : Рад. школа, 1955. – 248 с.
- 24.Булаховський Л. А. Український літературний наголос. (Характеристика норми) / Л. А. Булаховський. – Уфа. – Вид-во АН УРСР, 1943. – 43 с.
- 25.Винницький В. М. Акцентна дублетність і кодифікація / В. М. Винницький // Мовознавство. – 1983. – №6. – С. 25-35.
- 26.Винницький В.М. Акцентуаційні етюди / В. М. Винницький. – Львів : ТЗОВ «УКРПОЛ Лтд», 2004. – 282 с.
- 27.Винницький В. М. Наголос у сучасній українській мові / В. М. Винницький. – К. : Рад. школа, 1984. – 160 с.
- 28.Гальчук І.Ю. Проблеми акцентології в науковому доробку Івана Огієнка та шляхи вноормування сучасного наголосу / І. Гальчук // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: наукові розвідки, матеріали та публікації, рецензії. – Х. : Харківський інститут – філологічне товариство, 2009. – Т. 13. – С. 279-288.
- 29.Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Головне видавництво видавничого об'єднання «Вища школа», 1985. – 360 с.
- 30.Гладишева А.О. Сценічна мова. Дикційна та орфое-пічна нормативність / А. О. Гладишева. – К., 1996. – 267 с.
- 31.Грищенко А.П. Сучасна українська літературна мова / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін. ; за ред. А.П. Грищенка. – 3-тє вид., допов. – К. : Вища шк., 2002. – 439 с.
- 32.Дорошенко С. І. Вступ до мовознавства / С. І. Дорошенко, П. С. Дудик. – К. : Вища шк., 1974. – 295 с.

- 33.Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
- 34.Жилко Ф.Т. Нариси з діалектології української мо-ви / Ф. Т. Жилко. – К. : Рад. школа, 1955. – 316 с.
- 35.Жилко Ф.Т. Нейтралізація фонологічних опозицій в українській літературній мові / Ф. Т. Жилко // Мовознавство. – 1968. – № 4. – С. 17-24.
- 36.Жилко Ф.Т. Фонологічні особливості української мови в порівнянні з іншими слов'янськими. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 36 с.
- 37.Жовтобрюх М.А. Історія української мови. Фонетика / М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, В. Г. Скляренко. – К. : Наук. думка, 1979. – 368 с.
- 38.Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К. : Вища шк., 1965. – 402 с.
- 39.Жовтобрюх М. А. Основи і принципи української літературної вимови / М. А. Жовтобрюх // Українська мова і література в школі. – 1976. – № 6. – С.64-73.
- 40.Жовтобрюх М. А. Приголосні в українському усному літературному мовленні / М. А. Жовтобрюх // Закономірності розвитку українського усного літературного мовлення. – К. : Наук. думка, 1965. – С. 55-84.
- 41.Жовтобрюх М.А. Історична граматики української мови / М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко, І. І.Слинько. – К. : Вища школа, 1980. – 320 с.
- 42.Залеський А.М. Вокалізм південно-західних говорів української мови / А. М. Залеський. – К. : Наук. думка, 1973. – 156 с.
- 43.Івченко М. П. Сучасна українська літературна мова / М. П. Івченко. – К. : КДУ, 1987. – 390 с.

- 44.Йогансен М. Г. Літературна вимова / М. Г. Йогансен // Загальний курс української мови / [за заг. ред. Л. А. Булаховського]. – Х., 1931. – 126 с.
- 45.Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства / Ю. О. Карпенко. – К. – О. : Вища школа, 1983. – 192 с.
- 46.Карпенко Ю.О. Фонологічна історія українського вокалізму / Ю. О. Карпенко // Мовознавство. – 1998. – № 2-3. – С. 78-91.
- 47.Ковалик І.І. Історія системи голосних фонем у староруській і українській мовах / І. І. Ковалик // Питання українського мовознавства. – Львів, 1956. – Кн. 1. – С. 3–14.
- 48.Коструба П. П. Основні поняття фонології / П. П. Коструба // Українська мова і література в школі. – 1965. – №7. – С. 21-25.
- 49.Коструба П. П. Про систему приголосних фонем сучасної української літературної мови / П. П. Коструба // Питання українського мовознавства. – Львів, 1962. – Кн. 5. – С. 112-121.
- 50.Коструба П. П. Фонетика сучасної української літературної мови (Курс лекцій для студентів філологічного факультету) / П. П. Коструба. – Львів, 1963. – Ч. 1. – 100 с.
- 51.Коструба П.П. Фонетика, фонологія і морфологія // Методологічні питання мовознавства / П. П. Коструба. – К., 1966. – С. 94-99.
- 52.Кочерган М.П. Зіставне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Вид. центр «Академія», 2006. – 289 с.
- 53.Кротевич Є. В. Словник лінгвістичних термінів / Є. В. Кротевич, Н. С. Родзевич; заг. ред. Є. В. Кротевича. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – 236 с.
- 54.Курило О. До поняття “фонема” / О. Курило // Збірник секції граматики української мови. – 1930. – Кн. 1. – С. 217–234.
- 55.Курило О. До характеристики і процесу монофтонгізації чернігівських дифтонгічних звуків. Відбитка з «України». – К., 1925. – Кн. 5. – 37 с.

56. Курило О. Про незалежну від наголосу зміну *А* по м'яких консонантах та по *І* в українських діалектах / О. Курило // Український діалектологічний збірник. Книжка II / ред.: О. Синявський та акад., А. Кримський. – К. : З друкарні Всеукраїнської Академії Наук, 1929. – С. 75–107.
57. Курило О. Спроба пояснити процес зміни *о, е* в нових закритих складах у південній групі українських діалектів / О. Курило. – К. : З друкарні Всеукраїнської Академії Наук, 1928. – 88 с.
58. Курс сучасної української літературної мови; за ред. Л.А. Булаховського. – К. : Рад. школа, 1951. – Т.1. – 287 с.
59. Матвіяс І. Варіанти української літературної мови / І. Матвіяс. – К., 1998. – 198 с.
60. Медушевський А. П. Складовий і словесний наголос української мови / А. П. Медушевський // Українська мова і література в школі. – 1972. – № 9. – С. 18–21.
61. Михальчук К. Зауваження до праці В. Науменка: «Об-зор фонетических особенностей малорусской речи» (Київ, 1889 р.) / К. Михальчук // Український діалектологічний збірник. Кн. II // редактори: О. Синявський та акад., А. Кримський. – К. : З друкарні Всеукраїнської Академії Наук, 1929. – С. 43–74.
62. Мойсієнко В.М. Фонетична система українських полі-ських говорів у XVI–XVII ст. / В. М. Мойсієнко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – С. 80–331.
63. Москаленко А.А. Історична фонетика давньоруської і української мови / А. А. Москаленко. – О., 1960. – 65 с.
64. Москаленко А.А. Фонетика сучасної української літературної мови / А. А. Москаленко. – О., 1947. – 48 с.
65. Огієнко І. Наголос іменників на *-ння* / І. Огієнко // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: наукові розвідки, матеріали та публікації, рецензії. – Х., 2009. – Т. 13. – С. 289–298.

66. Орел А. Застосування понятійного апарату синхронної фонології в діахронії (лінгвоісторіографічний аспект) / А. Орел, К. Тищенко // Теоретичні і прикладні проблеми сучасної філології : зб. наук. праць. – Слов'янськ, 2015. – Вип. 2. – С. 17-22.
67. Перебийніс В. С. Дослідження системи фонем української мови структурними методами / В. С. Перебийніс // Структурно-математичні дослідження української мови. – К. : Наукова думка, 1964. – 99 с.
68. Перебийніс В. С. Кількісні та якісні характеристики системи фонем сучасної української літературної мови / В. С. Перебийніс. – К. : Наук. думка, 1970. – 272 с.
69. Петличний І.З. До питання про систему голосних фонем в сучасній українській літературній мові / І. З. Петличний // Питання українського мовознавства. – Кн. 1. – Львів, 1956. – С. 15–20. +
70. Пилинський М.М. Деякі явища акцентології іменників / М. М. Пилинський // Закономірності розвитку українського усного літературного мовлення. – К. : Наук. думка, 1965. – С. 85-94.
71. Плевако Н. Г. Характеристика складу за його місцем у слові / Н. Г. Плевако // Мовознавство. – 1974. – № 1. – С. 27-34.
72. Плющ М.Я. Сучасна українська літературна мова / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін. ; за ред. М.Я. Плющ. – К. : Вища шк., 1994. – 414 с.
73. Плющ Н.П. Інтонація вставності в українській мові / Н. П. Плющ. – К. : Наук. думка, 1976. – 132 с.
74. Пономарів О. Д. Сучасна українська літературна мова / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін. ; за ред. О. Д. Пономарева. – 2-ге вид., перероб. – К. : Либідь, 2001. – 400 с.
75. Прокопова Л. І. Приголосні фонемі сучасної української літературної мови / Л. І. Прокопова. – К. : КДУ, 1958 – 56 с.

- 76.Прокопова Л.І. Пряме палатографування в експедиційній роботі / Л. І. Прокопова, В. О. Скворцов, Н. І. Тоцька // ІХ Республіканська діалектологічна нарада : тези доп. – К. : Вид-во АН УРСР. – 1962.
- 77.Прокопова Л.І. Пряме палатографування українських голосних і приголосних / Л. І. Прокопова, В. О. Скворцов, Н. І. Тоцька // Питання історії та культури слов'ян. Ч. II. – К. : Вид-во Київ, ун-ту. – 1963.
- 78.Росетті А. Вступ до фонетики / А. Росетті. – К. : Вища шк., 1974. – 139 с.
- 79.Семчинський С. В. Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – К. : Вища шк., 1996. – 236 с.
- 80.Синявський О. З української діалектології (Про фонематичний принцип у діалектології) / О.Н.Синявський // Український діалектологічний збірник. – К., 1929. – Кн. II. – С. 233-273.
- 81.Синявський О. Н. Норми української літературної мови / О.Н.Синявський. – Х. – К., 1931. – 112 с.
- 82.Скалозуб Л. Г. Склад як найменший сегмент звукової форми мовлення [Електронний ресурс] / Л. Г. Скалозуб, О. В. Бас-Кононенко // Режим доступу до статті : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Mikks/2010_31/266_269.pdf
- 83.Скляренко В.Г. Історія акцентуації іменників а-основ української мови / В. Г. Скляренко. – К. : Наук. думка, 1969. – 148 с.
- 84.Скляренко В.Г. Історія акцентуації іменників серед-нього роду української мови / В. Г. Скляренко. – К. : Наук. думка, 1979. – 111 с.
- 85.Скляренко В.Г. Історія українського наголосу. Іменник / В. Г. Скляренко. – К. : Наук. думка, 2006. – 710 с.
- 86.Скляренко В.Г. Нариси з історичної акцентології української мови / В. Г. Скляренко. – К. : Наук. думка, 1983. – 240 с.
- 87.Скляренко В.Г. Праслов'янська акцентологія / В. Г. Скляренко. – К. : Наук. думка, 1998. – 342 с.

- 88.Словарь славянской лингвистической терминологии / науч. ред. А. Едличка. – Praha, 1977. – 553 с.
- 89.Сунцова І. П. Фонема. Історичний нарис і спроба визначення поняття / І. П. Сунцова // Мовознавство. – 1934. – Кн. 2. – С. 113-126.
- 90.Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – 635 с.
- 91.Тимченко Є. Курс історії українського язика / Є. Тимченко. – К., 1929. – С. 34–46.
- 92.Тоцька Н. І. Голосні фонери української літературної мови / Н. І.Тоцька. – К. : Вид-во Київ. ун- ту, 1973. – 193 с.
- 93.Тоцька Н.І. Палатографічне дослідження голосних у говірках української мови / Н. І. Тоцька // Праці ХІ республіканської діалектологічної наради. – К. : Наук. думка, 1964.
- 94.Тоцька Н. Побічний наголос в українській мові / Н. Тоцька, О. Кононенко // Українське мовознавство. – 1987. – Вип. 14. – С. 23–27.
- 95.Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, фонологія, орфоепія, графіка, орфографія / Н. І. Тоцька. – К. : Наук. думка, 1981. – 183 с.
- 96.Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тарасенко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. Енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
- 97.Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Ю. Шевельов. – Х. : Серія «Класика української науки», 2002. – 1054 с.
- 98.Шило Г.Ф. Палатограми українських звуків і система фонем української мови / Г. Ф. Шило // Питання слов'янського мовознавства. – 1948. – Кн. 1. – С. 226-231.

99.Ющук І. П. Українська мова. Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / І. П. Ющук. – К. : Либідь, 2003. – 640 с.